

HƏYAT BİLGİSİ

9

METODİK VƏSAİT

NÜŞABƏ MƏMMƏDOVA
KÖNÜL MAHMUDOVA
SEVİL BƏHRƏMOVA

Ümumtəhsil məktəblərinin **9**-cu sinfi üçün

HƏYAT BİLGİSİ

fənni üzrə dərsliyin

METODİK VƏSAİTİ

Bu nəşrlə bağlı irad və təkliflərinizi
info@eastwest.az və derslik@edu.gov.az
elektron ünvanlarına göndərməyiniz xahiş olunur.
Əməkdaşlığınız üçün əvvəlcədən təşəkkür edirik!

ŞƏRQ-QƏRB

MÜNDƏRİCAT

Dərslik və metodik vəsait haqqında.....	4
Həyat bilgisi inteqrativ fənn kimi	10
9-cu sinif Həyat bilgisi fənni üzrə məzmun standartları	12
Dərslik və metodik vəsaitin strukturu	15
Fənn üzrə məzmun standartlarının reallaşdırılması cədvəli	16
İllik planlaşdırmanın aparılmasına dair tövsiyələr	18
İllik planlaşdırma cədvəli.....	19
İnteraktiv təlimə şəraitin yaradılması	25
Yaş xüsusiyyətləri və inklüzivlik	37
Şagird nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsinə dair tövsiyələr	39
Mövzuların gündəlik planlaşdırılmasına dair tövsiyələr	44
Həyat bilgisi fənninin tədrisinə aid tövsiyələr	53

I tədris vahidi. Sağlamlığımız və təhlükəsizliyimiz uğrunda..... 67

1. Yolda davranış mədəniyyəti	68
2. Təhlükəsizliyimizə laqeyd qalmayaq	72
3. Sağlam ailə sağlam gələcəyin təminatıdır.....	75
4. Fövqəladə halların nəticələrinin aradan qaldırılması.....	78
<i>Layihə: Fövqəladə hallar zamanı davranış qaydaları</i>	
5. Müasir dövrün global ekoloji problemləri	80
<i>Layihə: Global ekoloji problemlərin həlli</i>	81
I tədris vahidi üzrə summativ qiymətləndirmə vasitələrinə dair nümunələr.....	83

II tədris vahidi. Cəmiyyət və onun rifahı..... 86

6. İnsan sosial proseslərdə	87
7. Vətəndaş cəmiyyəti	89
8. Vətəndaş cəmiyyətində demokratik prinsiplər	91
9. İnsan hüquqları	94
10. Hüquqlarımız beynəlxalq səviyyədə qorunur	97
11. İqtisadi səmərəlilik rifahımızdır	100

II tədris vahidi üzrə summativ qiymətləndirmə
vasitələrinə dair nümunələr 105

III tədris vahidi. Mədəniyyət və tolerantlıq 108

- 12. Tolerantlıq 109
- 13. Mədəniyyətlərarası tolerantlıq 112
- 14. Azərbaycanda dini tolerantlıq 116
- 15. Dünyada müxtəlif dinlərə münasibət. Multikulturalizm 119
- 16. Əxlaq və davranış normalarının ümumbəşəri əhəmiyyəti 122
- 17. Bəşəriyyət qarşısında mənəvi borc 125
- 18. Dünyanın dərk olunması 128

III tədris vahidi üzrə summativ qiymətləndirmə
vasitələrinə dair nümunələr 131

İstifadə edilmiş ədəbiyyat 134

DƏRSLİK VƏ METODİK VƏSAİT HAQQINDA

Hörmətli müəllimlər! Bildiyiniz kimi, Azərbaycanda 1999-cu ildən başlayan islahatlar təhsil tariximizdə müstəqillik illərinin quruculuq dövrünü əhatə etməsi ilə maraq doğurur. Təhsilin nəticəyönlü xarakter alması onun inkişafyönlümlüyünü təmin edir və xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Siz müəllimlərin yeni pedaqoji texnologiyalara yiyələnməyiniz və mövcud texnologiyaları öz fəaliyyət mexanizminə çevirməyiniz də məhz bu islahat nəticəsində qazandığınız nailiyyətlərdəndir. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2013-cü il 24 oktyabr tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası”nda 5 strateji istiqamət öz əksini tapır ki, bunlardan ikincisi məhz “Təhsilalanların fərdi xüsusiyyətlərini nəzərə alan innovativ təlim metodları və texnologiyalar vasitəsilə təhsilin məzmununun səmərəli mənimsənilməsinə təmin edən yüksək nüfuzlu təhsilverənlərin formalaşdırılması”dır.

Artıq səkkiz ildir ki, məktəblərimizdə yeni təhsil proqramları tətbiq olunur. Həyat bilgisi fənn proqramının ümumi orta təhsil səviyyəsində tətbiqinə isə dörd ildir ki, başlanılmışdır. Siz müəllimlərin Həyat bilgisi fənn proqramlarının (kurikulumlarının), təlim texnologiyalarının tətbiqi sahəsində nailiyyətləri çoxdur. Fəal təlim auditoriyalarının qurulması, şagirdlərin məntiqi, tənqidi və yaradıcı tefəkkürünün inkişafının təmin olunması və s. bu nailiyyətlər sırasındadır. Şagirdin meyil və maraqları əsasında fəaliyyət göstərən qabaqcıl məktəblərin müasir düşünən, yaradıcı, şagird şəxsiyyətini və onun inkişafını nəzərə alan müəllimləri ilə yanaşı, bir sıra çətinliklərlə üzləşən müəllimlərimiz də vardır. Mövcud çətinliklərin aradan qaldırılması üçün müəllimlərdən tədqiqatçılıq, yaradıcılıq və konstruktiv bacarıqlar tələb olunur.

Bu baxımdan Azərbaycan Respublikasının ümumtəhsil məktəblərinin 9-cu sinfi üçün Həyat bilgisi fənn proqramına (kurikuluma) əsasən hazırlanmış metodik vəsait dərslikdən daha effektiv istifadəni təmin edir. Dərslik və metodik vəsait təhsil prosesində müəllim-şagird fəaliyyətinin tam təsəvvür olunmasını və onun üzvi şəkildə əlaqələndirilməsinə şərait yaradır.

Dərslik təlimin məzmununu ifadə edən mühüm komponentlərdən biri olub, təlim marağını gücləndirməklə yanaşı, şagirdləri axtarışlara, yeni məlumatlar əldə etməyə istiqamətləndirir. Dərslikdə Həyat bilgisi fənn proqramının (kurikulumun) məzmununa daxil olan bütün məzmun standartları reallaşdırılmışdır. Standartların reallaşdırıldığı bütün mövzularda şagirdlərin yaş xüsusiyyətləri nəzərə alınmış, onların sadə dildə və lakonik olması gözlənilmişdir. Bu məqsədlə şəkillərdən, təfəkkürün inkişafına yönəlmiş tapşırıqlardan istifadə olunmuş, yeni terminlərin izahına, qanunlara, maraqlı məlumatlara yer ayrılmışdır. Dərslikdə təlim materialları sadədən mürəkkəbə və məntiqi ardıcılıq nəzərə alınmaqla düzülmüş, eyni zamanda şagirdlərin fərqli idraki imkanlarının nəzərə alınması da ön plana çəkilmişdir.

Dərslikdəki mövzuların hər biri aşağıdakı kimi qruplaşdırılmışdır:

8

VƏTƏNDAŞ CƏMIYYƏTİNDƏ DEMOKRATİK PRINSIPLƏR

Vətəndaş cəmiyyəti dedikdə azad fəaliyyəti və yaradıcılığı ilə fərqlənən mühit başa düşülür. Bu, hüquqi baxımdan azad və bərabər-hüquqlu insanların azad rəqabət və əməkdaşlıq mühitidir. Buna görə də belə bir mühitin başlıca tələbi demokratik prinsiplərin həyata keçirilməsidir.

Xalqın və ya cəmiyyətin demokratik şəkildə idarə olunmasının əhəmiyyəti nədir? Vətəndaşların fikirlərinin əsas götürüldüyü bir cəmiyyətdə hansı demokratik prinsiplər mövcuddur?

44

“Demokratiya” yunan sözü olub “xalqın hakimiyyəti” deməkdir. İlk dəfə bu tip idarəetmə qədim yunan şəhər-dövlətlərində meydana gəlmişdir. Lakin bu zaman mövcud olan demokratiya “quldar demokratiya” idi. Belə ki dövlətin idarə olunması yalnız ölkənin azad vətəndaşlarına həvalə olunurdu.

Nə üçün vətəndaş cəmiyyətində demokratik mühit tələb olunur? Fikirlərinizi əsaslandırın.

Heydər Əliyev Fondunun prezidenti Mehriban Əliyeva ▲ xarici qonaqlarla Azərbaycan Milli Xalça Muzeyində

D

Vətəndaş cəmiyyəti açıq, demokratik, müstəqil inkişaf edən cəmiyyətdir. O, insanların sosial, iqtisadi, dini, əxlaqi, mədəni maraqlarının formalaşdığı, reallaşdığı və müdafiə edildiyi sosial əlaqələr sistemidir. Burada insan, vətəndaş, şəxsiyyət amili əsas yer tutur. Vətəndaş cəmiyyəti insanların siyasi mövqeyindən daha çox onların sosial fəaliyyəti ilə müəyyənləşir. Ona görə də vətəndaş cəmiyyəti sosial, mədəni və dini düşmənçiliyə, totalitarizmə*, insanlara qarşı zorakılığa etiraz edir. Bu cəmiyyət əxlaq və humanizm prinsiplərinə, qanunlara hörmət edir, dövlətlə sıx, qarşılıqlı əlaqədə olur.

Totalitarizm –

tam, bütöv; mə-naca "hər şeyi əhatə etmək" deməkdir. İctimai həyatın bütün sahələrinin sərt dövlət nəzarətinə tabe edilməsinə etiraz mənasındadır.

E

Nə üçün demokratiya vətəndaş cəmiyyətinin formalaşmasında əsas prinsiplərdən biri hesab olunur? Fikirlərinizi əsaslandırın.

Dövlətin vəzifəsi qanunvericilik, xarici siyasət, büdcə, rabitə, nəqliyyat və s. sahələrdə vətəndaşların hüquqlarını müdafiə etməkdir. Başqa sözlə, dövlət cəmiyyətin keşikçisi, onun inamlı müdafiəçisi kimi çıxış edir. Vətəndaş cəmiyyətinin başlıca prinsipi "cəmiyyət dövlət üçün yox, dövlət cəmiyyət üçün" şüarına əsaslanır.

F

1. Cəmiyyətin sosial həyatında rol oynaya biləcək bir təşkilat yarada bilərsinizmi? Həmin qurumun fəaliyyət planını hazırlayın.
2. Vətəndaş cəmiyyətinin demokratiyaya əsaslanan cəmiyyət olduğunu faktlarla şərh edin.
3. Vətəndaş cəmiyyətinin fəaliyyətini dəyərləndirin.

A – Motivasiya. Mövzu ilə bağlı problemlı situasiya yaradılır və bəzi hallarda suallarla yekunlaşır.

B – Araşdırma məqsədilə verilmiş tapşırıqlar. Marağ yaradılan hadisələrin araşdırılmasına yönəldilmiş tədqiqat xarakterli tapşırıqlardan ibarət olan bu bənd bir qisim mövzular üçün nəzərdə tutulmuşdur. Bu məqsədlə hansısa bir hadisə verilir və həmin hadisənin başvermə səbəbi, nəticələri araşdırılaraq şagirdlərlə müzakirə üçün nəzərdə tutulur.

C – Yeni biliklər. Mövzu ilə bağlı izahatlar, dərsin əsas məzmunu dərsləyin bu hissəsində verilir.

D – Diqqət yetirməli fikirlər. Mövzu ilə bağlı statistik məlumatlar, maraqlı faktlar və hadisələr, qaydalar və qanunlar.

E – Yeni terminlər. Standartın reallaşmasına xidmət edən yeni terminlərin izahı verilir.

F – Suallar və tapşırıqlar. Standartda nəzərdə tutulan əsas bilik və bacarıqların hansı səviyyədə reallaşdırılmasını müəyyənləşdirməyə xidmət edir. Təqdim olunmuş tapşırıqlar məntiqi, tənqidi və yaradıcı təfəkkürün inkişafına yönəldilmişdir. Bu tapşırıqların tədqiqatın aparılması mərhələsində, ev tapşırıqlarının verilməsində istifadəsi nəzərdə tutulmuşdur.

?

– bu işarə altında verilmiş suallar şagirdləri fəaliyyətə cəlb etmək üçündür.

Yeni dərsləklərlə işləmək təcrübəsinin artırılması, standartlarda nəzərdə tutulmuş tələblərin reallaşdırılması, dərsləklərdən yaradıcılıqla istifadə olunması baxımından metodik vəsait olduqca böyük əhəmiyyətə malikdir.

Metodik vəsaitdə hər bir standartın reallaşdırılması ilə bağlı tövsiyələr, planlaşdırma, qiymətləndirmə vasitələri və onun hazırlanmasına verilən tələblər, müəllimin istifadə edəcəyi mənbələr öz əksini tapmışdır.

Hər bir mövzunun tədrisi ilə bağlı verilmiş tövsiyələr istiqamətverici xarakter daşıyır.

**Metodik vəsaitdə
aşağıdakı materiallar öz əksini tapmışdır:**

- Həyat bilgisi – integrativ fənn kimi
- 9-cu sinif Həyat bilgisi fənni üzrə məzmun standartları
- Dərslik və metodik vəsaitin strukturu
- Fənn üzrə məzmun standartlarının reallaşdırılması cədvəli
- İllik planlaşdırmanın aparılmasına dair tövsiyələr
- İllik planlaşdırma cədvəli
- İnteraktiv təlimə şəraitin yaradılması
- Yaş xüsusiyyətləri və inklüzivlik
- Şagird nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsinə dair tövsiyələr
- Mövzuların gündəlik planlaşdırılmasına dair tövsiyələr
- Həyat bilgisi fənninin tədrisinə aid tövsiyələr
- İstifadə edilmiş ədəbiyyat

HƏYAT BİLGİSİ İNTEQRATİV FƏNN KİMİ

Hələ XIX əsrdən başlayaraq alimlər fənlər arasında əlaqələr yaratmağı, onları bir-biri ilə inteqrasiya etməyi düşünmüşlər. XIX əsrin sonlarında alman pedaqoqu İ.F.Herbert bir-biri ilə əlaqəsi olmayan fənlərə daxil olan mövzuların birləşdirilməsi ideyasını irəli sürmüşdür. İnteqrativ kurikulum C.Dyu tərəfindən qoyulmuş progressiv təhsil hərəkatının əsas tərkib hissəsinə çevrilmişdir. Elmi ədəbiyyatda inteqrativ kurikulum pedaqoji yanaşma aşağıdakı kimidir: “Təhsilin inteqrasiyası məqsəd deyil, strategiyadır. Bu strategiyadan istifadə etməklə dərslər planlarını zənginləşdirmək, şagirdlərin anlama imkanlarını dərinləşdirmək və onların ideyaları ümumiləşdirmə bacarığını artırmaq mümkündür”.

Azərbaycan Respublikasında cəmiyyətin ehtiyac və tələbləri nəzərə alınmaqla təhsilin keyfiyyətini yüksəltmək və onun inkişafını təmin etmək məqsədilə təhsil sistemində köklü islahatlar həyata keçirilir. Bununla əlaqədar təhsilin keyfiyyətini yüksəldən amillərə və ilk növbədə, təhsilin məzmununa yenidən baxılması fənlərarası inteqrasiya və inteqrativ fənlərin tədrisi zərurətini doğurmuşdur. Milli Kurikulum hazırlanan zaman inteqrativlik prinsipinə istinad edilərək inteqrativ fənn olan Həyat bilgisinin tədrisi qərara alınmışdır.

Azərbaycan Respublikası Təhsil nazirinin 23.07.2007-ci il tarixli 923 nömrəli əmri ilə təsdiq edilmiş Azərbaycan Respublikasının ümumtəhsil məktəbləri üçün fənn kurikulumunda inteqrativ fənn olan Həyat bilgisi belə xarakterizə edilir:

“*İnteqrasiya* – müəyyən təhsil sistemi çərçivəsində şagirdlərin təkəkküründə dünyanın bütöv və bölünməz obrazını formalaşdırmaq, onları inkişafa və özünüinkişafa istiqamətləndirmək məqsədilə təlimin bütün məzmun komponentləri arasında struktur əlaqələri qurmaq və onları sistemləşdirməkdir”. *Həyat bilgisi* fənni fərdin özünü bioloji, psixoloji, sosial və mənəvi tərəfləri

ilə bütöv bir varlıq kimi dərk etməsi və reallaşdırması üçün lazım olan bilik, bacarıq və dəyərlər sistemi formalaşdırmağa və onu təkmilləşdirməyə kömək edən inteqrativ vasitədir”.

Bu fənn konkret olaraq hər hansı bir elmin əsaslarını öyrətmir. Ümum-təhsil məktəblərində tədris olunan bir çox fənlərin elementlərini özündə ehtiva edir, eyni zamanda əsas təhsil pilləsində tədris edilən bəzi fənlərin, əsasən də təbiət elmlərinin fundamentini təşkil edir.

Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin 11.08.2006-cı il tarixli 655 nömrəli əmri ilə təsdiq olunan Həyat bilgisi dərslərinin müəlliflərinin fikrincə, bu fənnin məqsədi “...milli və bəşəri dəyərləri mənimsəmiş, azad və yaradıcı düşünməyi, birgə işləməyi bacaran vətəndaşlar yetişdirməkdən ibarətdir”.

Müasir təhsil təcrübəsi sübut edir ki, təlimdə inteqrasiya metodlarından istifadə məzmunun şagirdlər tərəfindən hərtərəfli mənimsənilməsində və onlarda geniş dünyagörüşü formalaşmasında böyük rol oynayır.

9-cu SİNİF HƏYAT BİLGİSİ FƏNNİ ÜZRƏ MƏZMUN STANDARTLARI

9-cu sinfin sonunda şagird:

- dünyanın dərk olunmasında elmi və dini dünyagörüşləri müqayisə edir;
- qlobal ekoloji problemlərin həllinə dair təqdimat və layihələr hazırlayır;
- insanın sosial proseslərdə iştirakını, vətəndaş cəmiyyətinin formalaşması və inkişafında demokratik dəyərlərin rolunu qiymətləndirir;
- beynəlxalq və milli hüquqi sənədlərin əlaqəsinə dair təqdimatlar hazırlayır;
- iqtisadi səmərəliliyə dair kiçik layihələr hazırlayır və təqdim edir;
- mədəniyyətlərarası münasibətlərdə və müxtəlif dinlərə münasibətdə tolerantlıq nümayiş etdirir;
- bəşəriyyət qarşısında mənəvi borcunu dərk etdiyini nümayiş etdirir;
- sağlam ailənin qurulmasında sağlam həyat tərzinin əhəmiyyətini dəyərləndirir;
- təhlükəsiz davranış qaydalarına əməl etdiyini konkret situasiyalarda nümayiş etdirir;
- yol hərəkətinə dair davranış mədəniyyəti nümayiş etdirir;
- fəvqəladə hadisələrin nəticələrinin aradan qaldırılmasına dair layihələr hazırlayır.

1. Təbiət və biz

Şagird:

- 1.1. Varlıq, təbiət və hadisələrə, onların qarşılıqlı əlaqəsinə dair bilik və bacarıqlar nümayiş etdirir.
  - 1.1.1. Dünyanın dərk olunmasında elmi və dini dünyagörüşləri şərh edir.
- 1.2. Ekoloji tarazlığın qorunmasına dair bilik və bacarıqlar nümayiş etdirir.
  - 1.2.1. Qlobal ekoloji problemlərin həllinə dair təqdimat və layihələr hazırlayır.

2. Fərd və cəmiyyət

Şagird:

- 2.1. Cəmiyyətin sosial mahiyyətinə və idarəetmə formalarına dair bilik və bacarıqlar nümayiş etdirir.
  - 2.1.1. İnsanın sosial proseslərdə iştirakını dəyərləndirir.
  - 2.1.2. Vətəndaş cəmiyyətinin formalaşması və inkişafında demokratik dəyərlərin rolunu qiymətləndirir.
- 2.2. Hüquqi mədəniyyətə malik olduğunu nümayiş etdirir.
  - 2.2.1. Əsas insan hüquqlarının beynəlxalq hüquq normalarında təsbit olunduğunu əsaslandırır.
  - 2.2.2. Beynəlxalq və milli hüquqi sənədlərin əlaqəsinə dair təqdimatlar hazırlayır.
- 2.3. İqtisadi bilik və bacarıqlara yiyələndiyini nümayiş etdirir.
  - 2.3.1. İqtisadi səmərəliliyə dair kiçik layihələr hazırlayır və təqdim edir.

3. Mənəviyyat

Şagird:

- 3.1. Ünsiyyət mədəniyyətinə dair bilik və bacarıqlar nümayiş etdirir.
  - 3.1.1. Mədəniyyətlərarası münasibətlərdə tolerantlıq nümayiş etdirir.
- 3.2. İnsan mənəviyyatını formalaşdıran amillərə dair bilik və bacarıqlar nümayiş etdirir.
  - 3.2.1. Mədəniyyətlərarası münasibətlərdə əxlaq və davranış normalarının ümumbəşəri əhəmiyyətini dəyərləndirir.
  - 3.2.2. Bəşəriyyət qarşısında mənəvi borcunu dərk etdiyini nümayiş etdirir.

3.3. *Mənəviyyatın formalaşmasında dinin rolunu dəyərləndirir.*

3.3.1. *Müxtəlif dinlərə münasibətdə tolerantlıq nümayiş etdirir.*

4. Sağlamlıq və təhlükəsizlik

Şagird:

4.1. *Sağlam həyat tərzinə dair bilik və bacarıqlar nümayiş etdirir.*

4.1.1. *Sağlam ailənin qurulmasında sağlam həyat tərzinin əhəmiyyətini dəyərləndirir.*

4.2. *Məişətdə və ictimai yerlərdə təhlükəsiz davranış qaydalarına dair bilik və bacarıqlar nümayiş etdirir.*

4.2.1. *Məişətdə və ictimai yerlərdə təhlükəsiz davranış qaydalarından istifadəyə dair təqdimatlar hazırlayır.*

4.2.2. *Yol hərəkətinə dair davranış mədəniyyəti nümayiş etdirir.*

4.3. *Fövqəladə hallarla bağlı bilik və bacarıqlar nümayiş etdirir.*

4.3.1. *Fövqəladə hadisələrin nəticələrinin aradan qaldırılmasına dair layihələr hazırlayır.*

I tədris vahidi. Sağlamlığımız və təhlükəsizliyimiz uğrunda

1. Yolda davranış mədəniyyəti
2. Təhlükəsizliyimizə laqeyd qalmayaq
3. Sağlam ailə sağlam gələcəyin təminatıdır
4. Fövqəladə halların nəticələrinin aradan qaldırılması
Layihə: Fövqəladə hallar zamanı davranış qaydaları
5. Müasir dövrün global ekoloji problemləri
Layihə: Qlobal ekoloji problemlərin həlli

II tədris vahidi. Cəmiyyət və onun rifahı

6. İnsan sosial proseslərdə
7. Vətəndaş cəmiyyəti
8. Vətəndaş cəmiyyətində demokratik prinsiplər
9. İnsan hüquqları
10. Hüquqlarımız beynəlxalq səviyyədə qorunur
11. İqtisadi səmərəlilik rifahımızdır

III tədris vahidi. Mədəniyyət və tolerantlıq

12. Tolerantlıq
13. Mədəniyyətlərarası tolerantlıq
14. Azərbaycanda dini tolerantlıq
15. Dünyada müxtəlif dinlərə münasibət. Multikulturalizm
16. Əxlaq və davranış normalarının ümumbəşəri əhəmiyyəti
17. Bəşəriyyət qarşısında mənəvi borc
18. Dünyanın dərk olunması

FƏNN ÜZRƏ MƏZMUN STANDARTLARININ REALLAŞDIRILMASI CƏDVƏLİ

Mövzular	1.1.1.	1.2.1.	2.1.1.	2.1.2.	2.2.1.	2.2.2.	2.3.1.	3.1.1.	3.2.1.	3.2.2.	3.3.1.	4.1.1.	4.2.1.	4.2.2.	4.3.1.
1. Yolda davranış mədəniyyəti														+	
2. Təhlükəsizliyimizə laqeyd qalmayaq												+			
3. Sağlamlıqla bağlı gələcəyin təminatıdır											+				
4. Fövqəladə halların nəticələrinin aradan qaldırılması Layihə: Fövqəladə hallar zamanı davranış qaydaları															+
5. Müasir dövrün qlobal ekoloji problemləri Layihə: Qlobal ekoloji problemlərin həlli		+													

Tədris vahidi

1. Sağlamlığımız və təhlükəsizliyimiz uğrunda

İLLİK PLANLAŞDIRMANIN APARILMASINA DAİR TÖVSIYƏLƏR

Planlaşdırma əsas məqsədləri müəyyənləşdirmək və onlara nail olmaq üçün hər bir müəllimin özünəməxsus fəaliyyət istiqamətidir.

Bildiyimiz kimi, hazırkı kurikulumlar siz müəllimlərə illik planlaşdırma aparmaqda müəyyən sərbəstlik verir. Əvvəldə də qeyd etdiyimiz kimi, məhz hər bir məktəbin yerləşdiyi regiondan, onun infrastrukturundan, maddi-texniki bazasından və s. asılı olaraq Həyat bilgisi fənni kurikulumunda nəzərdə tutulmuş məzmun standartları müxtəlif cür reallaşdırıla bilər. Planlaşdırma aparılarkən yuxarıda qeyd olunanlarla yanaşı, şagirdlərin fərdi xüsusiyyətlərinin, öyrənmə tərzlərinin də nəzərə alınması olduqca vacib şərtidir. Eyni bir regionda, eyni bir məktəbdə, lakin ayrı-ayrı 9-cu siniflərdə Həyat bilgisi fənnini tədris edən müəllimlərin illik planlaşdırmalarının təsnifatı müxtəlif ola bilər. Lakin bu planlaşdırmanı kor-koranə aparmaq qeyri-mümkündür.

Bəs perspektiv planlaşdırmanı aparmaq üçün müəllimdə hansı bacarıqların olması zəruridir?

Perspektiv planlaşdırma aparmaq məqsədilə müəllim üçün zəruri hesab edilən bacarıqlar aşağıdakılardır:

1. Məzmun standartlarına əsasən dərslikdəki tədris vahidi və mövzular üzrə dəqiqləşmələr aparmaq;
2. Tədris vahidlərinin və mövzuların ardıcılığını müəyyənləşdirmək;
3. İnteqrasiya imkanlarını müəyyən etmək;
4. Əlavə resurslar seçmək;
5. Mövzulara görə məqsədyönlü vaxt bölgüsü aparmaq;
6. Mövzuya görə nailiyyətlərin qiymətləndirilməsinin növlərini müəyyənləşdirmək.

Sizə tövsiyə olaraq 9-cu sinif Həyat bilgisi fənni üzrə təxmini illik planlaşdırma metodik vəsaitə daxil edilmişdir. Bu illik plan, adından da görünüyü kimi, təxminidir. Yuxarıdakı bacarıqlarınız əsasında illik planlaşdırmada müvafiq dəyişikliklər edə bilərsiniz.

İLLİK PLANLAŞDIRMA CƏDVƏLİ

Standartlar	Tədris vahidləri	Mövzular	İnteqrasiya	Resurslar	Saat
4.2.2.	Təhlükəsizlik və sağlamlıq üzrə	Yolda davranış mədəniyyəti		<i>Dərslük, elektron təqdimat, videomateriallar, şəkillər</i> https://www.youtube.com/watch?v=qCiS3_aajB0 https://www.youtube.com/watch?v=h6JnaeNDMeM http://www.dyp.gov.az/?az/content/190/ http://timpolice.ru/2015/06/15/kultura-peshexodov/ https://www.youtube.com/watch?v=F16Dm3bf-SY https://www.youtube.com/watch?v=DjSnjzryNe4	2
4.2.1.		Təhlükəsizliyimizə laqeyd qalmıyaq		<i>Dərslük, elektron təqdimat, videomateriallar</i> http://www.unicef.az/files/file/FHN%20Brochure(print).pdf	2
4.1.1.		Sağlam ailə sağlam gələcəyin təminatıdır	B.: 3.2.1. 3.2.2.	https://www.youtube.com/watch?v=TAR5klGAETQ https://www.youtube.com/watch?v=sHdYZ8ef74g	1
Kiçik summativ qiymətləndirmə					
4.3.1.		Fövqəladə halların nəticələrinin aradan qaldırılması; Layihə: Fövqəladə hallar zamanı davranış qaydaları;		<i>Dərslük, elektron təqdimat</i> http://festival.1september.ru/articles/414629/	2

1.2.1.	Müasir dövrün qlobal ekoloji problemləri		https://www.youtube.com/watch?v=jhiejbJZH2Y https://www.youtube.com/watch?v=ekso09TdXjI	2
1.2.1.	Layihə: Qlobal ekoloji problemlərin həlli		https://www.youtube.com/watch?v=ks0izD7zv48 https://www.youtube.com/watch?v=Ipe-KV'6J-uE	1
Kiçik summativ qiymətləndirmə				
II. Cəmiyyət və onun rifahı				
2.1.1.	İnsan sosial proseslərdə	Azərbayt.: 1.3.1., 2.1.1.	<p><i>Dərslək, iş vərəqləri, ensiklopediya, şəkillər, kompüter, proyektor və s.</i></p> <p><i>http://anl.az/el/ae_iebysa.pdf, http://kayzen.az/blog/1164/%C5%9F%C5%9F%C9%99xsiyy%C9%99tin-inki%C5%9Faq%C4%B1nda-bioloji-v%C9%99-sosial-amill%C9%99rin-rolu.html, https://az.wikipedia.org/wiki/C%C9%99miyy%C9%99t</i></p>	1
2.1.2.	Vətəndaş cəmiyyəti	Azərbayt.: 1.3.1., 3.1.1.	<p><i>Cəmiyyətdən görüntülər, şəkillər, dərslək, iş vərəqi və s.</i></p> <p><i>https://az.wikipedia.org/wiki/1%C9%99t%C9%99nda%C5%9F_c%C9%99miyy%C9%99ti</i> <i>https://az.wikipedia.org/wiki/C%C9%99miyy%C9%99t</i> <i>http://www.adb.org/sites/default/files/publication/29519/csb-aze-az.pdf</i></p>	1

2.1.2.	Vətəndaş cəmiyyətində demokratik prinsiplər	Azərbaycanın 1.3.1., 2.1.1., 3.1.1.	Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, dərslilik, payılma materialları, flipçart, marker və s. https://az.wikipedia.org/wiki/T%C9%99%C9%99nda%C5%9F_c%C9%99miyy%C9%99ti http://sesqazeti.az/az/news/kivdf/432622 http://www.anl.az/download/meqale/zaman/2014/avqust/386033.htm	1
Kiçik summativ qiymətləndirmə			1	
Böyük summativ qiymətləndirmə			1	
2.2.1.	İnsan hüquqları	Azərbaycanın 3.1.1.; Ü.t.: 3.1.1.	İnsan hüquqlarının qorunmasına aid videomateriallar; paylayıcı materiallar, iş vərəqi, dərslilik, hüquqi orqanların adları ilə bağlı qrafiklər, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və s. http://www.migration.gov.az/images/pdf/62ebf1c9cde2f7dbc040988e97fbc511.pdf http://www.constcourt.gov.az/laws/31 http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_AZE.pdf https://az.wikipedia.org/wiki/%C4%B0nsan_haqlar%C4%B1	1

2.2.2.	Hüquqlarımız beynəlxalq səviyyədə qorunur		<p><i>Dərslik, iş vərəqləri, videomateriallar, hüquq sahələrinə aid kitablar, qanunlar; bu sahə ilə məşğul olan qurumların yerləşdiyi binaların şəkilləri, flipçart və s.</i></p> <p><i>http://anl.az/el/a/ariobkmt.pdf</i></p> <p><i>http://www.president.az/articles/4017</i></p> <p><i>http://www.migration.gov.az/images/pdf/d0db2e1d578b69d439adc03317c08784.pdf</i></p>	2
2.3.1.	İqtisadi səmərəlilik rifahımızdır	Azərbaycanın 3.1.1.	<p><i>Dərslik, videomateriallar, proyektor, kompüter, flipçart, iş vərəqi və s.</i></p> <p><i>http://www.taxes.gov.az/</i></p> <p><i>https://az.wikipedia.org/wiki/Vergi</i></p> <p><i>http://anl.az/el/ita_mifgt.pdf</i></p> <p><i>http://files.preslib.az/projects/azerbaijan/gl4.pdf</i></p> <p><i>http://maliyye149.blogspot.com/2015/03/iqtisadi-smrllilik-ndir.html</i></p> <p><i>http://banker.az/menecmentin-keyfiyy%C9%99tin%C9%99tic%C9%99lilyi-v%C9%99-s%C9%99m%C9%99r%C9%99lilyi/</i></p>	2
Küçük summativ qiymətləndirmə			1	

III. Mədəniyyət və tolerantlıq				
3.1.1.	Tolerantlıq	Azərbayt.: 5.1.2.; Ü.t.: 5.1.3.	Şəkillər, dərslik, iş vərəqləri, paylama materialı, flipçart, marker. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və s. https://az.wikipedia.org/wiki/Tolerantlıq%C4%B1q http://deyerler.org/52379-tolerantlıq-nedir.html http://www.bizimyol.info/news/39650.html	1
3.1.1.	Mədəniyyətlərarası tolerantlıq	Azərbayt.: 5.1.2.; Ü.t.: 5.1.3.	Konstitusiyamız, dərslik, müxtəlif dinlərdən nümunə və ya Quranı-Kərimdən ayənin səsləndirilməsi və s. http://www.meneviyyat.az/din-n%C9%99dir/ http://www.quranikerim.org/	1
3.3.1.	Azərbaycanda dini tolerantlıq	Azərbayt.: 5.1.1.; Ü.t.: 5.1.1., 5.1.2.	Müxtəlif dini kitablar, dinlərdən nümunələr, Heydər Əliyevin dini konfranslardakı çıxışlarından materiallar və s. http://www.azerbaijan.az/_GeneralInfo/_TraditionReligion/traditionReligion_03_a.html http://a-r.az/node/188#.YfygYNKqgko	2
3.3.1.	Dünyada müxtəlif dinlərə münasibət. Multikulturalizm	Azərbayt.: 5.1.2.; Ü.t.: 5.1.3.	Müxtəlif mədəniyyətləri özündə əks etdirən slayd, kompüter, proyektor, iş vərəqləri, dərslik və s. http://www.bizimyol.info/news/39650.html http://www.zaman.az/az/newsDetail_openPrintPage.action?newsId=70142 http://www.olaylar.az/news/social/118845 https://az.wikipedia.org/wiki/Tolerantlıq%C4%B1q http://musavat.com/news/gundem/dini-ve-milli-tolerantlıgin-azerbaycan-modeli_89870.html?welcome=1	1

3.2.1.	Əxlaq və davranış normalarının ümumbəşəri əhəmiyyəti	Azərbayt.: 5.1.2.; Ü.t. 5.1.3.	Dərslük, <i>Qurani-Kərim. Bibliya, İncil, N. Tusinin "Əxlaqi-nasir"</i> əsəri və s. http://www.meneviyyat.az/din-n%C9%99dir/ http://www.quranikerim.org/	1
Kiçik summativ qiymətləndirmə				
3.2.2.	Bəşəriyyət qarşısında mənəvi borc	Azərbayt.: 5.1.2.; Ü.t.: 5.1.3.	Dərslük, iş vərəqləri, mənaviyyəti özümdə əks etdirən videogörüntü, hər hansı bir hadisənin və ya filmin epizodu. Məsələn, "Uzaq sahillərdə" filmindən epizod və s. http://anl.az/el/alf7/ex_mb.pdf , http://kayzen.az/blog/f%C9%99Is%C9%99f%C9%99/99/9774/etikanın-%C9%99sas-kateqoriyalar%C4%B1.html	2
1.1.1.	Dünyanın dərk olunmasını	Azərbayt.: 1.1.1.	Müxtəlif alimlərin kəşfləri və ya fikirlərindən ibarət hazırlanmış slayd, dərslik, kompüter və s. https://az.wikipedia.org/wiki/%C4%B0drak_n%C9%99z%C9%99riyy%C9%99si http://1001kitab.az/pdf/kitab8cd97125e4844c3.pdf http://tefrkkuretm.com/tef/1641.pdf	1
Böyük summativ qiymətləndirmə				
1				

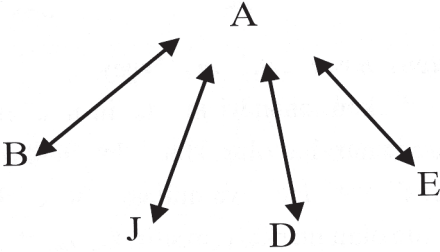
İntegrasiya olunmuş fənlərin tam adı: *Azərbaycan tarixi – Azərbaycan tarixi – Azərb.t.; Biologiya – B.; Ümumi tarix – Ü.t.*

İTERAKTİV TƏLİMƏ ŞƏRAİTİN YARADILMASI

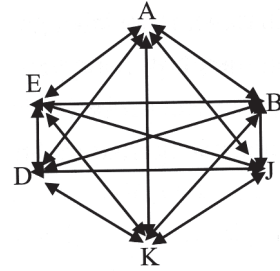
Bildiyiniz kimi, ənənəvi təlim şagirdlərə mümkün qədər çox bilik vermək və biliyin mənimsənilməsinə nail olmaq məqsədi daşıyırdı. Şagirdlər biliyi hazır şəkildə əldə etdiyindən müəyyən fənlər üzrə informasiyalar şagirdin şüurunda mənə və əhəmiyyət baxımından həmişə əlaqəli olmayan tematik bloklar şəklində formalaşırdı.

İnteraktiv təlimdə isə məsələnin qoyuluşu tamamilə başqadır. Bu təlim formasında şagirdlər ətraf aləm haqqında bilikləri müəllimdən hazır şəkildə deyil, şəxsi fəallıq nəticəsində əldə edir, eyni zamanda fərdi, kollektiv fəaliyyət yolu ilə bilik axtarışının müxtəlif mexanizmlərini mənimsəyirlər. İnteraktiv təlimin məqsədi məhz elə təlim şəraitinin yaradılmasından ibarətdir ki, burada şagird həyatın müxtəlif sahələrində öz bilik və bacarıqlarını kəşf etməyə qadir olsun.

Ənənəvi təlimdə kommunikasiya prosesinin əsasını müəllimin mono-loqu təşkil edirdisə, interaktiv təlimdə kommunikasiyanın digər növlərindən istifadə olunur.

Birtərəfli kommunikasiya modeli
A – müəllim, B, J, D, E – şagirdlər

Çoxtərəfli kommunikasiya modeli
A – müəllim, E, J, D, K, B – şagirdlər

Sxemdən görüldüyü kimi, çoxtərəfli kommunikasiya zamanı şagirdlərdə sinifdə müəyyən mövzu çərçivəsində həm yoldaşları, həm də müəllimləri ilə öz fikirlərini, təəssüratlarını, hisslərini, əldə etdikləri nəticələri bölüşmək imkanı yaranır.

Dərsdə çoxtərəfli kommunikasiyanın yaradılması zamanı diqqət edilməli məqamları nəzərinizə çatdırmaq istərdik:

- Veriləcək biliklərin təkzibedilməzliyi;
- Hazır informasiyanın şərhini tədris prosesindən çıxarmamalı, lakin onun rolunu və yerini dəyişdirməli.

Müəllimin monoloqu aşağıdakı hallarda tətbiq edilə bilər:

- Şagirdləri yeni materialı öyrənməyə həvəsləndirərkən;
- Lazımi informasiya olmadığından şagirdlər problemi müstəqil həll edə bilmədikdə (Lakin bu zaman yalnız əsas müddəaların şərhı vacib hesab olunur).

Unutmaq olmaz ki, müəllimin təlim prosesində rolu məsləhətçi, istiqamətləndirici xarakter daşıyır. Təlim prosesində müəllimin seçəcəyi interaktiv metodlarının keyfiyyəti və səmərəliliyi yalnız bu metodlardan istifadə zamanı üzə çıxır. Artıq bir çox təlim üsulları ilə bağlı müəyyən məlumatınız var və bunların əksəriyyətindən istifadə edirsiniz. Daim nəzərdə tutmaq lazımdır ki, müasir kurikulumlar və dərsliklər fəal təlim şəraitinin yaradılmasını tələb edir. İnteraktiv təlim metodlarından istifadə dayandırılarsa, şagirdlərin də fəal bilik əldə etməsi və yoldaşları ilə əməkdaşlığı sona çatır. Nəticədə müasir proqramlarda nəzərdə tutulmuş bilik və bacarıqların formalaşdırılması məsələləri də sual altında qalmış olar. Həyat bilgisi fənninin tədrisi zamanı klaster, beyin həmləsi, ziqzaq, müəhazirə, fasiləli oxu, müzakirə, karusel, BİBÖ, anlayışın çıxarılması, İNSERT, layihə, Venn diaqramı, assosiasiya kolu, qərarlar ağacı, biri qalır/üçü gedir, öyrədərək öyrənirəm və s. üsullardan geniş istifadə etmək mümkündür.

Yadda saxlamaq lazımdır ki, interaktiv təlim üsullarından istifadəni şagirdləri əyləndirilmə vasitəsinə çevirmək olmaz. Bu üsuldən istifadə yalnız sınıfdə əlverişli psixoloji mühitin yaradılması ilə məhdudlaşmamalı, şagirdin fərdi təcrübəsi, auditoriyada qarşılıqlı fəaliyyəti, fənnin məqsədi, tapşırıqların səviyyəsi də mütləq nəzərə alınmalıdır. Təlim üsullarını seçən zaman aşağıdakıları diqqət mərkəzində saxlamaq olduqca vacibdir:

- Sınıfdəki şagirdlərin sayı, yaşı, bilik səviyyəsi, interaktiv təlimdə iştirak səviyyəsi, üsulun tətbiqinə sərf olunacaq zaman, resurslar, əldə olunacaq nəticələr, dərsin hansı mərhələsində istifadəsi, seçiləcək üsuldən istifadə təcrübəsi, baş verə biləcək kənarəçixmalar və s.

Beyin həmləsi

Bu üsul əqli hücum da adlandırılır. Şagirdlərdə yeni mövzuya maraq oyatmaq, habelə onların nəyi yaxşı (və ya pis) bildiklərini aydınlaşdırmaq məqsədilə bu üsuldən istifadə olunur. Hazırlanmış sual lövhədə yazılır, yaxud şifahi şəkildə şagirdlərin diqqətinə çatdırılır. Şagirdlər suallara əsasən fikirlərini bildirirlər. Bütün ideyalar şərhətsiz və müzakirəsiz yazıya alınır.

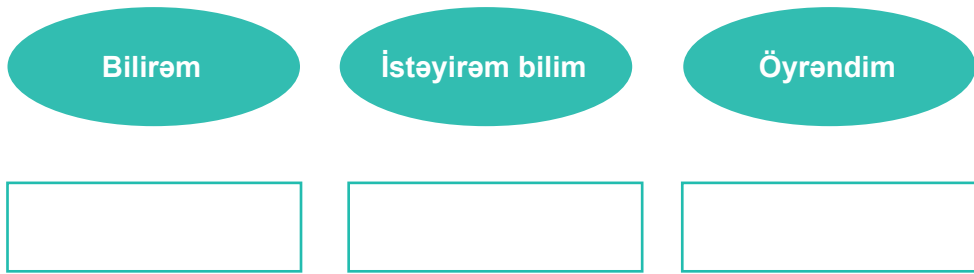
Yalnız bundan sonra söylənmiş ideyaların müzakirəsi, şərh və təsnifatı başlayır. Aparıcı ideyalar yekunlaşdırılır, şagirdlər söylənmiş fikirləri təhlil edir və qiymətləndirirlər.

Bu üsuldan, demək olar ki, bütün mövzuların tədrisində istifadə etmək mümkündür.

BİBÖ – Bilirəm/İstəyirəm bilim/Öyrəndim

BİBÖ aşağıdakı mərhələlər üzrə aparılır:

1. Problem müəllim tərəfindən elan edilir.
2. Müəllim lövhədə 3 sütundan ibarət cədvəl qurur və aşağıdakı bölmələri qeyd edir: Bilirəm/İstəyirəm bilim/Öyrəndim.
3. Şagirdlər problemlə bağlı bildiklərini söyləyirlər və cavablar birinci sütunda qeyd olunur.
4. Həmin məsələ ilə bağlı bilmək istədikləri isə ikinci sütuna yazılır.
5. Dərsin sonunda bir daha həmin cədvələ diqqət yetirilir və mövzu ilə bağlı şagirdlərin öyrəndikləri üçüncü sütunda qeyd edilir.

Klaster (şaxələndirmə)

Müəllim tərəfindən lövhədə və ya iş vərəqlərində dairə çəkilir. Dairənin mərkəzində yazılmış anlayışla bağlı şagirdlərə söz və ya ifadələr söyləmək tapşırılır. Mərkəzdə yazılmış anlayışdan başlayaraq hər növbəti söz onunla əlaqəli sözlərlə xətlər vasitəsilə birləşdirilir. Ayrılmış zaman bitənədək mümkün qədər çox fikir yazmaq və onları əlaqələndirmək tövsiyə olunur. Vaxt bitəndən sonra alınan klaster müzakirə edilir və ümumiləşdirmə aparılır.

Anlayışın çıxarılması

Bu üsul oyun-tapmaca formasında keçirilir və şagirdlərdə yüksək fəallıq yaradır. Müəllim lövhədən dairəvi kart asır, onun arxasında şagirdlərdən tələb olunan anlayışı qeyd edir. Kartın yazı olmayan tərəfini şagirdlərə göstərir və gizlədilmiş anlayışların xüsusiyyətlərinə aid 2, yaxud 3 yönəldici söz sadalayır və ya lövhədə yazır. Şagirdlər həmin xüsusiyyətlərə uyğun olaraq gizlədilmiş anlayışı tapırlar.

Əgər şagirdlər gizlədilmiş anlayışı tapmaqda çətinlik çəksələr, müəllim əlavə olaraq yeni xüsusiyyətlər sadalayır.

Şagirdlər öz fərziyyələrini dedikdən sonra müəllim bu tapmacanın tapılıb-tapılmamasını hamıya çatdırır və kartlarda yazılan sözləri açıqlayır.

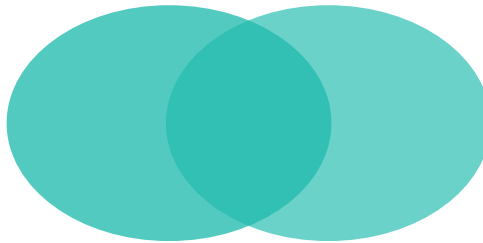
Müzakirə

Müzakirə mövzu ətrafında ideya, məlumat, təəssürat, təhlil və təkliflərin qarşılıqlı mübadiləsidir. Onun əsas vəzifəsi problemi təhlil edərək həlli yolunu tapmaq, düzgün qərar qəbul etmək üçün imkan yaratmaqdır. Müzakirə dinləmək, təqdim etmək, sual vermək mədəniyyətini formalaşdırır, şagirdlərin məntiqi və tənqidi təfəkkürünü, şifahi nitqini inkişaf etdirir.

Müzakirə apararkən əvvəlcədən şagirdlərə müzakirə qaydaları xatırladılır. Mövzu aydın şəkildə ifadə olunur. Müzakirə prosesini inkişaf etdirən suallar vermək və şagirdlərin cavablarını nəzərdən keçirməklə müəllim prosesi tənzimləyir. Bu zaman cavabı “bəli” və ya “xeyr” olan qapalı suallar vermək məqsədəuyğun hesab edilmir.

Müzakirədə mövzuya aid “Nə baş verdi? Nə üçün baş verdi? Bu, başqa cür ola bilərdimi? Necə? Siz bu vəziyyətdə nə edərdiniz? Bu, düz idimi? Nə üçün?” kimi suallardan istifadə olunur.

Venn diaqramı

Əşya və ya hadisələri müqayisə etmək, onların oxşar və fərqli cəhətlərini müəyyənləşdirmək üçün bu üsuldən istifadə olunur.

Venn diaqramından istifadə aşağıdakı mərhələlər üzrə aparılır:

1. Müqayisə olunacaq əşya və hadisələr müəyyənləşdirilir.
2. Kəsişən dairələr çəkilir (ortada yazmaq üçün yer saxlanılır).
3. I və II dairədə müqayisə olunacaq obyektlər qeyd olunur.
4. Şagirdlər təlimatlandırılır (təlimatda nəyin müqayisə olunacağı və dairələrdə oxşar və fərqli cəhətlərin necə qeyd olunacağı barədə danışılır).
5. Müqayisə olunan obyektlər təsvir edilir (fərqli cəhətlər sağ və sol tərəfdə, oxşar cəhətlər kəsişmə dairəsində qeyd olunur).
6. Müqayisə nəticəsində fikirlər ümumiləşdirilir.

Ziqzaq

Bu üsul mətnin məzmununun qısa müddət ərzində şagirdlər tərəfindən mənimsənilməsinə imkan yaradır.

Şagirdlər dörd nəfərlik qruplara bölünürlər (əsas qrup). Qruplardakı şagirdlər nömrələnir və hər qrupdakı eyni rəqəmli şagirdlərdən yeni qrup (ekspert qrupu) yaradılır. Öyrəniləcək mətn qrupların sayı qədər hissələrə bölünür və ekspert qrupuna verilir.

Ekspert qrupundakı şagirdlər onlara verilən hissəni oxumalı, məzmununu qavramalı və öz əvvəlki qrupuna qayıdaraq öyrəndiyi hissəni qrup yoldaşlarına danışmalıdır.

Müəllim informasiyanın dəqiq verildiyinə əmin olmaq üçün suallar verə bilər.

Karusel

Dərstdən əvvəl iri ağ kağızlarda (vatman) mövzuya aid suallar yazılır. Müəllim hər qrupa müxtəlif sual yazılmış bir kağız verir. Qrup üzvləri sualı oxuyur və bir cavab yazırlar. Kağızlar saat əqrəbi istiqamətində müəllimin köməkliliyi ilə digər qruplara ötürülür. Kağızlar karusel kimi bütün qruplardan keçərək axırda öz qrupuna qayıdır. Müəllim bu kağızları yazı lövhəsinə yapışdırır və bütün sinif cavabları müzakirə edir.

Qərarlar ağacı

- Bu üsul qərarların qəbul edilməsi zamanı alternativ yolları araşdırmaq və təhlil etmək məqsədi daşıyır.
- Müzakirə olunacaq problem müəllim tərəfindən izah edilir və onun həlli yollarının bir neçə variantı şagirdlərlə birlikdə müəyyənləşdirilir. 4-6 nəfərdən ibarət qruplarda şagirdlər problemin həlli yollarının

üstünlüklerini və çatışmazlıqlarını təhlil edir, onları “+” və ya “-” işarəsinin qarşısında müvafiq qaydada qeyd edirlər. Son nəticə cədvəlin qərar hissəsində yazılır və üstü örtülür.

- Bütün qrupların təqdimatından sonra müəllim əldə olunmuş nəticələri ümumiləşdirmək üçün müzakirə aparır.

Problem			
Problemin həlli yollarının mənfi və müsbət tərəfləri	Problemin həlli yolları		
	1-ci həll yolu	2-ci həll yolu	3-cü həll yolu
-			
-			
Qərar:			

İnsert

Bu üsul dərslərdəki mətnin aktiv fəaliyyətlə, yeni şagirdin öz münasibətini bildirərək oxunmasıdır. Şagird mövzudakı fikirlərə münasibətini qəbul edilmiş işarələrlə (“✓” – bu məlumat mənə tanış idi, “-” – bu məlumat mənim əvvəllər bildiyimi inkar edir, “+” – bu məlumat mənim üçün yenidir, “?” – bu məsələyə dair əlavə məlumat almaq istədim) bildirir. Dərslərdəki mətn oxunduqdan sonra ümumiləşdirmələr aparılır və qeyd olunur.

İlk növbədə məlum biliklər təsdiq edilir, yeni bilik və informasiyaları öyrənmək üçün gələcək fəaliyyət planlaşdırılır. Bu üsuldan istənilən mövzunun tədrisində istifadə etmək mümkündür.

“✓”	“-”	“+”	“?”

Təqdimat

Fəal (interaktiv) təlim metodları ilə aparılan dərslərin mühüm elementlərindən biri olan təqdimat şagirdin tədqiqat fəaliyyətinin göstəricisi sayılır. Bu metod şagirdlərə imkan verir ki, o, tədqiqatın nəticəsini müxtəlif yollarla təqdim edə bilsin, öz fikirlərini dəqiq ifadə etsin və mükəmməl nəticə çıxarmaq bacarığına yiyələnsin. Təqdimata hazırlaşan şagirdlər qrup halında işləyəndə ünsiyyət mədəniyyətinə yiyələnir və fikirlərini bölüşməyi bacarırlar. Belə olduqda onların hazırladıqları təqdimat dəqiq olur və yaxşı tərtibatı ilə diqqəti cəlb edir.

Təqdimata hazırlaşan şagirdlər onu hansı formada keçirmək barədə qaydalara yiyələnirlər. Müəllim təqdimatın növü və onun keçirilməsi qaydaları barədə şagirdləri təlimatlandırılmalıdır. Bu təlimatlara əməl edən şagird vaxtdan səmərəli istifadəyə, fikrini daha dəqiq və yığcam şəkildə ifadə etməyə əvvəlcədən hazır olur. Təqdimatı keçirərkən ona şərh verməyi bacarır. Təqdimat müzakirə olunur və meyar cədvəli əsasında qiymətləndirilir.

Təqdimat fərdi və ya qrup şəklində həyata keçirilə bilər.

Mühazirə

Mühazirə məlumatın müəllimdən şagirdə ötürülmə üsuludur. Bu üsuldan mövzu ilə bağlı məzmunun zənginləşdirilməsi, tamamlanması məqsədilə istifadə etmək məqsəduyğundur. Belə qısa mühazirələr 10-15 dəqiqə ərzində aparılır. Mühazirə ilə bağlı aşağıdakı məsələlərə nəzər yetirmək məqsədəmüvafiqdir:

- mühazirənin məqsəd və vəzifələrini dəqiq müəyyənləşdirmək;
- plan tərtib etmək və onu şagirdlərə paylamaq (və ya lövhədə yazmaq);
- əyani və texniki vasitələrdən istifadə etmək.

Müəllim mühazirə prosesini verbal (suallar verməklə) və vizual (şagirdlərin üz ifadələrini və jestlərini müşahidə etməklə) formada tənzimləməlidir.

Problemlı vəziyyət

Bu üsul vasitəsilə tənqidi tefəkkür, təhliletmə və ümumiləşdirmə vərdişləri inkişaf etdirilir.

Müəllim əvvəlcədən problemlı vəziyyət və müzakirə üçün sualları hazırlayır və şagirdləri 4-5 nəfərlik qruplara bölür. Problemlı vəziyyət əks olunmuş iş vərəqləri uşaqlara paylanır. Hər qrup təklif edilən vəziyyətlərdən birini müzakirə edir və həlli yolunu göstərir. Qruplar öz işlərini bitirdikdən sonra sinifdə ümumi müzakirə aparılır.

Öyrədərək öyrəniyəm

Bu üsul məlumat blokunun öyrədilməsi və ya ümumiləşdirilmənin təkrarı zamanı istifadə olunur. Onun tətbiqi dərstdə öyrənilməsi zəruri olan anlayış və faktların ümumi mənzərəsi haqqında təsəvvür formalaşdırır. Həmçinin müəyyən suallar yaradır, təlimə marağı yüksəldir, qarşılıqlı təlim vərdişlərini inkişaf etdirməyə imkan verir.

Şagirdlərin sayı: 25 nəfərə qədər;
Tələb olunan vaxt: 10-20 dəqiqə;
Təchizat: hər bir şagird üçün mətnli kartlar.

İşin aparılma qaydası:

- 1-ci addım.* Hər şagird üçün dərsin mövzusunə aid məlumatlar yazılmış bir kart hazırlanır.
- 2-ci addım.* Hər şagirdə bir kart paylayıb bir neçə dəqiqə ərzində orada yazılan məlumatı oxumaq təklif edilir. Onların oxuduqları məlumatı başa düşüb-düşmədikləri yoxlanılır.
- 3-cü addım.* Şagirdlərə ayağa qalxmaq və sinifdə gəzişməklə digər sinif yoldaşlarını öz informasiyaları ilə tanış etmək təklif edilir. Xəbərdarlıq edin ki, hər bir şagird eyni vaxt ərzində yalnız bir nəfərlə danışa bilər. Əsas vəzifə ondan ibarətdir ki, şagird öz informasiyasını bölüşsə, eyni zamanda özü də başqa şagirdlərdən informasiya əldə etsin. Ayrılmış vaxt ərzində hər şagirdin tam informasiya əldə etməsi üçün onların başqa şagirdlərlə ünsiyyətini təmin etmək lazımdır.
- 4-cü addım.* Şagirdlər bu tapşırığı yerinə yetirdikdən sonra onlara əldə etdikləri informasiyanı təsəvvürlərində canlandıraraq yəni-dən danışmaq təklif edilir. Əldə olunan biliklər təhlil edilib ümumiləşdirilir. Cavablar lövhədə yazıla bilər.

Biri qalır/üçü gedir

Çox sayda şagirdə qısa müddət ərzində öz ideyalarını bölüşmək imkanı verən üsuldur. Bu üsulun üstünlüyü ondan ibarətdir ki, (bu onu kooperativ təlimin bir çox digər metodları ilə birləşdirir) burada şagirdlərin üzərinə çox məsuliyyətli rol düşür və onlar başqalarına informasiya təqdim edən ekspertlərə çevrilirlər.

Şagirdlərin sayı: 4-5 nəfərlik qruplar; sinifdə istənilən sayda belə qrup ola bilər.

Tələb olunan vaxt: Şagirdlərin qrupdan qrupa keçməsinə bir neçə saniyə vaxt sərf olunur. Yeni qruplara keçmə isə 5-6 dəqiqədən çox vaxt aparmamalıdır.

Təchizat: Tapşırıqlı kartlar və ya şagirdlərin oxuması üçün mətndən fraqmentlər yazılmış vərəqlər.

İşin aparılma qaydası:

1-ci addım. Şagirdlər 4-5 nəfərdən ibarət “ev” qrupuna bölünürlər.

2-ci addım. Müəllim stolları saat əqrəbi istiqamətində nömrəleyir. O həmçinin şagirdlərdən hər “ev” qrupunda birdən dördə və ya beşə kimi saymağı xahiş edir.

3-cü addım. Şagirdlərə müzakirə üçün hər hansı bir sual təqdim olunur və ya müəyyən tapşırıq verilir.

4-cü addım. Onlar tapşırıq üzərində təxminən 15 dəqiqə işlədikdən sonra müəllim bütün “bir” nömrəli iştirakçılardan ayağa qalxıb növbəti stola (sayına görə) keçməyi xahiş edir, yeni “bir” nömrəli stoldan “iki” nömrəliyə, “iki” nömrəli stoldan “üç” nömrəliyə və s.

5-ci addım. Bütün “bir” nömrəli şagirdlər yeni stola keçdikdən sonra müəllim “iki” nömrəli iştirakçılardan ayağa qalxmağı xahiş edir. Onlar “bir” nömrəli stoldan “üç” nömrəli stola, “iki” nömrəli stoldakı şagirdlər isə “dörd” nömrəli stola keçəcəklər və s. “Üç” nömrəli şagirdlər özlərindən sonra iki stol ötərək, yeni “bir” nömrəli stoldan “dörd” nömrəli stola keçəcəklər və s. “Dörd” və ya “beş” nömrəli stoldakı iştirakçılar öz ilk stollarında qalacaqlar.

6-cı addım. Müəllim yeni stolların arxasına keçmiş şagirdlərdən bu stolon arxasında əyləşən ilk qrup üzvlərindən müsahibə götürməyi və bu qrupun suallara necə cavab verdiyini öyrənməyi xahiş edir. Onlar qeydlər aparır və öz stolu arxasında qalan şagird qrupunun bu suala cavabını mümkün qədər dəqiq izah etməlidir.

7-ci addım. Müəllim 5-6 dəqiqə sonra hamıdan öz stollarına qayıtmağı və digər stollar arxasında nə öyrəndiklərini danışmağı xahiş edir. Bunun üçün hər şagirdə 3 dəqiqə vaxt verilməlidir.

Əlavə mühakimələr:

“Biri qalır/üçü gedir” üsulunun tətbiqi uşaqlar üçün maraqlı ola bilər, çünki bu onlara hərəkət etmək və digər şagirdlərlə ünsiyyətdə olmaq imkanı verir. Məktəblilərdən müsahibə götürmək, həmçinin öz stollarının arxasında “ev” qrupundan olan dostlarına digər qruplara gedərkən nə öyrəndiklərini danışmaq onların xoşuna gəlir. Bu üsuldən düzgün istifadə edilsə, şagirdlər öz yeni yerlərinə keçməyi daha tez öyrənə bilərlər.

Layihələrin hazırlanması

Layihələrin hazırlanması şagirdlərin tədqiqatçılıq qabiliyyətlərini üzə çıxarır və inkişaf etdirir. Eləcə də onlarda əməkdaşlıq və işi düzgün planlaşdırma bacarığı hadisələrin hər hansı bir aspektini daha dərinəndən anlamağa imkan verir, təlim prosesinin şagird üçün daha mənalı və maraqlı olmasına səbəb olur.

Təlim layihələri növlərinə görə fərqlənir: məlumatlandırıcı, tədqiqedicisi, qısamüddətli (1-2 dər), uzunmüddətli (1 ay və ya daha çox). Məlumatlandırıcı layihə hər hansı bir hadisə və obyekt haqqında məlumatın toplanmasını, ümumiləşdirilərə təqdim olunmasını tələb edir. Bu cür layihənin əsas məqsədi məhz məlumatın axtarışı, emalı və təqdim olunmasıdır. Bəzi hallarda məlumatlandırıcı layihələr tədqiqedicisi layihələrlə əvəz oluna bilər. Tədqiqedicisi layihələr elmi tədqiqat işinə bənzəyir. Bu zaman şagirdlər əvvəlcədən fərziyyə irəli sürməli, müəyyən metodlardan istifadə edərək bu fərziyyənin doğruluğunu sübuta yetirməlidirlər. Bu tip layihələr vaxt tələb etdiyindən, adətən, uzunmüddətli olur.

Layihənin icrasına neçə nəfər şagirdin cəlb olunması sinifdəki şagirdlərin sayından, eyni zamanda problemin az və yaxud daha çox araşdırma tələb etməsi baxımından müxtəlifdir. Bu səbəbdən də layihələr fərdi, qrup, kollektiv və cütlərlə də icra oluna bilər.

Mövzu üzrə problem müəllim tərəfindən konkret və düzgün müəyyən edilməli, şagirdlərə seçmək imkanı verilməlidir. İş asanlaşdırmaq məqsədilə dərslərdə standartları reallaşdırmağa xidmət edən mövzular, eyni zamanda layihənin hazırlanması ardıcılığı göstərilmişdir. Bu materialın (dərslərdə) verilməsinin səbəbi şagirdlərin növbəti layihələri hazırlayarkən artıq ardıcılığın gözləri önündə olmasıdır.

Layihənin hazırlanması zamanı şagirdlər öncə aşağıdakı alqoritm üzrə işlərini planlaşdırmalıdırlar:

- Layihənin icrasına ayrılan müddətin müəyyənləşdirilməsi;
- İş formasının müəyyənləşdirilməsi;
- İstifadə olunacaq resursların müəyyənləşdirilməsi;
- Tədqiqatın nəticəsinin təqdim olunma formasının müəyyənləşdirilməsi (hesabat, müzakirə, cədvəllər, fotoşəkillər, qrafiklər, xəritələr və s.).

Layihənin hazırlanması zamanı şagirdlərə rəhbərlik edilməlidir. Lazım gəldikdə onlara dəqiq məlumatı əldə edə biləcəkləri mənbələr göstərilməlidir.

Debat

Bu üsul, demək olar ki, müzakirələr əsasında qurulub. Üsulun tətbiqi zamanı hər kəsin iştirakı vacibdir. Debat digər müzakirələrdən fərqli olaraq, müzakirə aparılan şəxsi yox, üçüncü tərəfi inandırmaq üzərində qurulur. Bu zaman tutarlı faktlar, arqumentlər göstərmək lazım gəlir. Üçüncü tərəfin “bəli, bu tərəf məni inandırdı” fikri təsdiq kimi götürülür. Dərslərdə debat olacaq mövzular çoxdur. Hər hansı hadisənin müzakirəsi debat şəklində aparılarsa, bu zaman gətirilən arqumentlər, mənbələr daha əsaslandırılmış formada olmalıdır. Düşünə bilərsiniz ki, bu üsulun tətbiqi şagirdlərə nə verir? Əslində, debatlar şagirdlərin sərbəst düşüncə tərzini formalaşdırır. Bu zaman onlar mövzunu araşdırmağa çalışır, əsas anlayışları izah edir, dəlillər toplamaq üçün müxtəlif mənbələrə müraciət etmiş olurlar. Eyni zamanda onlarda mənbələr üzərində işləmək bacarığı da formalaşır. Debatlarda nətiqlik nümayiş etdirən şagirdlər qərar vermək imkanına da sahib olurlar.

Debat zamanı rollaşdırma həyata keçirilir:

I qrup – təsdiqləyici mövqedədir. Mövzunu olduğu kimi qəbul edir. Deyilmiş fikirlərin düzgün olduğunu təsdiqləyir.

II qrup – təkzibedici mövqedədir. O, birinci qrupun fikirlərini təkzib edir və öz arqumentlərini təklif edir.

III qrup isə hakim mövqəində duranlardır ki, bu iki qrupun hansı daha dəqiq, dolğun və inandırıcı fakt gətirərsə, o zaman onun fikrini təsdiqləyir. Təbii ki, bunu müəyyən etmək üçün hakimin üzərinə böyük məsuliyyət düşür. Debatlar zamanı hər bir qrupa 7-8 dəqiqəlik vaxtın ayrılması kifayətdir. Debatlar üçün mövzular maraqlı olmalıdır. Bir qəddər münaqişəli mövzu seçmək bu üsulun tətbiqi üçün səmərəlidir.

Müzakirə xəritələri

Bu üsuldən Həyat bilgisi fənninin tədrisində istifadə etmək məqsədəuyğundur. Onu bir növ debat üçün hazırlıq da hesab etmək olar. Burada aparılan müzakirə şagirdlərin tarixi proseslərə münasibətini aşkar etmək üçün yararlıdır. Bu üsulun tətbiqi zamanı aşağıdakılara əməl edilməlidir:

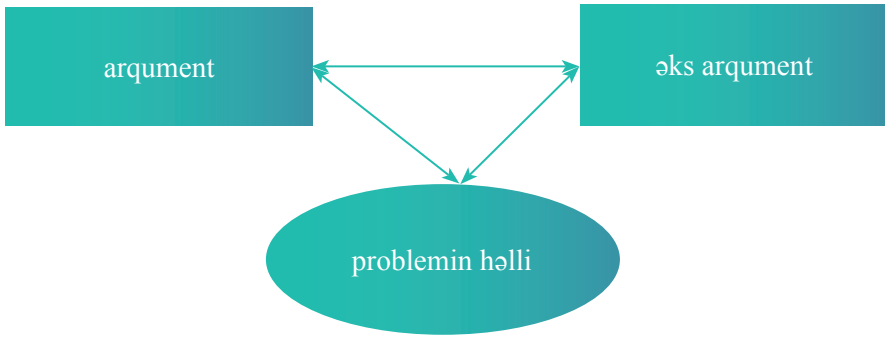
- Mövzunun müəyyənləşdirilməsi. Məsələn, dini tolerantlıq;
- Mövzuya dair problemlərin üzə çıxarılması və ziddiyyətli sualların qoyulması;
- Şagirdlərin hər birinin mövqeyinin müəyyənləşdirilməsi;
- Eyni mövqedə olan şagirdlərin cütlərdə birləşdirilməsi. Onların “lehinə” və “əleyhinə” siyahısının tərtib edilməsi;

- Cütlüklərin başqa cütlüklərlə birləşərək siyahıdakı bəndlərə əlavələr etməsi;
- Sinfin bu arqumentlər ətrafında düşünməsi, lehinə və ya əleyhinə qərarlar qəbul etməsi;
- Qərarların qəbul edilməsi və ümumiləşdirilmənin aparılması.

Bu üsulu cütlərlə və bütün siniflə aparmaq daha düzgün olar.

Klassik dialoq (Sokrat dialoqu)

Klassik dialoq, demək olar ki, debatlarla eyni alqoritmlə aparılır. Bu dialoqun aparılması problemin həlli üçün səmərəli yolların müəyyən edilməsidir. Debat kimi burada da xüsusi sxemdən istifadə olunur. Bunu aşağıdakı kimi təsvir etmək olar:

Rollu oyun

Həyat bilgisi fənninin tədrisində rollar üzrə oyun hər hansı bir probleme müxtəlif nöqteyi-nəzərdən yanaşmağı tələb edir. Bu üsul şagirdlərə hadisələrin iştirakçısı olmaq və mövcud vəziyyətə başqalarının gözü ilə baxmaq imkanı verir.

Müəllim rollu oyunlardan istifadə edərkən məqsədini, oyunun mövzunu, ssenarisini və oyunda iştirak edəcək obrazları əvvəlcədən müəyyənləşdirir, ifa olunacaq rolların mətni yazılmış kartlar hazırlayır. Rollar bölüşdürüldükdən sonra digər şagirdlərdən kimin aparıcı, kimin müşahidəçi olacağını planlaşdırır. Hazırlaşmaq üçün şagirdlərə vaxt verir. Oyun nümayiş etdirildikdən sonra müəllim qoyulmuş problemlə bağlı müzakirə təşkil edir. Məsələn: Şagirdlərə tapşırırlar ki, tolerantlığa aid hər hansı bir nümunəni rollaşdırınsınlar. Bu, adətən, onların çox xoşuna gəlir, maraqlı və yaddaqalan olur. Bu üsulu tətbiq etmək əməkdaşlığı və tolerantlığı inkişaf etdirir, eyni zamanda qarşılıqlı ünsiyyətə də imkanlar açır.

Ümumi təhsilin məzmununda baş verən dəyişikliklər cəmiyyətin inkişafına uyğun olaraq ümumi təhsilin keyfiyyəti və səmərəliliyinin yüksəldilməsi ilə bağlı olmuşdur. Təhsilə cəlb edilmiş uşaqların yaş və fizioloji xüsusiyyətləri, əqli inkişafı nəzərə alınmaqla “onlara nələri və hansı həcmdə öyrətmək” sualı mütəxəssisləri həmişə düşündürmüş, bununla əlaqədar çoxsaylı eksperimentlər aparılmışdır. Dünyada inkişaf dövründən-dövrə sürətləndikcə bu sual daha qabarıq şəkildə gündəmə gətirilmiş, problemə müxtəlif mövqeləri əks etdirən yanaşmalar meydana çıxmışdır.

Hər yaş dövrü özünəməxsus xüsusiyyətlərə malikdir. Müxtəlif yaş dövrlərində uşaqların fizioloji sistemlərinin fəaliyyəti eyni səviyyədə olmur. Bunu sinir, ürək-damar və dayaq-hərəkət sistemlərinin fəallığı misalında aydın görmək mümkündür. Müəllim bu xüsusiyyətlərdən çıxış edərək təlim prosesində şagirdlərin şəxsiyyətinin formalaşmasını düzgün istiqamətləndirə bilər.

Hazırda pedaqoji və psixoloji baxımdan insanın aşağıdakı yaş dövrləri müəyyən edilmişdir:

- çağlıq və körpəlik dövrü (0–3 yaş);
- məktəbəqədər dövr (3–6 yaş);
- kiçik məktəbli dövrü (6–10 yaş);
- yeniyetməlik dövrü (10–15 yaş);
- gənclik dövrü (15–30 yaş);
- yetkinlik dövrü (30–60 yaş);
- ahılıq dövrü (60–75 yaş);
- qocalıq dövrü (75–90 yaş);
- uzunömürlülük dövrü (90–150 yaş)

Həyat bilgisi fənninin 9-cu siniflərdə tədrisi yeniyetməlik yaş dövrünü əhatə edir. Yaş dövrləri içərisində yeniyetməlik dövrü özünəməxsus yer tutur. Belə ki yeniyetmənin inkişafı üçün ən əlverişli şərait məktəbdə yaranır. Kiçik yaşlı məktəblilərlə müqayisədə yeniyetmələrə valideyn və müəllimlərin uşaq kimi yanaşmaları bir sıra münafişələrə, qarşıdurmalara səbəb olur. Bu, yeniyetməlik dövrü şəxsiyyətin intensiv formalaşmasından xəbər verir.

Psixoloqlar belə hesab edirlər ki, yeniyetməlik dövründə şagirdlərdə özünü göstərən neqativ hallar onların fəaliyyətinin düzgün qiymətləndirilməməsindən irəli gəlir. Fəaliyyət insanın daxili tələbatlarının təsiri ilə meydana çıxan məqsədin şüurlu və ardıcıl yerinə yetirilməsindən ibarətdir. Öyrətmə və öyrənmə də

fəaliyyətin növlərindəndir ki, onun da psixoloji əsasını idrak qabiliyyətinin inkişaf etdirilməsi təşkil edir. Təlim prosesində öyrətmə və öyrənmə fəaliyyətinin səmərəli təşkil yolları müəllim-şagird münasibətlərindən, şagirdlərin dərse psixoloji hazırlığından asılıdır. Məlumdur ki, təlim prosesində şagirdlərin öyrənmə qabiliyyətləri onların fizioloji xüsusiyyətləri ilə birbaşa bağlıdır. Nəzərə alsaq ki, yeniyetməlik yaş dövründə uşaqlarda kəskin fizioloji dəyişikliklər gedir, onda müəllimlər də təlim fəaliyyətini qurarkən son dərəcə diqqətli olmalıdırlar.

Gənc nəslin tərbiyəsi, təlimi və təhsilindən bəhs edən pedaqogika elminin qarşısında duran əsas vəzifələrdən biri ümumtəhsil məktəbinin, təhsil sisteminin, təlim-tərbiyə nəzəriyyəsinin inkişaf yollarını öyrənilib ümumiləşdirmək, qazanılmış nailiyyətləri müəyyənləşdirmək və eyni zamanda mövcud qüsurları aşkara çıxarıb, onların bir daha təkrar olunmasına yol verməməkdən ibarətdir.

Yeniyetmələrdə yaşla əlaqədar öyrənmə refleksinin sürətli inkişafı müşahidə olunur, bilik və bacarıqlara yiyələnmə prosesində müstəqilliyə, tədqiqatçılığa, axtarışa, əməkdaşlığa meyil etdiklərinə görə tədris fəaliyyətinin səmərəliliyinin artırılması üçün onu qrup və cütlər prinsipi ilə təşkil etmək daha məqsədəuyğundur. Bu halda şagird öz interaktiv fəaliyyəti ilə ön plana çəkilməli, müəllim isə dərslər hər hansı bir mərhələsində şagirdlərin kollektiv şəkildə işləmələrinə istiqamət verməlidir. Bu zaman şagirdlərin fəaliyyəti artar, onları düşünməyə, yaradıcı axtarışlara, təhlillər, müqayisələr aparmağa sövq edər. Əks halda, yəni təlim ənənəvi yaddasaxlama prosesinə istiqamətlənərsə, bu zaman bilik düşünmə qabiliyyətinin inkişaf etdirilməsinin əsas şərti və amili rolunu itirər. Biliklər düşünmə qabiliyyətini zəiflədər və kütləşdirər, onu yaradıcı əsasdan və beləliklə, düşünmənin sərbəstliyi və təşəbbüskarlığı keyfiyyətlərindən məhrum edər.

Təlimə verilən əsas gigiyenik tələblərdən biri də şagirdlərdə yorğunluq hissinin (orqanizmin əmək qabiliyyətinin görülən iş nəticəsində müvəqqəti olaraq zəifləməsi) yaranmasının qarşısının alınmasından ibarətdir.

Həm fiziki (əzələ), həm də zehni (sinir fəaliyyəti) əmək beyin qabığına emələ gətirən sinir hüceyrələrində baş verən dəyişikliklərlə əlaqədardır. Şagirdlərdə zehni yorğunluğa tədris yükünün çoxluğu, məktəb və ev rejiminin düzgün qurulmaması, kompüter, televiziya və radioya həddindən artıq vaxtın sərf olunması, yuxusuzluq və s. kimi hallar səbəb olur.

Odur ki məktəb yaşlı uşaqların gün rejimi düzgün qurularsa, əlavə vaxtdan səmərəli istifadə olunarsa, bu, yeniyetmələrin ali sinir fəaliyyətinin formalaşmasına öz müsbət təsirini göstərmiş olar. Dərse yaxşı hazırlaşmayan yeniyetməni cəzalandırmaq yox, bunun səbəblərini araşdırmaq, təhlil etmək, şagirdin maraq və ehtiyaclarını, qabiliyyətini müəyyən etmək lazımdır. Bu da təlim prosesinin keyfiyyətinin artırılması baxımından zəruridir.

Qiymətləndirmə təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsinə yönələn və onu idarə edən vacib amildir. Şagird nailiyyətlərinin inkişafına xidmət edən qiymətləndirmə müəllimdən yaradıcılıq tələb edən prosesdir.

Ümumtəhsil məktəblərində tətbiq olunan fənn kurikulumları ilə əlaqədar olaraq müəllimlərdə müasir qiymətləndirmənin necə aparılması, hansı üsul və vasitələrə üstünlük verilməsi sualları yaranır. Fənnin spesifik xüsusiyyətlərindən, fəaliyyət istiqamətlərindən asılı olaraq müəllimləri Həyat bilgisi fənninin tədrisi zamanı ən çox hansı üsullara üstünlük verməlidirlər? Təqdimatlar hansı meyarlarla qiymətləndirilməlidir? Özünüqiymətləndirmə, cütlərin və qrup işlərinin qiymətləndirilməsi hansı meyarlar əsasında aparılmalıdır?” və s. suallar maraqlandırır.

Təlim prosesinin ayrılmaz hissəsi olan məktəbdaxili qiymətləndirmə diaqnostik (ilkin səviyyənin qiymətləndirilməsi), formativ (fəaliyyətin qiymətləndirilməsi) və summativ (kiçik və böyük) qiymətləndirmədən ibarətdir. Qiymətləndirmə növləri şagirdləri hər bir fənnin məzmun standartlarında göstərilən əsas bilik və bacarıqların əldə edilməsinə yönəlmiş fəaliyyət istiqamətləri ilə təmin edir.

Diaqnostik qiymətləndirmə hər bir fənn müəlliminin təlim məqsədləri və təlim strategiyalarında çevik dəyişikliklər aparmasına imkan yaradır. Belə ki hər bir müəllim dərsi daha səmərəli təşkil etmək üçün başlanğıcda özünə *“Şagirdlərin bilik və bacarıqları nə səviyyədədir?”, “İl ərzində və yaxud da aşağı sınıfdə tədris edilmiş materialı necə mənimsəyiblər?”, “Əldə olunmuş bilikləri tətbiq edə bilirləmi?”, “Sınıfdəki şagirdlərlə işə həradan başlanılmalıdır?”, “Şagirdlərin müəyyən bilik və bacarıqlara yiyələnmələri üçün hansı məsələlərə xüsusi diqqət yetirilməlidir?”* kimi suallar verməlidir. Məhz bu suallara cavab tapmaq üçün müəllim şagirdin, müvafiq hallarda qrupun və ya sinfin hazırkı vəziyyətini qiymətləndirməlidir. Bu baxımdan diaqnostik qiymətləndirmə təlimin hər hansı bir mərhələsində – təhsil səviyyəsinin, tədris ilinin, tədris vahidlərinin əvvəlində sınıfdəki şagirdlərin bilik və bacarıqlarını müəyyən edir. Eyni zamanda şagird bir ümumtəhsil məktəbindən digərinə köçürüldükdə, sinfi dəyişdikdə və digər zəruri hallarda onun bilik və bacarıqları haqqında məlumat toplamaq, şagirdə fərdi yanaşmanı təmin etmək, öyrənilmiş materialın təkrarına vaxt itirməmək məqsədilə də aparılır.

Bu qiymətləndirmənin nəticələri rəsmi sənədlərdə qeyd olunmur, müəllimin şəxsi qeyd dəftərində öz əksini tapır, nəticələr barədə valideynlər, sinif rəhbəri və digər fənn müəllimləri məlumatlandırılır.

9-cu sinif üzrə diaqnostik qiymətləndirməyə dair nümunə 1.

1. Reproduktiv sağlamlıq nədir?

---

2. Reproduktiv sağlamlığın qorunub saxlanması hansı şərtlər daxilində mümkündür?

---

3. Dəstə halında velosiped sürərkən hansı qaydalara əməl olunmalıdır?

---

4. İctimai yerlərdə baş verə biləcək təhlükələr hansılardır?

---

5. İnsanlar arasında münasibətlər nəyin əsasında yaranır?

---

6. Ekoloji tarazlığın pozulmasının səbəbləri hansılardır?

---

7. Bərk maddənin hansı xassələri vardır?

Məktəbdaxili qiymətləndirmənin digər növü olan formativ qiymətləndirmə qəbul edilmiş standartların reallaşmasına istiqamətlənən irəliləyişlərin monitorinqini həyata keçirir, sinifdə hər bir şagirdin inkişafının hərəkətverici amilinə, təlimin həlledici komponentinə çevrilir. Müəllim belə monitorinq vasitəsilə tədris prosesini tənzimləyir, bütün şagirdlərin irəliləyişlərini təmin edir, eyni zamanda uğur qazana bilməyən şagirdlərin ehtiyaclarını öyrənərək onlara əlavə köməklik göstərir. Bu qiymətləndirmə fənni tədris edən müəllim tərəfindən məzmun standartlarından irəli gələn təlim məqsədləri əsasında hazırlanmış meyarlar üzrə tədris ili ərzində müntəzəm olaraq aparılır. Meyarlar 4 səviyyədə (zəruri hallarda 3-5 səviyyədə də ola

bilər) müəyyənləşdirilə bilər. Formativ qiymətləndirmənin nəticələri sinif jurnalında qeyd olunmur. Bu nəticələr şagirdin məktəbli kitabçasında (meyarlar şəklində) və müəllimin qeyd kitabçasında öz əksini tapır.

Yekun (summativ) qiymətləndirmə standartların mənimsənilməsi istiqamətində şagirdlərin əldə etdiyi irəliləyişləri dəyərləndirir. Bu qiymətləndirmə il ərzində bəhs və ya bölmələrin, həm də tədris ilinin sonunda qiymətləndirmə standartlarının əsasında həyata keçirilir. Qiymətləndirmə standartları təhsilin keyfiyyətini qiymətləndirmək üçün əsas meyarları təyin edir, şagird nailiyyətlərinin və təhsil imkanlarının qarşılıqlı dəyərləndirilməsi üçün istifadə olunan qiymətləndirmə üsulları və vasitələrinin keyfiyyətini təsvir edir, qiymətləndirmə prosesinin qanuniliyinə zəmanət verir.

Təhsildə aparılan səmərəli islahatlar, yeniliklər məktəbdaxili qiymətləndirmənin tətbiqində bəzi dəyişikliklərə səbəb olmuşdur. Summativ qiymətləndirmənin aparılmasındakı yeni qaydalar Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin 28 dekabr 2018-ci il tarixli 8/1 nömrəli Kollegiya iclasının Qərarı ilə təsdiq edilmişdir.

Qərara əsasən summativ qiymətləndirmədə aşağıdakı dəyişikliklər həyata keçirilmişdir:

- Kiçik və böyük summativ qiymətləndirmələr 100 ballıq şkala ilə ölçülür.
- Summativ qiymətləndirmədə istifadə olunan qiymətləndirmə vasitələri (suallar) Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2009-cu il 13 yanvar tarixli 9 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmiş "Azərbaycan Respublikasının ümumi təhsil sistemində Qiymətləndirmə Konsepsiyası"nın tələbləri nəzərə alınmaqla hazırlanır.

Suallar hər bir sinif və fənn üzrə 4 səviyyədə tərtib edilir. 1-ci səviyyə ən aşağı, 4-cü səviyyə isə ən yüksək səviyyəni əks etdirir. Suallar müxtəlif mürəkkəblik səviyyəsində hazırlanır. 1-ci və 2-ci səviyyəyə təhsilalanların əksəriyyətinin, 3-cü və 4-cü səviyyəyə isə daha hazırlıqlı şagirdlərin cavablandırma biləcəyi suallar aid edilir. Səviyələr üzrə sualların qiymətləndirmə ballarının 100 ballıq şkalada bölgüsü aşağıdakı kimi nəzərdə tutulur:

- 1-ci səviyyə üzrə suallar qiymətləndirmənin 20%-ni (və ya 20 bal) təşkil edir;
- 2-ci səviyyə üzrə suallar qiymətləndirmənin 30%-ni (və ya 30 bal) təşkil edir;
- 3-cü səviyyə üzrə suallar qiymətləndirmənin 30%-ni (və ya 30 bal) təşkil edir;

- 4-cü səviyyə üzrə suallar qiymətləndirmənin 20%-ni (və ya 20 bal) təşkil edir.
- Üzrlü (xəstəlik (tibbi arayış təqdim edildikdə), bədbəxt və fəvqəladə hadisə) səbəbdən kiçik summativ qiymətləndirmənin hər hansı birində iştirak etməyən təhsilalanın kiçik summativ qiymətləndirmədə iştirak etməməsi yarımillik balların hesablanmasında nəzərə alınmır. Təhsilalanın iştirak etmədiyi kiçik summativ qiymətləndirmə növbəti kiçik summativ qiymətləndirməyədək təşkil edilir.
- Üzrsüz səbəbdən kiçik summativ qiymətləndirmədə iştirak etməyən təhsilalanların həmin qiymətləndirmə üzrə balı “0” qəbul edilir və yarımillik balların hesablanmasında nəzərə alınır.
- Üzrsüz səbəbdən I və II yarımilliklər üzrə keçirilən böyük summativ qiymətləndirmələrdə iştirak etməyən təhsilalanın həmin qiymətləndirmələr üzrə balı “0” qəbul olunur.
- Təhsilalan I və II yarımilliklər üzrə keçirilən böyük summativ qiymətləndirmələrdə üzrlü səbəbdən (xəstəlik (tibbi arayış təqdim edildikdə), bədbəxt və fəvqəladə hadisə) iştirak edə bilmədikdə, müvafiq summativ qiymətləndirmə günündən sonra növbəti 2 (iki) həftə müddətində onun üçün böyük summativ qiymətləndirmə təşkil edilir. Qeyd olunan müddətdə təhsilalan böyük summativ qiymətləndirmədə hər hansı səbəbdən iştirak etmədikdə böyük summativ qiymətləndirmə üzrə balı “0” qəbul olunur.
- Summativ qiymətləndirmədə iştirak etməyən təhsilalanlar üçün sinifdə istifadə olunan eyni səviyyəli yeni qiymətləndirmə vasitələri (test, imla, inşa, ifadə, çalışma) hazırlanır.

Təhsilalanın summativ qiymətləndirmədə topladığı balların “2”, “3”, “4”, “5” qiymətlərinə uyğunluğu aşağıdakı qaydada müəyyənləşdirilir:

- 30-dək (daxil olmaqla) olan ballar “2” qiyməti ilə;
- 30-dan 60-dək (daxil olmaqla) olan ballar “3” qiyməti ilə;
- 60-dan 80-dək (daxil olmaqla) olan ballar “4” qiyməti ilə;
- 80-dən 100-dək (daxil olmaqla) olan ballar “5” qiyməti ilə.

Təhsilalanın summativ qiymətləndirmədə topladığı ballar və onların uyğunlaşdırıldığı qiymət summativ qiymətləndirmənin aparıldığı tarixdə sinif jurnalında və məktəbli kitabçasında yazılır.

Summativ qiymətləndirmələrin nəticələri ilə razılaşmayan təhsilalanların valideynlərinin və ya digər qanuni nümayəndələrinin müraciətlərinə təhsil müəssisəsinin tabeliyindən asılı olaraq Azərbaycan Respublikasının Təhsil Nazirliyi və ya yerli təhsili idarəetmə orqanları tərəfindən baxılır. Yerli təhsili idarəetmə orqanlarının qərarları ilə razılaşmayan təhsilalanların valideynlərinin və ya digər qanuni nümayəndələrinin müraciətlərinə Azərbaycan Respublikasının Təhsil Nazirliyi tərəfindən baxılır.

Yarımillik və illik qiymətlərin hesablanması:

Təhsilalanların kiçik və böyük summativ qiymətləndirmələrdə topladığı ballar əsasında yarımillik ballar hesablanır. Yarımillik balın “2”, “3”, “4” və ya “5” qiymətlərinə uyğunluğu bu Qaydanın 4.19-cu bəndinə müvafiq olaraq müəyyənləşdirilir. Yarımillik balların miqdarı və onların uyğunlaşdırıldığı qiymət sinif jurnalı və məktəbli kitabçasında yazılır.

Böyük summativ qiymətləndirmə aparılmayan fənlər üzrə yarımillik bal kiçik summativ qiymətləndirmələrdə toplanmış ballar əsasında aşağıdakı kimi hesablanır:

$$Y = (ksq_1 + ksq_2 + \dots + ksq_n) / n$$

Y – təhsilalanın yarımillik üzrə balını;

$ksq_1, ksq_2 \dots ksq_n$ – hər kiçik summativ qiymətləndirmədə toplanmış balların miqdarını;

n – kiçik summativ qiymətləndirmələrin sayını bildirir.

Böyük summativ qiymətləndirmə aparılan fənlər üzrə yarımillik bal kiçik və böyük summativ qiymətləndirmələrdə toplanılan ballar əsasında aşağıdakı kimi hesablanır:

$$Y = \frac{ksq_1 + ksq_2 + \dots + ksq_n}{n} + \frac{40}{100} + BSQ \cdot \frac{60}{100}$$

BSQ – hər yarımillik üzrə aparılan böyük summativ qiymətləndirmədə toplanmış balların miqdarı.

Təhsilalanın illik balları onun yarımillik ballarının ədədi ortası kimi hesablanır və illik bal – “2”, “3”, “4” və ya “5” qiymət sinif jurnalı və məktəbli kitabçasında yazılır.

MÖVZULARIN GÜNDƏLİK PLANLAŞDIRILMASINA DAİR TÖVSIYƏLƏR

Tədris prosesində fəal təlim üsullarından istifadə şagirdlərin təhsilə, elmə marağını artırmaqla yanaşı, onlarda əməkdaşlıq, yaradıcılıq, tədqiqatçılıq qabiliyyətlərinin formalaşmasına imkan yaradır, dərslərin strukturunun hazırlanması qarşısında müəyyən tələblər qoyur.

Gündəlik dərslərin planını hazırlayarkən ilk olaraq öz işinizi mövzunun, standartın, məqsədin, iş forması və iş üsulunun, inteqrasiya imkanlarının, resursların müəyyənləşdirilməsi ilə başlayın. Yuxarıda sadalananların hər birinin düzgün müəyyən edilməsində alt standartlar mühüm rol oynayır. Eyni zamanda müasir dərslərin hər bir mərhələsi alt standartın reallaşmasına yönəlməlidir. Standartları reallaşdırarkən təlimin diferensiallaşdırılması nəzərə alınmalıdır. Diferensial təlimin alt komponenti hesab olunan inklüziv təlimin əsasını hər bir şagirdə fərdi yanaşma prinsipi təşkil edir. Bu yanaşma təlim prosesində şagirdlərin inkişaf səviyyəsinə, ehtiyaclarına, maraqlarına və s. görə müəyyən edilə bilər.

Müasir dərslərin strukturunu 3 hissəyə bölmək olar: giriş hissə – motivasiya, tədqiqat sualı; əsas hissə – informasiyanın mübadiləsi, informasiyanın müzakirəsi; yekun hissə – nəticə və ümumiləşdirmə, yaradıcı tətbiq etmə və qiymətləndirmə.

Motivasiyanın yaradılmasından çox şey asılıdır. Belə ki motivasiyanın yaradılması üsullarına rəmzi, sual verməyə həvəsləndirmə və problemin müxtəlif yollarla həlli aiddir. Hər bir motivasiya necə yaradılmasından asılı olmayaraq tədqiqat sualı ilə bitməli və aparılacaq tədqiqatın nəticələri bu sualın cavabı olmalıdır. Bu baxımdan qoyulacaq tədqiqat sualı ümumi olmaqla yanaşı, standartın, məqsədin reallaşdırılmasına xidmət etməlidir. Tədqiqatın qrup və cütlərdə icrası zamanı tərtib ediləcək iş vərəqləri və burada öz əksini tapacaq tapşırıqlar xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Belə ki iş vərəqinin şagirdlərin tədqiqat işini təşkil edən vasitə olduğunu, kiçik qruplara verilən problem və onun həllinin nəticələrini əks etdirdiyini nəzərə alaraq aşağıdakılara diqqət etmək zəruri hesab edilir:

- Cəlbedici məzmunu və tərtibatı;
- Məqsəd və sualın aydın və konkretliyi;
- Uşaqların səviyyəsinə uyğun olması;
- Dərslərin məqsədinə uyğun olması.

Tapşırıqları hazırlamazdan öncə şagirdlərin hansı tapşırıqları daha müvəffəqiyyətlə yerinə yetirəcəklərini, hər bir konkret tapşırığın hansı düşünmə verdiyinə yönəldiyini, hansı tapşırığın yerinə yetirilməsi zamanı təhlil, tənqid və müqayisə edildiyini, tapşırıqların reallaşdırılacaq məzmun standartının tələblərini nə dərəcədə ödədiyini diqqətlə təhlil etmək məqsəduyğundur.

Dərsləkdə yer alan bir mövzunun gündəlik planlaşdırılmasını sizə nümunə olaraq təqdim edirik.

Mövzu: Sağlam ailə sağlam gələcəyin təminatıdır

Alt standart: 4.1.1. Sağlam ailənin qurulmasında sağlam həyat tərzinin əhəmiyyətini dəyərləndirir.

Məqsəd: Sağlam gələcəyin təmin olunması üçün sağlam həyat tərzinin vacibliyini dəyərləndirir.

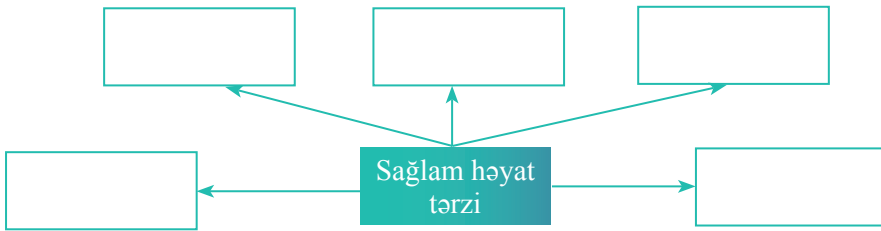
İş forması: kollektiv və qrupla iş

İş üsulu: beyin həmləsi, şaxələndirmə, cədvəllərlə iş

Resurslar: dərslək, iş vərəqləri, paylama materialı, elektron təqdimat

İntegrasiya: B.: 3.2.1.; 3.2.2.

Motivasiya: Lövhədə sxem nümayiş etdirilir. Müəllim beyin həmləsi üsulundan istifadə etməklə şagirdlərə müraciət edir: “Sağlam həyat tərzində nə nəzərdə tutulur? Sağlamlığın şərtlərinə əməl etməsək, nə baş verər?” Sxem MİMİO lövhədə də nümayiş etdirilə bilər.

Şagirdlərin dedikləri qeyd olunur.

Tədqiqat sualı: Sağlam ailənin qurulmasında sağlam həyat tərzinin nə kimi əhəmiyyəti vardır?

Tədqiqatın aparılması: Tədqiqatın aparılması üçün şagirdlərə rəngli stikerlər paylanır. Onlar stikerlərdə öz fərziyyələrini qeyd edirlər. Sağlam həyat tərzinə dair qeyd etdikləri hər bir fikrin qarşısına ailənin sağlamlığı baxımından əhəmiyyətini qeyd edərək yapışdırırlar. Məsələn:

1. Yoluxucu xəstəliklərdən qorunmaq sonsuzluğun qarşısını alır.
2. Zərərli vərdişlərdən uzaq olmaq dünyaya şikəst uşaqların gəlməsini, ailə münaqişələrini önleyər, uşağın ana bətnində ölmə riskini azaldar.

Tədqiqatın aparılması: Tədqiqatın aparılması üçün şagirdlər 4 qrupa bölünür. Qruplar lazımi resurslarla təmin olunur.

I qrup: Dərslıkdən və paylama materialından istifadə etməklə cədvəlı tamamlayın.

Amillər	Sağlam ailənin qurulmasına təsiri
1. Yoluxucu xəstəliklər	
2. Spirtli içkiyə aludəçilik	

II qrup: Dərslıkdən və paylama materialından istifadə etməklə cədvəlı tamamlayın.

Amillər	Sağlam ailənin qurulmasına təsiri
1. Nikaha qədər tibbi müayinədən yayınma	
2. Sınır sistemi xəstəlikləri	

III qrup: Verilmiş mətni tamamlayın. Sağlam ailənin qurulmasına mənfi təsir edən amilləri müəyyənləşdirin. Fikrinizi əsaslandırın.

Nihadgilin ailəsi çox böyük olmasa da, qayğılarla yüklənmişdi. Onun atası böyük bir müəssisədə çalışırdı. İşdən sonra o, dostları ilə əylənir, əmək haqqını spirtli içkiyə sərf edir, öz ailəsinə xərcləmirdi. Evin qayğıları ilə yalnız ana məşğul olurdu. Ailədə maddi sıxıntılarla yanaşı, hər gün münaqişələr baş verirdi. Sərxoş ata dava-dalaş salır, hər kəsi təhqir və tənqid edir, Nihadın və anasının şəxsiyyətini alçaldırdı. Nihad ailədə aqressiya ilə rastlaşırdı. Ən pisi işə atanın Nihadı mağazaya içki və siqaret almağa göndərməsi idi. _____

IV qrup: Dərslıkdən və paylama materialından istifadə etməklə cədvəlı tamamlayın.

Amillər	Sağlam ailənin qurulmasına təsiri
1. İrsi xəstəliklər	
2. Narkotik vasitələrdən istifadə	

Məlumatın mübadiləsi: Hər qrupdan bir nəfər qrupun işini təqdim edir. Qruplar bir-birlərinin işləri ilə tanış olur. Təqdim olunan işlər lövhədən asılır.

Məlumatın müzakirəsi: Müəllim təqdimatdan alınan cavablara əsasən şagirdlərə suallarla müraciət edərək, onları öz mülahizələrini əsaslandırmağa yönəldir.

Ümumiləşdirmə və nəticə: Müəllim şagirdlərlə birlikdə tədqiqat sualına və fərziyyələrə qayıdır. Doğru və yanlış olan fikirlər şagirdlərin diqqətinə çatdırılır. Bu mərhələdə aşağıdakı videomateriallar nümayiş etdirilir. Videomaterial rus dilində olduğundan onu siz özünüz də səsləndirə bilərsiniz.

<https://www.youtube.com/watch?v=TAR5k1GAETQ>

<https://www.youtube.com/watch?v=sHdXZ8ef74g>

<https://www.youtube.com/watch?v=MzAfphyqZKQ>

Yaradıcı tətbiqetmə: “Gələcəyin sağlam ailəsi” mövzusunda esse yazın.

Ev tapşırığı: Dərslidəki 2-ci tapşırıq icra oluna bilər.

Qiymətləndirmə: Təlim məqsədlərinə nail olmaq dərəcəsini aşağıdakı meyar üzrə qiymətləndirə bilərsiniz:

Dəyərləndirmə

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Sağlam gələcəyin təmin olunması üçün sağlam həyat tərzinin əhəmiyyətini bilir, dəyərləndirməkdə çətinlik çəkir.	Sağlam gələcəyin təmin olunması üçün sağlam həyat tərzinin əhəmiyyətini vurğulayır, dəyərini faktlar əsasında şərh etməkdə çətinlik çəkir.	Sağlam gələcəyin təmin olunması üçün sağlam həyat tərzinin əhəmiyyətini müəllimin sualları əsasında dəyərləndirir.	Sağlam gələcəyin təmin olunması üçün sağlam həyat tərzinin əhəmiyyətini müxtəlif faktlara əsasən dəyərləndirir.

Tədrisin səmərəli olması üçün tövsiyə

Müasir dövrdə, bütün sahələrdə olduğu kimi, təhsil sahəsində də inkişaf öz əksini tapmaqdadır. Yeniliklərin qəbulu və tətbiqi, düzgün strategiya, nəticəyə gedən yolun düzgün qiymətləndirilməsi müəllimin qarşısına yeni öhdəliklər və tələblər qoyur. Müəllim birtərəfli inkişaf etmir, şagirdlərlə birgə daim axtarışda olduğundan özünün peşəkar inkişafı üçün müəyyən addımlar atmalı, düzgün planlaşdırmalar aparmalıdır. Bunun üçün müəllim öz üzərində çalışmalı, araşdırmalar aparmalı, öz-özünə hesabat verməlidir. Bu hesabatlılıq üçün öncə siz daim digər müəllimlərlə əməkdaşlıq etməli, həmkarlarınızla bölüşməli, hədəfə çatmaq üçün görəcəyiniz işləri müəyyən etməlisiniz. Sizin işinizə səmərə verən amilləri qeyd edin. Özünüzün etdiyiniz yenilikləri mütəxəssis və müəllimlərlə bölüşün. İlk növbədə tədris etdiyiniz fənni və onun reallaşdırılması üçün seçilmiş mövzuları mükəmməl bilməyiniz vacibdir. Yaxşı bilmədiyiniz mövzu yaxşı tədris oluna bilməz. Sınıfdən-sinfə şagirdlərin inkişaf etməsini və bu inkişaf üçün qoyulan tələbləri müəllim mütləq bilməli və düzgün tətbiq etməlidir. Mövzuları bilməklə yanaşı, şagirdləri istiqamətləndirməyi bacarmaq da şərtidir. Nəzərdə tutulan pedaqoji yanaşmalar bütün fənlər üçün eyni dərəcədə keçərli deyildir. Hər bir fənnin öz spesifik xüsusiyyətləri vardır. Bu xüsusiyyət Həyat bilgisi fənnində də özünü büruzə verir. Riyaziyyat müəlliminin pedaqoji yanaşması bu fənn müəlliminin yanaşması ilə eyniyyət təşkil edə bilməz. Həyat bilgisi fənninin tədrisində müzakirələr əsas rol oynayır. Müəllim dərsin gedişində sualları düzgün formalaşdırmağı bacarmalıdır. Şagirddən istədiyini almaq üçün ona aydın olan fikirləri səsləndirməli, verilmiş tapşırıqlar təfəkkürün növlərinə xidmət etməlidir.

Sizin peşəkarlığınız o zaman ortaya çıxar ki, düzgün tədris və təhsil mühiti yaradasınız. Yeni islahatı, yeni kurikulumu, onun qiymətləndirilməsini daha dəqiq reallaşdırmaq imkanına sahib olarsınız. Özünüzü inkişaf etdirərkən şagirdlərin tələblərini, eləcə də maraqlarını nəzərə almağı unutmayasınız. Müasir gənclik daha emosional və rəngarəng biliklərə malikdir. Çünki onun internetə çıxış imkanları genişdir. Daim yeni informasiya əldə edən şagird fərqli dərslər görmək istəyir. Yorucu və cansıxıcı dərslər onu stimuldən salır. Bu baxımdan dərslərin gedişi cəlbedici, eləcə də araşdırıcı olmaqla şagirdin, eləcə də müəllimin müəyyən bacarıqlarını üzə çıxarar, peşəkarlığını inkişaf etdirər.

Əgər siz işinizin səmərəli olmasını istəyirsinizsə, düzgün standartlar seçmək və düzgün məqsədlərin qoyulması işinə də diqqət yetirməlisiniz. Düzgün seçilməyən standart məqsədin reallaşdırılmasına maneçilik yaradar,

nəticələr arzuolunmaz ola bilər. Belə ki standartla uyğun məqsədin qoyulmaması dərslərin səmərəsizliyindən xəbər verir. Standart və ona uyğun qoyulan məqsəd sonda şagirdin məqsədəuyğun meyarlarla qiymətləndirilməsinə gətirib çıxarır. Sən bu gün hansı ölçü əsasında hansı məqsədi reallaşdırdın və necə qiymətləndirdin? Qiymətləndirmə dərslərin bütün mərhələlərində özünü əks etdirə bilər. Əsas odur ki, şagirdə formalaşdırılan bacarığın səviyyəsi müəyyən edilsin. Başqa sözlə, şagird bu gün nə əldə etdi və nəyə nail oldu.

Siz öz üzərinizdə çalışdıqca öz işinizi təhlil etmək bacarığına malik olmalısınız. Bu bir növ özünüqiymətləndirmədir. Mən bu gün nə etdim? Nəyi əldə etdim? Şagirdlər hansı bilik və bacarıqlara yiyələndilər? Keçən gündən fərqli olan nə idi? Nələri etməli idim? Nələri etdim? Nələri etmədim? Daha sonrakı dərslərdə nələri etməliyəm? Bu kimi suallara cavab tapmağa çalışmanız sizin dərslərinizi təhlil etməyinizə yardımçı olacaqdır. Yaranmış boşluqları aradan qaldırmaq üçün başqalarının təcrübəsindən istifadə etmək, onları baş vermiş problemlərin həlli baxımından müzakirələrə dəvət etmək lazımdır. Dərs mühiti 45 dəqiqə ilə yekunlaşmır. Digər fənn müəllimləri ilə əməkdaşlıq da yetərli deyil. Siz valideynlərlə əməkdaşlığı da öz iş planınıza daxil etməlisiniz. Çünki şagirdləriniz öz valideynləri ilə daim təmasda olurlar. Valideynlərlə söhbət edin. Problemləri olan şagirdlərin valideynlərini öz iş şəraitinizə cəlb edin. Onlarla övladlarının inkişafı üçün birgə əməkdaşlıq planları qurun. Lazım gələrsə, bir psixoloq kimi araşdırma aparın. Əsas odur ki, siz dərslərinizin keyfiyyətinin yüksəldilməsi yolunda irəliləyə bilərsiniz. Təbii ki, səmərəli şəkildə reallaşdırılmalıdır.

Yalnız müxtəlif resurslarla, maraqlı motivasiya ilə, eləcə də tədqiqat işi ilə əhatə olunmuş dərs keyfiyyətdən xəbər vermir. Dərs mühitinə sağlam şəkildə idarə olunması vacibdir. Bəzən yıqılmış mükəmməl slayd, iş vərəqləri və yaxud bu kimi şeylər səmərəsi olmayan bir dərslərin görüntülənməsinə gətirib çıxarır. Müəllimin verdiyi tapşırıqlar, qrup bölgüsü, fərdi iş və s. tam bir qarışıqlıq halında ortaya çıxır. Dərslərin sonunda şagird heç bir nəticəyə nail olmadan sinfi tərk edir. Bu baxımdan planlaşmanın düzgün aparılması ilə yanaşı, düzgün idarəçilik bacarığı da sizin yardımınıza çatmış olar.

İş vərəqlərini hazırlayarkən təfəkkürün inkişafını mütləq nəzərə almaq lazımdır. Məntiqi, tənqidi və yaradıcı təfəkkürə aid tapşırıqların verilməsi daha doğru olar. Aşağıdakı cədvələ əsasən siz şagird təfəkkürünü lazımı səviyyədə inkişaf etdirə bilərsiniz.

Məntiqi tƏfƏkkür	TƏnqidı tƏfƏkkür	Yaradıcı tƏfƏkkür
TƏsvir et. Müqayisə et. Oxşarlıqları və fərqləri tap. TƏsnif et.	Müxtəlif baxış nöqtələrindən qiymətləndir. Əhəmiyyətini, rolunu qiymətləndir.	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Hekayə ▪ Situasiya ▪ Nağıl ▪ Musiqi ▪ Üsul
Qur. Dəyişdir. Hesabla. Sadələşdir.	Meyarları müəyyən et. Meyar cədvəlini tərtib et.	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Maket ▪ Model ▪ Sxem ▪ Qrafik
Müəyyən et. Öz tərifini ver. Əlaqəni aşkar et.	Səhvləri tap. Faktları uydurmadan seçib ayır. Mübahisəli məqamları aşkar et.	Proqnoz ver. Müqayisə et və analoqu tap. İxtira et, yarat. Başqa obyektə döndər. Yeni tətbiq üsulunu tap.
Sxem, qrafik, cədvəl düzəlt. Tərtib et. Davam et.	Tənqidi yanaş. Düzgün olanı seç.	Dəyişikliklər et, yarat, yenidən tərtib et. Dəyişikliklər etməklə yarat. Quraşdır.
Təhlil et. İzah et. Şərh et. Nəticə çıxar.	Ən mühüm predmetləri və hadisələri müəyyən et, əhəmiyyətini sübut et.	Yeni əsaslar üzərində təsnif et. Yeni şəraitə uyğun hala gətir. Tətbiq et (yeni şəraitdə).
Səbəbi tap (səbəb, nəticə).	Öz ideyanı əsaslandır (sübut et).	Öz şəxsi izahını ver. Problemi müəyyən et, fərziyyələr irəli sür.
Ümumiləşdir. Əsas ideyanı seçib ayır.	Ən səmərəli yolu tap.	Mübaligə et. Minimuma endir.
Mahiyyətini, mənasını ifadə et.	Məsləhət ver.	Simvol (rəمز) şəklində təsvir et.

Dərs başlayarkən müəyyən qaydalar tətbiq edin və çalışın ki, bu qaydalar vərdişə çevrilsin. Qrup bölgüsü, müzakirə və d. məqamlarda səs-küyün minimum səviyyəyə düşməsi üçün qızıl qaydaları qoymağı unutmayın. Hətta bu qaydaların qrupların qiymətləndirilməsinə təsirini də vurğulayın. Şagirdlərin üzərinə bəzi məsuliyyətlər qoyun. Sınıfın idarə olunmasında onlardan istifadə etmək olduqca səmərə verir. Şagird ona güvənən

müəllimin etimadını doğrultmağa çalışır. Onun yaş xüsusiyyəti özünü təsdiq üçün daim tələsir. Bu baxımdan sizin işinizdə keyfiyyət göstəricisi ola bilər.

Bütün bunlarla yanaşı, diqqətiniz daim sinifdə olsun. Göz teması sizin əsas silahınızdır. Şagird ona baxan nəzərləri hiss edir, kənar qalmadığını duyur və özünü təsdiqə çalışır. Sakit və anlaşılacaq səs tonu sizin işinizi daha da rahatlaşdıracaq. Dərsin gedişi zamanı lazım olan vaxtlarda partalar arasında gəzişin. Onlara yönləndirici suallar verməklə yardım edin. Lazım gələrsə, açar sözlərdən istifadə edin. Şagirdin daim ağır yük altında qalması dərsin səmərəliliyini azalda bilər. Şagirdlərə dərsin gedişi zamanı adları ilə müraciət etməyə çalışın. Qaydaları şagirdlərlə birgə tətbiq edin. Şagirdlər düzgün olmayan davranışı özləri müəyyən etsinlər və öz işlərində buna yol verməsinlər. Amma hər hansı bir səhv hərəkətin üzərində dəqiqələrlə dayanıb dərsin gedişinə mane olmayın. Qaydaları tez-tez xatırlatmağınız daha səmərəli nəticə verir.

Vaxtdan düzgün və səmərəli istifadə etməyə çalışın. Bu səmərəlilik bütün sinif üçün olmalıdır. Təkcə özünüzü düşünməyin. Bəzən belə hallar da olur: mən əla dərs keçdim, hər şeyi dedim, tapşırıqlar verdim, refleksiya da etdim və s. Bu çox səmərəli dərs oldu. Siz bu səmərəlilik göstəricisinə bir də şagird yönündən baxın. Bu gün şagird nə qazandı? Onda hansı bilik və bacarıqlar formalaşdı və s.

Daim öz üzərinizdə çalışmağınız, yeniliklərdən xəbərdar olmağınız, təcrübələrinizi bölüşməyiniz, başqalarının təcrübəsindən istifadə etməyiniz sizin peşəkar inkişafınıza səbəb olacaqdır. Sizin inkişafınız isə yetişən gənc nəslin inkişafı deməkdir.

Təhsil istiqamətində atılan bütün addımlar şagirdlərin inkişafı, onların gələcəkdə şəxsiyyət kimi yetişməsi naməndir. Bu şəxsiyyət həyata bacarıqlı şəkildə atılmalı, müəyyən bilik və bacarıqlara yiyələnməlidir. Bu baxımdan Siz müəllimlərin üzərinə çox böyük öhdəliklər düşür. Bütün apardığınız planlaşmalar məktəbin imkanları və şagirdlərin yaş xüsusiyyətinə uyğunlaşdırılmalıdır. Onların öyrənmə tərzlərinin nəzərə alınması vacib məqamlardan biridir. Yəqin ki, hər biriniz öz sinfinizdə müxtəlif xarakterə və təfəkkürə malik şagirdlərlə üz-üzə gəliniz. Onların müxtəlif xüsusiyyətləri müxtəlif öyrənmə tərzindən xəbər verir. Hər bir şagirdin özünəməxsus öyrənmə xüsusiyyəti vardır. Necə etməliyik ki, dərsi müxtəlif öyrənmə tərzinə malik olan şagirdlərin maraqlarına uyğun həyata keçirək. Kurikulumun tələblərindən biri fəal-interaktiv təlimin reallaşdırılmasıdır. Bu işin həyata keçirilməsində müxtəlif təlim üsul və formaları köməyimizə

çatmış olur. Bəzən müəllimlər özlərinin öyrənmə üsulunu şagirdlərə tətbiq edirlər. Bu tətbiqetmə çox zaman öz səmərəsini vermir. Əldə olunan nəticə yetərsiz olur. Siz şagirdlərinizin xüsusiyyətlərini və öyrənmə tərzlərini müəyyən etməklə onları lazımi istiqamətə yönləndirə bilərsiniz. Müxtəlif öyrənmə tərzləri vardır ki, bunlardan bəziləri ilə tanış olmağınızı tövsiyə edirik.

Əyani öyrənmə tərzü. Bu zaman şagirdlər əyaniliyə üstünlük verir, gözlə görünən hər bir şeyi daha yaxşı qavrayır və bunun tətbiqi onlara asan gəlir. Müxtəlif şəkillər, xəritələr, miniatürlər, sxemlər, portretlər, diaqramlar, nümayişlər, paylama materialları, filmlər, flipçartlar və s. sizə bu işdə yardımçı olacaqdır. Belə şagirdlər verilən tapşırığı çox zaman özləri oxumağa üstünlük verirlər. (Yaxud da kiminsə təlimatın icrasını reallaşdırmasına baxmaq onun öyrənməsini rahatlaşdırır.) Yalnız bundan sonra o, tapşırığı dolğun və düzgün şəkildə yerinə yetirə bilər.

Eşidərək öyrənmə tərzü. Şagirdlər dinləyərək qavrama qabiliyyətinə malik olurlar. İstənilən tapşırığı icra etmələri üçün müəllimin təlimatına diqqətlə qulaq asmaları vacibdir. Dərsin təhlili, şagirdlərin tapşırıqları təqdim etməsi, müzakirələr onların öyrənməsi üçün vasitə hesab edilir.

Siz bu cür öyrənmə tərzinə malik olanları necə müəyyənləşdirə bilərsiniz? Bunun üçün diqqətli olmaq və müşahidələr aparmaq vacibdir. Bəzi məqamları da diqqətdən qaçırmaq tövsiyə olunur. Məsələn, əyani öyrənmə tərzinə malik olan şagirdlər sürətlə danışır, səbirsiz olur, başqalarının sözünü kəsirlər. Danışarkən obrazlı sözlərlə, hadisələri tam təsvir edərək sanki əyanilik yaradırlar. Onlar görüntülü dərs prosesini maraqla izləyir, tapşırıqların icrası zamanı əyaniliyə üstünlük verirlər.

Bu cür xüsusiyyətləri diqqət mərkəzində saxlamaqla siz öz şagirdləriniz arasında əyani öyrənənləri seçə bilərsiniz. Bu istiqamətdə addım atmaq sizin həm peşəkarlığınıza, həm də təlimin keyfiyyətin yüksəldilməsinə yardım edəcəkdir.

Həyat bilgisi fənninin tədrisində təlimin səmərəli olması problemin həllindən asılıdır. Bunun üçün Siz müəllimlər təlim üsulları və formaları seçməkdə daha diqqətli olmalısınız.

Təlim üsulları – təlim vəzifələrini yerinə yetirmək üçün müəllimlə şagirdlərin birlikdə göstərdikləri fəaliyyətin yollarıdır.

Hər bir fəaliyyət ayrı-ayrı ünsürlərdən ibarətdir ki, bunlara da tərzlər deyilir (məsələn, sənəd, mənbə, dərslik üzərində işləmək üsulunun tərz oxunmuş mətnin planını tutmaqdan, onu nağıl etməkdən, icmal tutmaqdan və s. ibarətdir). Üsulu təşkil edən tərzlərin məcmusu didaktik vəzifələrin yerinə yetirilməsinə: şagirdlərin yeni materialla tanış edilməsinə, onların bacarıq və vərdişlər qazanmasına, bu vərdişlərin sabitləşdirilməsinə və tətbiqinə xidmət edir.

Təlim üsulunun daşdığı ikitərəfli xarakterdə məlumatvericilik və idarəedicilik funksiyasını yerinə yetirən öyrətmə ilə öyrənmə üsulunu bir-birindən fərqləndirməyi bacarmaq lazımdır.

Həyat bilgisi dərslərində müəllimlər şərhlər verməli və ya şagirdin şərh verməsinə şərait yaratmalıdırlar. Bu zaman, təbii ki, fəaliyyətin ünsiyyət növü olan şifahi şərhədən istifadə edirik. Şifahi şərh Həyat bilgisi fənninin tədrisi metodu olmaq etibarilə yalnız müəllimin məlumatını deyil, şagirdin materialı qavramağa, anlayıb başa düşməyə yönəldilən fəaliyyətini də əhatə edir.

Bu fənnin tədrisində üsulların hamı tərəfindən qəbul edilən vahid bir təsnifatı yoxdur. Çox zaman üsulları bilik mənbələrinə görə təsnif edirlər.

Müəllimlə şagirdin qarşılıqlı surətdə şərtlənmiş fəaliyyətini bir çox cəhətdən seçilmiş ifadə forması (müsahibə, sorğu-sual, dialoq, dərslik üzərində iş) müəyyən edir.

Məlumat xarakterli – inkişafetdirici üsullar (test, müəllimin şifahi şərh, dərslik üzərində iş, müsahibə).

Axtarış üsulları – evristik üsullar, yəni şagirdə hazır məlumat verməyən, əksinə, onu axtarış fəaliyyətinə cəlb edən üsullar (müsahibə, disput, olimpiada, tədqiqat üsulu).

Həyati biliklər sisteminin formalaşması hərtərəfli, aktiv və bir sıra hallarda məktəblilərin yaradıcılıq fəaliyyətləri nəticəsində yaranır.

Həyati biliyin formalaşması prosesində xarakterinə görə müxtəlif olan biliklər bir-birinə qarşılıqlı surətdə təsir göstərir.

Həyat bilgisi fənninin tədris edilməsindəki səmərəlilik əsas etibarilə təlim prosesinə bələdçilikdən asılıdır. Təlim işinə bələdçilik aşağıdakılardan ibarətdir:

1. Şagirdlərin dərk etmə fəaliyyətinin bilik mənbələri ilə təmin edilməsi;
2. Materialı öyrənmək üçün pozitiv əhvali-ruhiyyənin yaradılması, şagirdlərdə mənimsəmə fəallığının artırılması;
3. Materialın şagirdlər tərəfindən mənimsənilməsi prosesinə bilavasitə bələdçilik;
4. İş vərəqlərində verilən tapşırıqların və ev tapşırığının yerinə yetirilməsinin təşkili;
5. Təhsilalanın bilik və bacarıq vərdişlərinin yoxlanılması.

Şagirdləri materialı öyrənmək üçün stimullaşdırmaq, onlarda dərk etmə fəallığı yaratmaq məqsədilə müxtəlif vasitələrdən istifadə olunur: parlaq süjetli nağıl, digər mənbələrə istinad, müstəqil həllini tələb edən problemlərin qoyulması və s. Şagirdlərin mənimsəmə qabiliyyəti üçün mənimsənilməsi zəruri olan problemin ayrılması; kitabda müxtəlif şrifflərlə, şifahi şərhə intonasıya ilə, layihə planının tərtib edilməsi ilə, şəkildə göstərməklə və ya lazımı biliyi əldə etməkdən ötrü şagirdlər qarşısında müəyyən tapşırıqların qoyulması vasitəsilə əldə edilir.

Şagird düşüncələrinə istiqamət vermək işi yeni materialın araşdırılması, ev tapşırığının yerinə yetirilməsi və refleksiya zamanı həyata keçirilir. Düşünməyə müəllim tərəfindən bələdçilik etmək, bilavasitə faktların izah olunması, evristik müsahibə, müstəqil həllini tələb edən problem xarakterli sualların qoyulması, diskussiyanın təşkili vasitəsilə həyata keçirilir.

Şagirdlərin tədris fəaliyyətinin yoxlanılması onların tək-cə bilik əldə etmələrini əhatə etmir, həmçinin onlarda fikrin inkişafı, materialla davranmaq bacarığına yiyələnmək və digər prosesləri əhatə edir.

Həyata dair biliyin formalaşması alınmış informasiyaların sintezi və mövcud biliyin aktuallaşdırılması yolu ilə əldə edilir.

Şagirdlər tərəfindən həyati faktların, proses və təzahürlərin dərk olunmasında informasiya (məlumat) vermək vasitəsi kimi bütövlükdə təsvir (obrazlı) və predmet əyaniliyinin rolu böyükdür.

Əyani vəsaitlərin tətbiq edilməsi aşağıdakı hallarda əhəmiyyətlidir:

- a) şagirdlər üçün yeni olan maddi obyektlərin öyrənilməsində;
- b) şərh edilən materialdakı obrazlar haqqında şagirdlərin təsəvvürləri az olduqda;

c) əsas faktları, onun emosional-tərbiyəvi əhəmiyyətini ayırmaq, şagirdlərin yaddaşında xüsusilə möhkəmlətmək üçün;

ç) öyrənilən həyatı hadisələrin təhlili, onların müqayisəsi üçün.

Söz təsviri əyaniliyə nisbətən məzmunun daha güclü daşıyıcısıdır. Yazılı və şifahi nitq təkcə məlumatvermə deyil, eyni zamanda düşündürmə vasitəsidir. Faktların mahiyyətinin dərk olunması, onlar arasındakı əlaqələrin və qanunauyğunluqların dərk edilməsi yalnız nitq əsasında mümkündür. O, yaddaşda olan bilikləri aktualaşdırmaq, sistemləşdirmək, hadisələrin və faktların mahiyyətini aydınlaşdırmağa imkan verir.

Həyat bilgisi fənninin tədrisində nitq (söz) və təsviri vasitələrdən başqa, şərti işarələr də məlumatverməyə xidmət edir. Şərti işarələr təbiət və cəmiyyət haqqında biliyin işarə ilə ifadə olunması və ümumiləşdirmənin daşıyıcısıdır. Rəsmlər, diaqramlar və sxemlərdə şərti işarələri düz xətt, düzbucaqlar və digər fiqurlar təşkil edir. Şərti işarələr vaxta qənaət etməklə, tez bir zamanda yeni materialı şagirdlərə çatdırmağa imkan verir. Şərti işarələr şagirdlərin idraki fəaliyyəti üçün dayaq nöqtəsi rolunu oynayır.

Həyat bilgisi fənninin tədrisinə dair çoxsaylı üsul və vasitələrin olmasına baxmayaraq, şifahi şərh özünün böyük üstünlüyünü saxlayır. Sözün üstünlüyünü A.V.Lunaçarski çox gözəl ifadə etmişdir: “Bəşəri söz qüdrətlidir. Amma nitq canlıdır, səslənən şifahi söz çap olunmuş sözdən daha güclüdür. O, intonasiya ilə rəngarəngdir, o, hisslərlə, ehtiraslarla hərarətlənir, fikri daha inandırıcı edir”. Tempin sürətləndirilməsi və ya yavaşdırılması, səsin qaldırılması və endirilməsi, qısa fasilə, həyəcanlanma və s. bütün bunlar nitqin səmərəliliyini, məzmununu, gözəlliyini artırır, onun dinləyicilərə təsirini gücləndirir. Üzün ifadəsi, ciddilik, hissiyyat dərəcəsi istifadə sözün təsirini artırır. Şifahi nitq şərhçinin hisslərini, şərh edilən fakta münasibətini dinləyicilərə çatdırmağa qadirdir. Şərhçi hər hansı prosesin dərk edilməsi yollarını məntiqi cəhətdən şərh edir və sanki dinləyicilərin fikrini istiqamətləndirir.

Lakin şagirdlərin mövzunu kitabdan və ya digər materiallardan oxuması ilə müqayisədə şifahi şərhin özünün də zəif cəhətləri vardır. Şagirdlər dərslərdəki mətni özlərinin bacarıq və vərdişlərinə uyğun olaraq daha tez oxuyurlar. Şifahi nitqin isə bütün məktəblilər üçün ümumi tempi vardır. Yüksək sürət zəif şagirdlərin gücünə uyğun gəlmir və həddən aşağı temp isə şagirdlərin diqqətinin yayınmasına səbəb olur. Mətni oxuyarkən şagird başa düşmədiyi ifadələri geri qayıdaraq yenidən oxuya bilər. Şifahi nitq dinləyən şagird şərhin istiqamətini itirərkən əksər hallarda nitqi izləyə bilmir. Xüsusilə şərh yeknəsəq olduqda dinləyicilərin diqqəti yazılı mətnlə müqayisədə tez aşağı düşür. Həyat bilgisi fənninin tədrisində şifahi şərhin müsbət

cəhətlərinin təmin edilməsi əsaslandırılır və onun zəif cəhətlərini müəllim öz nitqi üzərində işləməklə aradan qaldırır. Əgər müəllim şagirdlərdə mövzuya dair və ya araşdırılacaq materiala maraq oyatmaq, onlara mükəmməl bilik və bacarıq verməklə yanaşı, şəxsiyyət kimi formalaşmalarına təsir göstərmək istəyirsə, müntəzəm olaraq özünün nitq mədəniyyəti üzərində çox işləməli, şərh üslubunu təkmilləşdirməli, şərh olunan materialın məzmununun artırılması üçün tətbiq etdiyi fəndləri inkişaf etdirməyə çalışmalıdır.

Həyat bilgisi fənninin tədrisində müxtəlif bilik mənbələrindən (kitablar, şəkillər, kinofilmlər, sənədlər və s.) istifadə etmək olar. Metodikada təlim prosesinin bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olan iki cəhəti əsas götürülür.

1. Şagirdlərin fəaliyyəti;
2. Müəllimin tədris fəaliyyəti.

Müəllim tədris prosesinin təşkilatçısı və bələdçisidir. O, şagirdlərin öyrənmə-mənimsəmə fəaliyyətinin məzmununu, xarakterini və ardıcılığını müəyyən edir. Lakin müəllim yalnız o halda tədris prosesini müvəffəqiyyətlə təşkil edə bilər ki, o təkcə konkret olaraq tədrisin məqsədini müəyyən etmək deyil, eyni zamanda bu məqsədin həyata keçirilməsi üçün hansı tədris fəaliyyətinin zəruri olduğunu müəyyən edə bilsin.

Suallara cavab prosesində müsahibədə iştirak, tapşırığı yerinə yetirmək, yoldaşlarının cavabına qulaq asmaq, müəllimin düzəlişləri vacib amildir.

Müəllimin işi mövzu ilə bağlı olan materiallardan şifahi, yazılı, qrafik formada sualların qoyuluşu, cavab üçün tapşırıqların verilməsindən ibarətdir.

Əvvəldən öyrənilmiş materiallar üzrə yoxlama və aktualaşdırma dərsin müstəqil hissəsində və onunla əlaqədar olan yeni materialın öyrənilməsi zamanı aparıla bilər.

Bəzi hallarda, məsələn, layihə, təqdimat, ekskursiya dərində və kino-dərsdə təlim tapşırığı əvvəlki dərslərin birində verilə bilər.

Öyrənilən materialın möhkəmləndirilməsi və təkmilləşdirilməsi aşağıdakı yollarla həyata keçirilir:

- a) faktlarla;
- b) öyrənilən faktların mahiyyətinə varmaqla;
- c) əldə olunmuş bilikləri təcrübədə tətbiq etmək bacarığına yiyələnməklə;
- ç) özünün bilik və mühakimələrini çevik formalaşdırmaq, dərslərin məntiqi ardıcılığı əsasında mövzunu ifadə etmək bacarığına yiyələnməklə;
- d) öyrənilən fakta öz münasibətini bildirmək, ona qiymət vermək və əsaslandırmaqla.

Kiçik və böyük summativlərə hazırlıq kifayət qədər mənimsənilməmiş təlim-tərbiyə vəzifələrini həyata keçirən materialın öyrənilməsi zamanı həyata

keçirilir. Burada əsas diqqət xüsusi və çətin yadda qalan materialın – təyinat, qanunlar, terminologiya və s. təkrarına yönəldilir. Şagirdlərdə dünyagörüşü və bacarıqları formalaşdırmaq üçün onların sərbəst surətdə işləmələrinə şərait yaradılır.

Müəllimin şifahi nitqi nəinki aşağı, hətta yuxarı siniflərdə – tədrisdə mühüm yer tutur. Müəllimin sözü dərstdə istifadə edilən əyani sənəd və başqa tədris materiallarının qavranılmasını, həm də düşünülmesini təşkil edir, ona istiqamət verir.

Canlı söz – obrazlı sözdür. Lakin şifahi sözün rolu təkcə bununla bitmir: zəngin intonasiya ilə, məntiqi vurğuların köməyi ilə, gətirilən dəlillərin canlılığı ilə silahlanmış şifahi nitq vasitəsilə hadisələri şagirdlərə daha dolğun çatdırmaq olur. Şifahi söz bacarığını təkcə müəllim həyata keçirməməlidir. Onun şagirddə də bu bacarığı formalaşdırması şərtidir.

Həyat bilgisi fənninə dair materialın müəllim tərəfindən şifahi şərh edilməsi şagirdləri düşünməyə öyrətmək üçün çox gözəl bir vasitədir.

Mühazirə şərh ardıcıl surətdə həyata keçirilən və konkret materiala əsaslanan geniş nəzəri mühakimə, elmi təhlil və ümumiləşdirmədən ibarətdir.

1. Mühazirə elmi cəhətdən qüsursuz olmalıdır.
2. Mühazirə dərslərdə əksini tapmış mövzunun məzmunundan daha geniş olmalıdır.
3. Mühazirə daxilən əyani olmalıdır.
4. Mühazirə düşünməyi öyrətməlidir.

Dərsin mühazirə metodu ilə keçilməsinə yalnız yuxarı siniflərdə yol verilə bilər. Məktəb mühazirəsinə biz aşağıdakı hallarda müraciət edirik:

1. Mürəkkəb materialı şərh edərkən hadisələrin qanunauyğunluğunu və məntiqini şagirdlərin qarşısında açıb göstərmək, bu hadisələri dərin və geniş surətdə təhlil etmək lazım gəldikdə;
2. Nəzəri məsələlərin çox yer tutduğu proqram materiallarının izahında.

Həyat bilgisi fənninin tədrisi zamanı evristik üsuldən də istifadə oluna bilər. Hadisənin mahiyyətinin göstərilən dərkətmə üsulu “evristika” adını almışdır və tərcümə etdikdə “tapıram”, “kəşf edirəm” deməkdir. “Evrastika” Həyat bilgisi fənninin tədrisində geniş tətbiq edilə bilər.

Evrastikanın əhəmiyyəti müstəqil surətdə əldə edilmiş biliklərin öz möhkəmliyi ilə fərqlənməsindən ibarətdir. Bundan başqa, şagirdlərin müstəqil idraki fəaliyyəti onların intellektual inkişafına, məsələnin həlli üçün apardıqları axtarış isə onlarda dərsə marağın oyanmasına səbəb olur.

Şagirdlərin öz araşdırmalarında gəldikləri nəticələri sərbəst surətdə açıqlamaları nisbətən çox vaxt tələb edir. Lakin bəzən şagirdlərin imkanları

daxilində olmayan tapşırıqların verilməsi onların səhv nəticələr əldə etmələrinə gətirib çıxarır. Bu işə şagirdlərdə çaşqınlıq yaradır və onların işə olan maraqlarını azaldır. Bütün bunlar müəllimdən evristikanın tətbiq edilməsinə ciddi hazırlıq tələb edir. Dərsi planlaşdırarkən müəllim müəyyən etməlidir ki, evristika məktəblilərə nə verə bilər, onları hansı ümumiləşdirməyə gətirib çıxarar. Müəllim məqsədəuyğun olaraq şagirdlərin müstəqil araşdırmaları üçün material seçir, suallar, tapşırıqlar tərtib edir. Şagirdlərin gəldikləri nəticələri müəllim mütləq yoxlamalı və dəqiqləşdirməlidir.

Evristika məktəblilərin Həyat bilgisi fənninə dair materialların dərk edilməsinin bütün mərhələlərində: ilkin öyrənmədə, bilik və bacarıqların möhkəmləndirilməsi və ümumiləşdirilməsində tətbiq olunur.

Evristik müsahibənin elementləri müəllimin şərhinə daxil edilə bilər. Ayrıca fakt və ya faktlar şərh olunduqdan sonra müəllim şagirdlərə onlara qiymət verməyi, əvvəl bəlli olan faktlarla müqayisə etməyi təklif edir. Şagirdlər tərəfindən verilən şərh sinif tərəfindən müzakirə edilir və müəllim tərəfindən dəqiqləşdirilir.

Evristik müsahibə üç əsas tərkibdən ibarətdir:

a) şagirdlərin iştirakı ilə müəllim tərəfindən problemin qoyuluşu və bəzən müəllimin əlavə məlumatından;

b) problemin həlli (düzgün və ya əksinə), məktəblilər tərəfindən onun əsaslandırılması, onların arasında mümkün olan diskussiyadan;

c) şagirdlər tərəfindən deyilənlərə müəllimin düzəlişi və problemin düzgün həllinin izahından.

Hadisənin mahiyyətinin şagirdlər tərəfindən dərk edilməsini evristik müsahibə vasitəsilə aparmaq bacarığı müəllimin metodiki ustalığına dəlalət edir.

Evristik müsahibə müəllimdən ciddi hazırlıq tələb edir. Birincisi, müsahibənin son məqsədi dəqiq müəyyənləşdirilməli, şagirdləri nəticə çıxarmağa, qiymət verməyə, materialın şüurlu mənimsənilməsinə gətirib çıxarmalıdır.

İkincisi, müəllim tərəfindən şagirdlər üçün onların şüurunu stimullaşdıran müsahibənin ilkin problemini müəyyənləşdirmək vacibdir. Problem şagirdlər üçün başa düşülən olmalı və onlardan müəyyən düşünmə cəhdi tələb etməlidir. Müsahibə zamanı dərs vəsaiti və sənədlərdən, şəkillərdən, cədvəllərdən və s. istifadə olunmalıdır.

Şagirdlərin dərkətmə fəaliyyətinin təşkili müəllimin mühüm vəzifələrindən biridir. Müəllimin dərs materialını şifahi şərh edərkən şagirdlərin dərkətmə fəaliyyətini təşkil etməsi bir o qədər də asan məsələ deyildir.

Şagird məzmunlu, məntiqli qurulmuş şərh dinləyir və keçilən materialı mənimsəyir. Lakin belə iş üsulu bizi həmişə qane etmir. Müəllim özü danışır, qoyduğu suallara özü cavab verir, şagirdin müstəqilliyi və fəal olaraq yaradıcı düşünməsi üçün, demək olar ki, imkan qalmır. Tədrisin belə xarakteri, ola bilsin ki, şagirdə bilik versin, amma müstəqillik, tədqiqatçılıq, fəallıq kimi keyfiyyətlərin yaranmasına maneçilik törətsin. Bu cür tədris ənənəvi təhsil sistemində mövcud olsa da, fəal-interaktiv metodların tətbiqi, eləcə də kurikulum islahatı bu cür yanaşmaların istiqamətini dəyişə bildi. Artıq dərş prosesinin əsas aparıcı qüvvəsi şagird oldu. Bu baxımdan Həyat bilgisi fənninin tədrisi zamanı elə strategiya seçilməlidir ki, dərş prosesi yorucu olmasın, şagirdlərin dərşə marağı artsın.

Şagirdlərin dərşetmə fəaliyyəti müsahibə, düşündürücü və problem şərh, məntiqi tapşırıqlar və başqa fəndlərin tətbiqi ilə əldə edilir.

Müsahibə materialın şərhindən fərqli olaraq, müəllimlə şagird arasında dialoqdan ibarətdir.

Müsahibəni səmərəli qurmaq üçün müəllim hazırlanmış əsas qaydalar və ya şərtlərlə tanış olmalıdır.

Müsahibə şagirdlərin biliyini səfərbərliyə almaq üsullarından biridir ki, bu da yeni materialın dərşindən mənimsənilməsi üçün vacibdir.

Həyat bilgisi fənninin tədrisi təcrübəsində müsahibənin aşağıdakı növləri müəyyənləşdirilmişdir:

1. Giriş müsahibəsi;
2. Yoxlayıcı müsahibə;
3. Təhlil və ümumiləşdirici müsahibə;
4. Yekun müsahibə.

Giriş müsahibəsi, adətən, dərşin əvvəlində keçirilir və aşağıdakı məqsədləri güdür:

- a) əvvəlki dərşlərdə alınmış bilikləri səfərbərliyə almaq;
- b) bu bilikləri sistemləşdirmək və ümumiləşdirmək;
- c) həyat təcrübəsi əsasında ədəbiyyat və s. köməyi ilə şagirdlərin müstəqil surətdə əldə etdikləri bilikləri səfərbərliyə almaq və sistemləşdirmək yolu ilə onları yeni materialın öyrənilməsinə yaxınlaşdırmaq.

Yoxlayıcı müsahibədə məqsəd şərh edilən materialın nə dərəcədə anlaşıldığını, müstəqil işin yerinə yetirilməsinin nəticələrini yoxlamaqdan ibarətdir.

Yoxlayıcı müsahibə cari sorğu metodlarından biridir: müəllim bu metoddan o halda istifadə edir ki, bütövlükdə sinif şagirdlərinin hazırlığını yoxlamağı və materialın şagirdlər tərəfindən mənimsənilməsini müəyyənləşdirməyi lazım bilir.

Yoxlayıcı müsahibədə şagirdləri tək-tək çağıraraq soruşmaqla xüsusi sorğu dərsi keçirilə bilər. Şərhin gedişində və ya dərslərin sonunda didaktik suallar irəli sürmək şəklində müsahibə ünsürləri tətbiq edilir. Məqsəd şərh edilən materialın nə dərəcədə başa düşüldüyünü aydınlaşdırmaqdan ibarətdir.

Təhlil və ümumiləşdirici müsahibə çox çevik iş formasıdır. Bu müsahibədə yeni materialın izahı metodik üsul kimi istifadə edilir. Müəllim, yeri gəlmişkən, şagirdlər qarşısında şərh edilən faktların dərk olunmasını, araşdırılmasını, qiymətləndirilməsini tələb edən suallar qoyur. Suallar araşdırıldıqdan sonra müəllim öz izahını davam etdirir.

Müsahibə dərslərdə izah edilmiş materialı dərk metodlarından biri kimi istifadə edilir. Bu halda müsahibə dərslərinin xeyli hissəsi şərh edildikdən sonra aparılır.

Yekun müsahibə dərslərin axırında və ya mövzu üzrə keçilən dərslərdə aparılır. Bu müsahibə bir sıra məqsədlər daşıyır: dərslərdə öyrənilmiş materialın ümumiləşdirilməsi, sistemləşdirilməsi, möhkəmləndirilmə dərəcəsinin yoxlanılması.

Bəs sualların xarakterinə verilən təxmini tələblər hansılardır?

1. Hər şeydən əvvəl, sual münasib olmalıdır, yəni elə olmalıdır ki, şagird suala təsadüfi yolla deyil, öz biliyinə əsaslanıb cavab versin.
2. Sual dəqiq olmalıdır: həcmi və məzmunu olmayan sualları vermək olmaz.
3. Suallar öyrənilən hadisələrin mühüm cəhətlərinə aid olmalıdır.
4. Sual didaktik cəhətdən sadə, məntiqi cəhətdən yekcins olmalı, şagirdlərin qarşısında eyni zamanda bir vəzifə irəli sürməlidir. İkiqat, üçqat suallardan qaçmaq lazımdır. Yalnız çox sadə və öz aralarında bağlılığı olan sualları birləşdirmək olar.
5. Ya təsdiqedic, ya da inkaredici cavablar tələb edən alternativ sualların verilməsi düzgün deyildir. Lakin buradan belə bir nəticə çıxarmaq olmaz ki, alternativ suallardan çəkinməliyik.
6. Müzakirə edilən problemin həllini yada salan sualları irəli sürməkdən çəkinmək lazımdır.
7. Sual mübahisəli olmamalı, şagirdləri məsələnin yanlış həllinə yönəltməməlidir.

Dərslərdə müsahibənin aparılmasının ən qiymətli cəhəti budur ki, şagirdlərdə yaradıcılıq fikri oyadır, onlara düşünməyi öyrədir. Tamamilə təbii ki, şagirdlər hadisə və faktlar üzərində düşündüyünə görə onlarda sual meydana gələcəkdir. Əgər şagirdlər tək-cə müəllimin suallarına cavab verməklə kifayətlənməyib özləri də sual verirlərsə, bu, fərəhli haldır. Deməli, müəllim onlarda materiala canlı maraq oyada bildirmişdir.

Aydındır ki, dərstdə müsahibənin gedişində şagirdin müzakirə olunan materiala aid olan və onun dərinədən öyrənilməsinə xidmət edən suallarına cavab verilir. Bəzi suallara o, gələcək materialın öyrənilməsi zamanı cavab verəcəyini bildirir. Lakin gələcək dərslərin birində şagirdin sualı mütləq yada salınmalıdır. Belə hallarda sinfə müraciət etməklə suala cavab verilir və hansı ədəbiyyatı oxumaları məsləhət görülür.

Bəzən müəllim irəli sürülmüş suala cavab verə bilmir. Bundan pərt olmaq lazım deyildir. Hətta ən bilikli və təcrübəli müəllimlər də müəyyən məlumat əldə etmədən bəzi suallara cavab vermək iqtidarında olmurlar. Bu vəziyyətdə şagirdlərə açıq-aydın bildirməlidir ki, "Sualının cavabını indi dəqiq verə bilmərəm. Məlumat toplayıb gələn dərstdə deyərəm və ya bu barədə birgə araşdırma apararaq suala cavab tapmaq olar".

Müsahibə zamanı müəllim yalnız əsas sualları deyil, yardımçı sualları da qeyd edir. Müsahibəni hazırlayarkən ümumi və xüsusi sualların nisbəti haqqında düşünmək lazımdır. Həyat bilgisi fənninin tədrisində də sualların qoyuluşu sinfin hazırlığından və yaş xüsusiyyətindən asılıdır.

Bu fənnin tədrisi zamanı da əyanilik mənimləmənin keyfiyyətini yüksəldir, aydın və şüurlu surətdə başa düşülməsinə kömək edir.

Əyanilik növmüxtəlifliyinə görə də fərqlənir. Onun aşağıdakı növləri var:

1. Əşya və obraz əyaniliyi

Fakt və hadisələrin təsvirləri (şəkillər, illüstrasiyalar, portretlər), habelə emosional təsiri gücləndirən maddi mədəniyyət abidələri bu növ əyaniliyə aiddir.

2. Obrazlı nitq əyaniliyi

Müəllim yalnız gözlə görünən şeylərin köməyi ilə təsirli obraz yaratmır. Bunun üçün şagirdlərin gözü qarşısında aydın obrazlar canlandıran, onlarda təəssürat yaradan çox ifadəli, mənalı təsvir vasitəsi olan dil vardır.

3. Şərti təsviri əyanilik

Tədris zamanı sxemlər, cədvəllər, diaqramlar, qrafiklər idrak prosesində obrazlı əyanilik növünə nisbətən başqa məqsəd güdür. Bu əyanilik növünün rolu əlaqələri, asılılıqları, münasibətləri göstərməkdir.

4. Dinamik əyanilik

Çox zaman prosesi, hadisəni hərəkətdə, inkişafda göstərmək, idraki keyfiyyət dəyişikliklərinə yönəltmək, şagirdlərin müşahidəsini inkişafın ayrı-ayrı pillələri, mərhələləri üzrə cəmləşdirmək vacibdir.

Tədris prosesində əyani vasitələrin tətbiqi zamanı aşağıdakıları unutmayın:

- a) Dərsin gedişi zamanı şagird əyani vasitələrlə həddən artıq yüklən-məməlidir – bu, tədris materialının başa düşülmə mənimlənmə-sində şagirdlərin müstəqilliyini və fəallığını aşağı salır;
- b) dərsin qurulmasında əyani vasitələrdən istifadə edilməsinin aydın məqsədi olmalıdır;
- c) əyani vasitələr qabaqcadan asıldıqda, bu, şagirdlərin diqqətini yayın-dırır. Onların görüş dairəsində lazımi vaxtda müəyyən obyekt olmalı, qalanları isə gətirilənə qədər ya örtülü saxlanılmalı, ya da üstüörtülü şəkildə divardan asılmalıdır;
- ç) şagirdlərin yaşı nəzərə alınmalıdır.

Unutmayaq ki, şagirdlərdəki təsəvvür və anlayışlar, öyrənilən hadisələrin bilavasitə qavranılması əyani təsvirlərin köməyi ilə formalaşır.

Əyani vasitələr şagirdlərin təsəvvürlərini dəqiqləşdirməyə və konkretləşdirməyə də kömək edir. Bəzilərinin fikrinə görə, vaxt azlığı dərsdə əyani vəsaitin tətbiq olunmasına mane olur və belə bir bəhanə gətirilir ki, dərslər onsuz da mürəkkəb nəzəri materiallarla həddən artıq yüklənmişdir. Təcrübə göstərir ki, əyani vəsaitdən istifadə vaxta xeyli qənaət edir. Çox zaman sadə bir sxem, diaqram və ya başqa vəsait özü suala çox asan və sadə cavab verməyə imkan yaradır.

Xeyli emosional təsir qüvvəsinə malik olan əyani predmetlər və təsvirlər fənnin tədrisində böyük tərbiyəvi əhəmiyyətə də malikdir. Əyani materiallar sistemi, əsasən, aşağıdakı material növlərindən ibarətdir:

1. Sənəd xarakteri daşıyan təsvirlər və illüstrasiyalar, sənədli fotosəkil-lər, fotoportretlər və sənədli kinofilmlər;
2. Rəsm əsərləri, görkəmli adamların portretləri, bədii kinofilmlər;
3. Tədris şəkilləri və dərslikdəki illüstrasiyalar;
4. Karikaturalar və simvolik təsvirlər (gerb, bayraq);
5. Sxematik planlar;
6. Diaqramlar, qrafiklər, sxemlər.

Müşahidələr nəticəsində məlum olmuşdur ki, aşağı siniflərdə əyaniliyin tətbiq edilməsi nəticəsində şagirdlərdə başlıca olaraq onlar üçün yeni olan biliklər barədə təsəvvürlər yaradılır. Yuxarı siniflərdə daxili əyanilik metodunun bir qədər başqa əhəmiyyəti vardır. Burada müəllim öz şərhində şagirdlərin bədii ədəbiyyatdan, illüstrasiyalı nəşrlərdən, kinofilmlərdən və televiziya verilişlərindən əldə etdikləri, tarixi yerlərə, muzeylərə getmələri nəticəsində öyrəndikləri geniş təsəvvürlər dairəsinə arxalanmaq imkanı əldə edir. Burada tanış obrazları şagirdlərə bir neçə kəlmə ilə xatırlatmaq, bunları dinləyicilərin şüurunda səfərbərliyə almaq kifayətdir. Yuxarı siniflərdə təsviri əyaniliyin əsas növü sənədli təsvirdir.

Təhsildə biliyin kəmiyyət və keyfiyyətə mənimsənilməsi şagirdlərin təlim işinə kifayət qədər hazırlaşmalarından asılıdır. Şagirdlərin tədris işinə hazırlaşması aşağıdakılardan ibarətdir:

- a) tədris işinə ümumi həvəsləndirmə və onlarda diqqətin səfərbər edilməsi;
- b) şagirdlərin öyrənəcəyi materiala marağının stimullaşdırılması;
- c) şagirdlərin qarşısında duran vəzifələrin dərk olunması (təhsildə hansı məsələləri müstəqil olaraq həll və izah etməlidirlər; hansı məlumatları xüsusi olaraq dərk etməlidirlər və s.);
- ç) biliyin mənimsənilməsi üçün vacib olan fəaliyyət üsuluna yiyələnməsi;
- d) yeni materialın şüurlu surətdə öyrənilməsinə kömək edən biliklərin aktuallaşdırılması.

Həyat bilgisi fənninin tədrisində texniki vasitələrdən istifadə zəruridir. Texniki vasitələrin tətbiq edilməsi nəinki müəllimin rəhbər rolunu azaltmır, hətta onlardan məhərtlə və məqsədəuyğun şəkildə, yeni pedaqoji cəhətdən əsaslandırılmış halda istifadə etdikdə təlimdə nailiyyətlərin əldə edilməsinə kömək edir. Texniki vasitələrin tətbiqi müəllimin qarşısında tədris prosesinin təşkilini yaxşılaşdırmağa, dərstdə vaxtdan daha səmərəli istifadə etməyə, əyani təlimin və canlı nitqin nəticəsini gücləndirməyə, tədris materialının şagirdlər tərəfindən daha fəal surətdə dərk edilməsinə və yadda saxlanılmasına geniş imkanlar açır.

I. Hər bir məktəbdə təlimdə istifadəsi hökmən məcburi və tam sərfəli olan sadə texniki qurğular olmalıdır:

- a) tədris şəkillərini asmaq üçün sadə quruluşlu mütəhərrik ağac dayaq;
- b) bir yerdən başqa yerə aparıla bilən sinif yazı taxtası;
- c) qatlama sinif divar taxtası.

II. İkinci qrup texniki vəsaitlər səs təkrar edən aparatlardan, qrammofon və maqnitofon yazısından, radio və televiziya verilişlərindən ibarətdir.

III. Üçüncü qrup texniki təlim vasitələri müxtəlif cihaz və vasitələrdən ibarətdir. Onlar epidiaskop, diapozitivlər, diafilmlər və tədris filmləri tətbiq etmək yolu ilə işıq əyaniliyi adlanan əyaniliyi təmin edir.

Dərstdə əyaniliyin ardıcıl olaraq tətbiq edilməsinin zəruri texniki şərti kino-kabinetin və ya müvafiq avadanlığın olmasıdır. Bunun üçün aşağıdakıların olması vacibdir:

- a) sinfi tez qaranlıqlaşdırmağa və işıqlandırmaya imkan verən avadanlıqlar;
- b) məktəblilərin iş yerlərini işıqlandıran və qaranlıq şəraitdə yazmağa, ekrana baxıb şəkillər çəkməyə, işləməyə imkan verən xüsusi elektrik lampalar;

c) enli sinif yazı taxtası (onun bir hissəsini ekran tutmalıdır) və şəkil asmaq üçün iki dayağı olan qurğular.

Həyat bilgisi fənninin bir çox mövzularına aid şüşə və plyonka üzərində berrəngli, bəzən isə rəngli diapozitivlərin seriyaları vardır. Diapozitivlər ona görə əlverişlidir ki, onlar müəllimə lazım olan şəkilləri seçib ayırmaq, onları dərslərin quruluşuna və məzmununa daha çox uyğun olan ardıcılıqla nümayiş etdirmək imkanı verir.

Son illərdə şüşə üzərindəki diapozitivləri diafilmlər və müəyyən mövzuda filmoskopun köməyi ilə nümayiş etdirilən təsvirlərin seriyaları əvəz etmişdir. Şüşə üzərindəki diapozitivlərdən olan diafilmlər xeyli ucuzdur, daha yığcamdır, saxlamaq üçün əlverişlidir. Diafilm göstərmək texnikası hər bir müəllimə və hətta məktəbliyə müyəssərdir. Diafilmlər həm təkrar dərslərdə, həm də yeni materialın öyrənilməsində tətbiq olunur.

Diafilmlər yeni material öyrənilərkən daha geniş surətdə tətbiq olunur.

IV. Tədris kinosu texniki təlim vasitələrinin xüsusi qrupuna aiddir. Tədris kinofilmləri əyani təlim vasitələrindən biri olmaqla, xüsusi təsirliliyi, mənalılığı, daha geniş diapazonu və təəssürat gücü ilə fərqlənir. Kino şifahi şərhin vasitələri ilə deyil, əyani şəkillərdə, tam hərəkətdə hadisələrin canlı təsvirini verir.

Başqa vasitələrin köməyi ilə göstərilməsi mümkün olmayan əyani materialı tədris kinosu vasitəsilə təqdim etmək sərfəlidir.

Tədris kinofilmlərindəki diktör mətni standartdır. Müəllimin təsirli nitqi isə sinfin xüsusiyyətlərini, şagirdlərin hazırlıq səviyyəsini nəzərə alır. Bir çox hallarda müəllimin canlı nitqinə nisbətən diktörün nitqi az təsirli olur. Diktörün nitqi fasiləsiz axınla tez-tez ötüb-keçərək hər bir kadri usandırıcı və yeknəsəq şəkildə müşayiət edir, müstəqil qavrayışı son dərəcə məhdudlaşdırır, şagirdlərin özlərinin diqqətlə baxmasına, dərinlən düşünməsinə, filmin məzmununu dərk və hiss etməsinə mane olur. Eyni zamanda müəllim öz nitqi zamanı fasilələr edərək şagirdlərə müxtəlif suallarla müraciət etməklə onların fikrini lazımi istiqamətə yönəldir, yorulmamalarına, daha fəal düşünmələrinə şərait yaratmış olur.

Dərsdə tədris kinofilmlərindən istifadə etməzdən əvvəl müəllim özü ona baxır, kadrların təsviri və diktör mətni olan hissələrlə tanış olur, ona lazım olan məqamları nümayiş etdirir. Dərsdə tədris filminə baxılmasını əyləncəyə çevirmək olmaz. Bu, müəllimin təşkil etdiyi tədris işidir.

Fənnin tədrisi təcrübəsində tədris filmlərindən istifadə olunmasının üç əsas üsulu müəyyən edilmişdir:

- a) qısametrajlı tədris filmlərindən (3-10 dəqiqədən çox olmamaqla) istifadə olunan dərs;
- b) kino-dərs;
- c) dərsdänkənar vaxtda filmə baxılması.

Çoxmetrajlı tədris filmlərinə gəldikdə, Həyat bilgisi fənninin tədrisində onların tətbiq edilməsi çox məhduddur və kino-dərs formasında həyata keçirilir. Uzun müddət (20-25 dəqiqə) göstərilən kino, əsasən, giriş dərsi kimi özünü doğruldur.

V. Tədris televiziya verilişləri də mühüm yer tutur.

Qeyd edək ki, məktəbin şagirdlərlə sinifdänkənar işi təlim-tərbiyə prosesinin zəruri hissəsidir.

Sinifdänkənar işin başlıca vəzifəsi məktəblilərin mənafelərinin, meyillərinin, bacarıqlarının hərtərəfli inkişafından və onların boş vaxtlarının ağıllı təşkilindən ibarətdir. Bu məqamda şagirdlərin mənəvi və fiziki inkişafı davam edir, onların potensial imkanları aşkara çıxır, şəxsiyyətlərinin xüsusi cəhətləri müəyyən olunur. Sinifdänkənar iş məktəblə həyat arasında bağlayıcı halqadır. Onun könüllü xarakteri məktəblilərin orada istədikləri işdə iştirak etmələrinə, öz maraqlarını təmin etmək cəhdlərinə kömək göstərir.

Sinifdänkənar işin xarakteri dinamik və mütəhərrikdir. O, tədris prosesinə nisbətən iştirakçıların tərkibindən və real şəraitdən daha çox asılıdır. Bu işdə şagirdləri çox vaxt yaş və hətta hazırlıq səviyyələri deyil, işlə maraqlanmaq, aşkara çıxarılan meyillər birləşdirir.

Sinifdänkənar işin xüsusiyyətlərindən onun təşkilinə verilən bir sıra tələblər irəli gəlir:

- 1) Sinifdänkənar işin ideya-mənəvi istiqaməti, məktəbin rəhbər kollektivinin fəaliyyəti ilə onun əlaqəsi olmalıdır.
- 2) Şagirdin görüş dairəsinin genişləndirilməsi, biliklərlə zənginləşdirilməsi, maraqlarının dərinləşməsi, zehni və fiziki qüvvələrin təkmilləşdirilməsi əsas götürülməlidir.
- 3) Məktəblilərin tədris işi ilə sinifdänkənar fəaliyyətin sıx əlaqəsi nəzərə alınmalıdır. Dərsdänkənar iş tədris məşğələlərinin məntiqi davamı ola bilər.

Sinifdänkənar işdə ideya-siyasi tərbiyə həmkarlar təşkilatları, bütün pedaqoji kollektiv tərəfindən məktəbin tərbiyə sistemində bütövlükdə həyata keçirilir.

Şagirdlərlə aparılan işdə dərnək və klub məşğələləri ictimai-faydalı xarakter daşıyır, bilik, bacarıq və vərdislər genişləndirilir, şagirdlərin fərdi qabiliyyətləri inkişaf etdirilir. Şagird elmi cəmiyyətləri tələbələrin, habelə müəllimlərin rəhbərliyi altında fəaliyyət göstərir. Burada məktəb proqramlarının

hüdüdları genişlənir, həm də bilik qazanmaq metodikası mürəkkəbləşir. Ayrı-ayrı kitablar, konfranslar, oyunlar, tamaşalar, viktorinalar, şən və hazır-cavablar klubları, hadisələrin səhnələşdirilməsi və s. dərşdənkenar məşğələ üçün geniş imkanlar açır.

Sinifdənkenar işin formaları

Fəaliyyətin məqsədlərindən və məzmunundan asılı olaraq sinifdənkenar işin formaları müxtəlif olur:

- a) kollektiv: disput, konfrans, mədəni yürüşlər, olimpiadalar;
- b) qrup: dərnək, komanda, seksiya, studiya;
- c) fərdi: fərdi məşğələlər, internetdə iş və s.

Səmərəlilik meyarları: sinifdənkenar iş pedaqoji cəhətdən düzgün təşkil olunmalı, onun formaları bacarıqla dəyişdirilməlidir və məşğələyə maraq oyanmalıdır. Şagirdlərin maraqları və sayları da səmərəlilik meyarının göstəricisidir.

Məktəb təcrübəsindən də bilirsiniz ki, şagirdlər, xüsusən də əksər yeni-yetmələr yalnız kitab və müəllimin şərhilə kifayətlənmir, özü düşünməyə, axtarmağa, tədqiqatçılığa meyil göstərirlər. Elə bu baxımdan artıq ənənəvi üsullarla keçilən dərs yeni-yetmə şagirdlər üçün, sözün əsl mənasında, maraqsızdır. Bu cür dərslərdə onlar müəllimi dinləməkdənsə, özləri tədqiqat aparmağa üstünlük verirlər. Yaradıcı müəllimlər bunu nəzərə alaraq müvafiq strategiya müəyyənləşdirir, şagirdlər üçün elə bir mühit yaratmağa çalışırlar ki, onlar axtarışlar edə-edə öyrənsinlər. Bunun üçün daim müxtəlif forma və üsullardan istifadə etməyiniz zəruridir.

I TƏDRİS VAHİDİ

Sağlamlığımız və təhlükəsizliyimiz uğrunda

TƏDRİS VAHİDİ ÜZRƏ REALLAŞDIRILMIŞ MƏZMUN STANDARTLARI

- 1.2.1. Qlobal ekoloji problemlərin həllinə dair təqdimat və layihələr hazırlayır.
- 4.1.1. Sağlam ailənin qurulmasında sağlam həyat tərzinin əhəmiyyətini dəyərləndirir.
- 4.2.1. Məişətdə və ictimai yerlərdə təhlükəsiz davranış qaydalarından istifadəyə dair təqdimatlar hazırlayır.
- 4.2.2. Yol hərəkətinə dair davranış mədəniyyəti nümayiş etdirir.
- 4.3.1. Fövqəladə hadisələrin nəticələrinin aradan qaldırılmasına dair layihələr hazırlayır.

1. YOLDA DAVRANIŞ MƏDƏNİYYƏTİ

Alt standart:

4.2.2. Yol hərəkətinə dair davranış mədəniyyəti nümayiş etdirir.

Məqsəd:

Yol hərəkətinə dair müxtəlif situasiyalara müvafiq davranış mədəniyyəti nümayiş etdirir.

Tədris ilinin ilk mövzusunə başlamazdan öncə şagirdləri dərsləyin strukturu, ondan istifadə qaydaları ilə tanış etmək zəruridir. Şagirdlərin diqqətinə il ərzində layihələrin, müxtəlif tipli təqdimatların, eyni zamanda praktik dərslərin hazırlanması ilə bağlı məlumat verilməsi də məqsədəuyğun hesab olunur.

Həyata keçirilməsi nəzərdə tutulan standart praktik bacarıq tələb etdiyindən onun reallaşdırılmasına 2 saat vaxt ayrılmışdır. 1-ci dərslə saatında şagirdlər nəzəri materialla tanış olmalı, müzakirələrdə iştirak etməli, 2-ci dərslə saatında isə verilmiş hadisələri təhlil edərək düzgün məqamları qeyd etməlidirlər. 2-ci dərslə saatında şagirdlər dərsləkdə verilmiş, eyni zamanda müəllimin müəyyən etdiyi digər hadisələri verilmiş maddələr baxımından təhlil etməlidirlər. Şagirdlər nəticə ilə bağlı videorolik hazırlaya və yaxud rollu oyun nümayiş etdirə bilərlər.

Birinci dərslə saati:

Şagirdlərin məktəbə gələrkən müxtəlif situasiyalarla rastlaşdıqlarında necə davranmalarını bilmələri üçün dərslə ilini bu mövzunun tədrisi ilə başlamaq məqsədəuyğundur. Belə ki uşaqların iştirakı ilə baş verən yol-nəqliyyat hadisələrinin çoxu onların düşünülməmiş hərəkətləri nəticəsində baş verir. Bu baxımdan verilmiş mövzu şagirdləri məktəbdən evə yollanarkən qaydalara uyğun davranmağa, yollarda mədəni davranış qaydaları nümayiş etdirməyə istiqamətləndirir. Təbii ki, qaydaları bilməklə, müxtəlif situasiyalar baxımından qaydaları tətbiq etməklə bu bacarıqlara yiyələnmək daha müsbət nəticə verə bilər.

“Dayanmış avtomobil təhlükəli ola bilərmi? Nə üçün? Müxtəlif yaşda uşaqların yollarda müxtəlif cür davranmalarına nələr səbəb ola bilər?” və yaxud da dərsləyin A blokundakı materiala əsasən şagirdlərdə idraki fəallıq yarada bilərsiniz.

Motivasiya mərhələsində BİBÖ cədvəlindən də istifadə oluna bilər. Bunun üçün şagirdlərin aşağı sınıfdən bu haqda bildikləri cədvəlin I sütununda, öyrənmək istedikləri (şagirdlərin fikrini bu sahəyə yönəltmək nəzərdə tutulur) cədvəlin II sütununda qeyd olunmalıdır.

Cədvəlin III sütunu dərsin **ümumiləşdirmə və nəticə** mərhələsində doldurulmalıdır.

Tədqiqat “*Piyadalar hansı yol mədəniyyətinə malik olmalıdırlar?*” sualı ətrafında aparılmalıdır.

Şagirdlərin C blokundakı mətnlə tanışlığı fasiləli oxu, müzakirə üsulları, diskussiya, elektron təqdimat və s. istifadə etməklə aparıla bilər.

“Düzgün yol hərəkəti qaydaları hansılar ola bilər?” sualına cavab tapmaq üçün şagirdlərin söylədikləri fikirlər lövhədə qeyd olunaraq, “Bu qaydalardan hansılara sürücülər, hansılara piyadalar əməl etməlidir?” sualı ətrafında qruplaşdırılmalıdır. Sonrakı mərhələdə “Yol hərəkəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununun 18-ci maddəsində məhz vətəndaşlara bu kimi qaydaların öyrədilməsinin nəzərdə tutulduğu vurğulanmalıdır. Dərsin bu mərhələsində videoçarx da nümayiş etdirilə bilər.

C blokundakı “Sizcə, bu tədbirlərdə hansı mədəni davranış qaydaları da müzakirə obyektinə çevrilə bilər? Siz hansı məsələlərin məktəblilərin nəzərinə çatdırılmasını daha vacib hesab edirsiniz?” sualları şagirdlər tərəfindən cavablandırılmalıdır.

Burada məqsəd “*Yollarda hərəkət edərkən hansı davranış mədəniyyətinə əməl edilməlidir?*” və “*Bu məqsədlə şagirdlərə hansı məsələləri çatdırmaq lazımdır?*” suallarına cavab tapmaqdan ibarətdir.

Şagirdlər bu zaman piyadanın yolu düzgün olmayan yerdən keçməsinə, sürücülərin kəmərlər bağlamamasını, 10-12 yaşlı uşaqların velosipedlə əsas yola çıxmasını, qadının uşaq arabası ilə yolu keçə bilməməsinə, dəcəl bir uşağın yol nişanının üzərindəki işarələri rəngləməsinə və s. misal göstərə bilərlər.

“...*Siz hansı məsələlərin məktəblilərin nəzərinə çatdırılmasını vacib hesab edirsiniz?*” sualının cavabını kollektivlə birgə müzakirə edərək onların fikrini flipçarta yazı bilərsiniz. Əgər hansısa qeyd olunması vacib olan bir məsələni şagirdlər nəzərdən qaçırlarsa, bu zaman növbəti dərslərdə onunla bağlı bir hadisəni müəyyənləşdirərək şagirdləri işlədə bilərsiniz.

Bu dərslərdə şagirdlərə aşağıdakı videolar da nümayiş etdirilə bilər:

https://www.youtube.com/watch?v=qCiS3_aajB0 –

yeraltı piyada keçidindən istifadə

<https://www.youtube.com/watch?v=h6JnaeNDMeM> –

təhlükəsizlik kəməri

İkinci dərş saatında:

Bu dərş saatında dərşlikdə verilmiş hadisələr təhlil olunmalı, şagirdlər piyada və sürücülərin, əslində, necə davranmalı olduqlarını nümayiş etdir-məlidirlər. Nəticə rollu oyunla, səhnələşdirmə üsulu ilə və yaxud da təqdi-mat şəkildə nümayiş etdirilə bilər.

Dərşlikdə verilmiş 4 hadisə bir nümunədir. Siz başqa bu tip hadisələri də müzakirə edə bilərsiniz. Çünki uşaqlar tərəfindən yol verilən pozuntular tez-tez təkrarlanır və mütəmadi xarakter daşıyır. Bu məqamda hadisələri məhz konkret səhvlərin üzərində qurmaq, beləliklə də, onlarda davranış mədəniyyəti formalaşdırmaq, düzgün qərar qəbul etmək, qaydaları öyrən-mək və yeri gəldikcə nümayiş etdirmək kimi bacarıqlar formalaşdırmaq mümkündür. Bu cür yanaşmaqla siz hadisənin baş verməsində piyada tərəfindən törədilmiş pozuntuları və yol hərəkəti ilə bağlı mədəniyyətin va-cib amil olduğunu dəqiq ifadə edə bilərsiniz.

B blokunda verilmiş 4 hadisənin təhlili zamanı cavablar aşağıdakı kimi olmalıdır:

1. *Yağış yağarkən sürücünün avtomobili dayandırması çətinləşir. Qoş-qulu avtomobil yolu dönən zaman qoşqu dönmə tərəfinə doğru kənara çıxır. Nəticədə o, səkinin kənarındakı, yaxud yolun hərəkət hissəsinə daxil olmuş piyadanı vura bilər.*

2. *Yolun hərəkət istiqamətini çəpinə keçmək təhlükəlidir. Çünki yolun hərəkət hissəsini çəpinə keçən zaman piyadanın yolu uzun olur, piyada vaxtın çoxunu yolun hərəkət hissəsində keçirir, bundan başqa, piyadanın arxası nəqliyyat vasitələrinə tərəf dönür və buna görə də o, nəqliyyat va-sitələrini görmür.*

3. *Yolun hərəkət hissəsini əl-ələ tutmaqla keçmək təhlükəlidir. Çünki təhlükə zamanı insanlar müxtəlif cür reaksiya verirlər. Bu zaman piyadalar bir-birini dartaraq müxtəlif tərəflərə çəke bilərlər. Bu isə yol-nəqliyyat ha-disəsinə səbəb ola bilər.*

Yolun hərəkət hissəsini keçərkən üzərinizdəki hər hansı bir əşya yerə düşərsə, onu qaldırmaq təhlükəli hesab olunur. Çünki bu zaman yaxınlaş-maqda olan avtomobili görmədiyinizdən yol-nəqliyyat hadisəsinin baş ver-məsinə səbəb ola bilərsiniz. Bu baxımdan keçidi başa çatdırmaq və yaşca böyük olan piyadalardan bu əşyanı sizə gətirməsini xahiş etmək olar.

4. Piyada keçidinin yanında sürücü əl ilə yolu keçmək olar işarəsini verərsə, yalnız digər nəqliyyat vasitələrinin dayanan bu avtomobili ötüb-keçməyəcəyinə tam əmin olduqdan sonra yolun hərəkət hissəsini keçmək olar.

Bu hadisələr “Yol hərəkəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununun 36 və 40-cı maddələrinə əsasən təhlil oluna bilər. Bu material dərslərdə öz əksini tapmışdır.

Tapşırığın qruplarda icrası nəzərdə tutulsa da, şagirdlərin gündəlik həyatda rastlaşdıqları bu kimi digər hadisələr əsasında başqa tapşırıqlar da əlavə edərək tapşırığı cütlərdə icra etmək mümkündür. Cütlər fikirlərini ümumiləşdirib təqdim edə bilər. Və yaxud müxtəlif videomaterialın nümayişi də mümkündür. Bu məqsədlə aşağıdakı linkdən istifadə edə bilərsiniz:

<https://www.youtube.com/watch?v=wH6E4ic1ASE>

Videomaterial nümayiş etdirildikdən sonra baş vermiş hadisə kollektivlə müzakirə oluna bilər.

“Yol hərəkəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə aşağıdakı mənbədən də tanış ola bilərsiniz:

<http://www.mia.gov.az/index.php/?az/content/262/>

Piyada mədəniyyəti ilə bağlı əlavə materialları bu mənbədən əldə edə bilərsiniz:

<http://timpolice.ru/2015/06/15/kultura-peshexodov/>

Qiymətləndirməni dərslərin istənilən mərhələsində apara bilərsiniz. Şagirdlər aşağıdakı meyar əsasında qiymətləndirilməlidir.

Qiymətləndirmə meyarı: nümayişetmə

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Yol hərəkətinə dair müxtəlif situasiyalara müvafiq davranış mədəniyyəti nümayiş etdirməkdə çətinlik çəkir.	Yol hərəkətinə dair müxtəlif situasiyalara müvafiq davranış mədəniyyətini müəllimin köməyi ilə nümayiş etdirir.	Yol hərəkətinə dair müxtəlif situasiyalara müvafiq davranış mədəniyyətini bəzi səhvlərə yol verməklə nümayiş etdirir.	Yol hərəkətinə dair müxtəlif situasiyalara müvafiq sərbəst davranış mədəniyyəti nümayiş etdirir.

2. TƏHLÜKƏSİZLİYİMİZƏ LAQEYD QALMAYAQ

Alt standart:

4.2.1. *Məişətdə və ictimai yerlərdə təhlükəsiz davranış qaydalarından istifadəyə dair təqdimatlar hazırlayır.*

Məqsəd:

Evdə və ictimai yerlərdə riayət edilməli təhlükəsizlik qaydalarından istifadə haqqında təqdimat hazırlayır.

Bu standartın reallaşdırılmasına 2 saat vaxt ayrılmışdır. 2-ci dərs saatında şagirdlər hazırladıqları təqdimatları təqdim etməlidirlər.

Şagirdlər artıq ötən illərdən məişətdə və ictimai yerlərdə insan sağlamlığına zərər vuran qezaların baş verməməsi üçün hansı təhlükəsizlik qaydalarına əməl etməli olduqlarını müəyyən qədər bilirlər. Birinci dərs saatında şagirdlər gündəlik həyatda şəhər və kənd şəraitində baş verən təhlükələr, evdə, küçədə, məişətdə təhlükəli maddələr, bina uçqunları, metro, dəmir yolu qatarlarında və s. baş verə biləcək təhlükələr, bu təhlükələrin baş vermə səbəbləri, insan sağlamlığına nələrin təhlükə törətməsi, təhlükənin baş verməməsi üçün və baş verərsə, hansı təhlükəsiz davranış qaydalarına əməl olunması kimi məsələləri müəyyənləşdirirlər. İkinci dərs saatında şagirdlərin Həyat bilgisi fənni vasitəsilə məişətdə və ictimai yerlərdə baş verə biləcək təhlükələr və təhlükəsiz davranış qaydaları haqqında bildiklərini ümumiləşdirib təqdimat şəklində təqdim etməsi nəzərdə tutulur.

Dərsə başlamaq üçün A blokunda verilmiş **motivasiyadan** faydalana bilərsiniz. Bu zaman şagirdlərin qeyd etdikləri təhlükələri lövhədə və yaxud da flipçartda qeyd etmək məqsədəuyğundur. Dərsin kollektivdə diskussiya şəraitində aparılması daha səmərəli hesab olunur. Siz təhlükəli və təhlükəsiz davranış qaydaları haqqında əlavə məlumatı müxtəlif mənbələrdən istifadə etməklə də əldə edə bilərsiniz.

Tədqiqat “Məişətdə və ictimai yerlərdə hansı təhlükəsizlik davranış qaydalarına əməl olunmalıdır?” sualı ətrafında aparılmalıdır. C blokunda verilmiş mətni şagirdlər fasiləli oxu üsulundan istifadə etməklə mənimsəyə

bilərlər. Dərslikdə mövzunun xırdalıqlarına qədər açıqlanmamasının səbəbi şagirdlərin 6, 7, 8-ci sinif Həyat bilgisi kursundan bu barədə müəyyən bilik və bacarıqlara yiyələnmələri, ən əsası isə neçə illər ərzində əldə etdikləri bilik və bacarıqları təqdimat şəklində hazırlamış olmalarıdır. Belə ki bütün məqamlar dərslikdəki mövzuda verilsə, şagirdlər hazır materialla qənaətlənər və artıq axtarışa, tədqiqatçılığa heç bir ehtiyac duymazlar. Müəllimin apardığı müzakirə zamanı təhlükəsizlik qaydalarına dair plakat, elektron təqdimatda şəkillər nümayiş etdirilə bilər. İctimai yerlərdə tez-tez rast gəlinən sahibsiz itlərin yaratdığı təhlükə ilə bağlı videomaterial nümayiş etdirmək məqsədəuyğundur.

<https://www.youtube.com/watch?v=PjEQIk9SdyM>

Şagirdlərin növbəti dərstdə təqdimat (təqdimat slayd, albom şəklində ola bilər) hazırlamaları fərdi, yaxud şagird sayından asılı olaraq, cütlərdə və ya kiçik qruplarda da aparıla bilər. Bunun üçün püşkatma üsulundan da istifadə etmək olar. Eyni zamanda çalışmaq lazımdır ki, dərslikdə təqdimatın hazırlanması məqsədilə verilmiş mövzulardan istifadə olunmayı qalması. Təqdimatın hazırlanmasına şagirdləri düzgün istiqamətləndirmək, onun hazırlanma ardıcılığını, hər bir şagird üçün ayrılan zamanı (sinihdəki şagirdlərin sayına müvafiq) və qiymətləndiriləcək meyarları şagirdlərə elə birinci dər saatında demək və yaxud da elektron lövhədə nümayiş etdirmək olduqca vacibdir. Unutmaq olmaz ki, qiymətləndirmədə obyektivlik ön planda olmalıdır. Şagirdlərin təqdimatında müzakirə olunan hadisə nəyə görə baş verə bilər, onun baş verməməsi üçün (bu, it dişləməsi, subasma, zədələnmə, yanma, zəhərlənmə, suda boğulma və s. ola bilər) hansı təhlükəsizlik qaydalarına əməl edilməlidir, əgər baş veribsə, nə etmək lazımdır və arzu edərlərsə, bu təhlükənin baş verməməsi üçün yoldaşlarına bir neçə təklif də öz əksini tapa bilər. Şagirdlər özləri də hər hansı bir qeyd olunmamış təhlükə ilə bağlı təqdimat hazırlamaq istəyərlərsə, onlara dəstək olun.

Təqdimat hazırlamaları üçün şagirdlərə başqa mənbələrlə yanaşı, aşağıdakı mənbəni də tövsiyə edə bilərsiniz:

[http://www.unicef.az/files/file/FHN%20Brochure\(print\).pdf](http://www.unicef.az/files/file/FHN%20Brochure(print).pdf)

Qeyd. Sinihdə və yaxud da məktəbin dəhlizində aşağı sinif şagirdlərinin də görmələri üçün “Təhlükəsiz həyat” adlı bir guşə yaradaraq şagirdlərin hazırladıqları təqdimatlar (əlyazma və yaxud çap formasında) nümayiş etdirilə bilər.

Şagirdlərin hazırladıqları təqdimat aşağıdakı meyarlar üzrə qiymətləndirilməlidir.

Meyarlar	Hə	Yox
Təqdimatda mövzunun tam əhatə olunması		
Təqdimatın düzgünlüyü		
Təqdimatçının fikirlərini aydın və dəqiq ifadə etməsi		
Təqdimatın hazırlanmasında sistemliliyin gözlənilməsi		
Təqdimatçının verilmiş zaman çərçivəsində təqdimatını tamamlaması		

3. SAĞLAM AİLƏ SAĞLAM GƏLƏCƏYİN TƏMİNATIDIR

Alt standart:

4.1.1. *Sağlam ailənin qurulmasında sağlam həyat tərzinin əhəmiyyətini dəyərləndirir.*

Məqsəd:

Sağlam gələcəyin təmin olunması üçün sağlam həyat tərzinin vacibliyini dəyərləndirir.

Artıq aşağı sınıflardan şagirdlər sağlam həyat təzi, reproduktiv sağlamlılıqla bağlı müəyyən bilik və bacarıqlara yiyələniblər. Bu baxımdan A blokunda verilmiş **motivasiyadan** istifadə edə bilərsiniz. Şagirdləri “Sağlam həyat təzi nədir? Sizcə sağlam ailənin qurulmasında sağlam həyat tərzinin nə kimi rolu vardır?” sualları ətrafında düşünməyə sövq edin. Onların sağlam həyat təzinə dair qeyd etdiklərini lövhədə yazın. Bu qeydlərdən hər birinin ailənin sağlamlığı baxımından nə qədər əhəmiyyətli olmasını müəyyən etmələrini şagirdlərə tapşırın. Qeyd olunmuş fikirləri bu ifadələrin qarşısında qeyd edin. *Məsələn:*

1. Yoluxucu xəstəliklərdən qorunmaq – sonsuzluğun qarşısını alar.
2. Zərərli vərdişlərdən uzaq olmaq – dünyaya şikəst uşaqların gəlməsini, ailə münacişələrini önləyər, uşağın ana bətnində ölmə riskini azaldar.

Bunlar fərziyyələrdir. Bu səbəbdən də çox müzakirə tələb etmir. Şagirdlərin fikirləri şərhə qeyd olunur. Dərsin sonunda bu fərziyyələrə qayıtmaq vacibdir. Doğru və yanlış olan fikirlər şagirdlərin diqqətinə çatdırılmalıdır.

Qeyd. Bu problemlər şagirdləri yaş baxımından da çox maraqlandırır. Həssas bir məsələ olduğundan, eyni zamanda da yeniyetməlik dövrü ilə əlaqədar zərərli vərdişlərə aludəçiliyi nəzərə alaraq, “zərərli vərdişlər” üzərində xüsusi dayanmaq məqsəduyğundur.

Mümkün olarsa, şagirdləri ATU-nun nəzdindəki insan anatomiyası muzeyi ilə də tanış edə bilərsiniz.

Tədqiqat “Sağlam həyat tərzinin sağlam ailənin qurulmasında rolu nədən ibarətdir?” sualı ətrafında aparılmalıdır. B blokundakı tapşırıq şagirdlər tərəfindən icra olunmalıdır. Bu problemlər qruplarda araşdırıla bilər. Tapşırığın icrası məqsədilə şagirdlərə ya paylama materialı təqdim olunmalı, ya da onlara internetdən istifadə imkanı yaradılmalıdır. Paylama materialını aşağıdakı mənbələrdən əldə etmək mümkündür:

- S.C.Əliyev, H.M.Hacıyeva, N.C.Mikayılzadə. Tibbi biliklərin əsasları. Bakı, 2004
- R.T.Qəndilov, S.Ş.Tağıyeva, Ş.Ə.Qocayev, N.Ə.Məmmədova, Ü.B.Vəliyeva, N.O.Əfəndiyeva. “Həyati bacarıqlara əsaslanan təhsil”. Müəllimlər üçün tədris vəsaiti (IX–XI siniflər). Bakı, 2007
- S.Ş.Tağıyeva və b. “Həyati bacarıqlara əsaslanan təhsil”. Müəllimlər üçün tədris vəsaiti (V–IX siniflər). Bakı, 2006

C blokunda qan qohumları arasında olan nikahla bağlı **əlavə məlumat**:

İnsan orqanizminin bütün hüceyrələrində 46 xromosom (23 cütlük) mövcuddur. Kişi və qadın cinsi hüceyrələrində isə 23 xromosom olur ki, onlar birləşəndə yeni orqanizmin gen toplusu əmələ gəlir (23 xromosom atadan + 23 xromosom anadan = 46 xromosom).

Xromosomlar genlərdən ibarətdir və bu genlər hər bir insan orqanizminin bütün xüsusiyyətlərindən (saç, dəri və gözlərin rəngi, mübadilə proseslərinin xüsusiyyətləri, irsi xəstəliklər və s.) məlumat daşıyır.

İnsan orqanizmində hər bir əlamət haqqında informasiyanı 2 gen-cütlük daşıyır. Əgər cütdəki genlərdən biri insanın hər hansı bir əlamətinin təhrif olunmuş, mutasiyalı, patoloji informasiyasını (açıq desək, xəstəliyi) daşıyarsa, digər gen isə sağlamdırsa, insan sağlam doğulur. Uşaq valideynlərdən hər birinin gen-cütlüyündən bir gen alır. Qan qohumlarında çoxsaylı ümumi genlərin olması ona gətirib çıxara bilər ki, bu nikahla doğulan uşaqlar öz valideynindən iki eyni təhrif olunmuş, patoloji informasiyanı daşıyan gen qəbul edə bilər. Nəticədə uşaq xəstə doğular.

Qan qohumları olmayan insanların uşaqlarında, genotiplərində (gen toplusu) eyni mutasiyaya məruz qalmış genlərin “görüşməsi” ehtimalı çox azdır.

Ümumiləşdirmə və nəticə mərhələsində yeniyetmələrə reproduktiv sağlamlığın, hərəkətin, zərərli vərdişlərdən uzaq olmanın, gigiyena qaydalarına əməl etmənin, cinslər arasında normal münasibətlərin və s. olduqca

vacib olduğunu, eyni zamanda bu amillərin gələcəyin sağlam ailəsinin qurulmasında olduqca böyük əhəmiyyət daşıdığını xüsusi vurğulamaq lazımdır. Bu mərhələdə videomaterial da nümayiş etdirmək olar. Videomaterial rus dilində olduğundan onu siz özünüz də səsləndirə bilərsiniz.

<https://www.youtube.com/watch?v=TAR5k1GAETQ>

<https://www.youtube.com/watch?v=sHdXZ8ef74g> – zərərli vərdişlər

<https://www.youtube.com/watch?v=MzAfphyqZKQ>

Sınıfdə şagirdlərin sayı çox olarsa, F blokundakı 2-ci tapşırıq da qrup tapşırığı kimi verilə bilər. F blokundakı 1-ci tapşırığı isə **ev tapşırığı** kimi vermək məqsəduyğundur.

Təlim məqsədlərinə nail olmaq dərəcəsini aşağıdakı meyarlar üzrə qiymətləndirə bilərsiniz:

Qiymətləndirmə meyarı: dəyərləndirmə

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Sağlam gələcəyin təmin olunması üçün sağlam həyat tərzinin əhəmiyyətini bilir, dəyərləndirməkdə çətinlik çəkir.	Sağlam gələcəyin təmin olunması üçün sağlam həyat tərzinin əhəmiyyətini vurğulayır, dəyərini faktlar əsasında şərh etməkdə çətinlik çəkir.	Sağlam gələcəyin təmin olunması üçün sağlam həyat tərzinin əhəmiyyətini müəllimin sualları əsasında dəyərləndirir.	Sağlam gələcəyin təmin olunması üçün sağlam həyat tərzinin əhəmiyyətini müxtəlif faktlara əsasən dəyərləndirir.

4. FÖVQƏLADƏ HALLARIN NƏTİCƏLƏRİNİN ARADAN QALDIRILMASI

LAYİHƏ: Fövqəladə hallar zamanı davranış qaydaları

Alt standart:

4.3.1. Fövqəladə hadisələrin nəticələrinin aradan qaldırılmasına dair layihələr hazırlayır.

Məqsəd:

Müxtəlif səbəblərdən baş verən fəvqəladə hadisələrin aradan qaldırılmasına dair layihə hazırlayır.

Standartın reallaşdırılmasına 2 saat vaxt ayrılmışdır. Standart layihənin hazırlanmasını nəzərdə tutduğundan 2-ci dərss saatı layihənin hazırlanıb təqdim olunmasına verilir. Bu layihə qısamüddətli dır. Birinci dərss saatında şagirdlərin nəzəri materialla tanışlığı, fəvqəladə hadisələr, bu zaman göstərilə biləcək yardımlar müzakirə olunur, eyni zamanda layihənin hazırlanması prinsipləri, mövzuların şagirdlər arasında bölüşdürülməsi, mənbələrin müəyyənləşdirilməsi həyata keçirilir. Dərslidə layihənin hazırlanması ardıcılığı mərhələlərlə göstərilmişdir. Layihə üzərində iş prosesində şagirdlərin suallarına cavab verərək onlara yol göstərə bilərsiniz.

Hər bir qrupun apardığı tədqiqatın nəticələri barədə hesabat və yaxud da təqdimat hazırlana bilər. Şagirdlərin hazırladığı layihə eyni zamanda onlarda sosioloji tədqiqat, öz tədqiqatlarının nəticələrini və öz rəylərini açıq şəkildə təqdim və müdafiə etmək vərdişi formalaşdırır. Şagirdlər verilmiş mövzularla bağlı materialı yalnız internet saytlarından deyil, digər mənbələrdən də əldə edə bilərlər. Şagirdlər birinci mövzu ilə bağlı "Ailənin fəvqəladə hallara hazırlıq planı"na da istinad edə bilərlər. Bu zaman hər bir şagirdə öz ailəsi üçün fəvqəladə hallara hazırlıq planını tərtib etmələrini tapşırın.

Layihənin hazırlanmasına verilən tələblərlə bağlı əlavə məlumatı aşağıdakı mənbələrdən əldə edə bilərsiniz.

1. Z.Veysova. Fəal təlim metodları. Bakı, 2007

2. <http://festival.1september.ru/articles/414629/>

Şagirdlər tərəfindən hazırlanmış materialların çap olunmuş formada (əlyazma şəklində də ola bilər) şagird portfoliosunda saxlanması və yaxud da sinifdə müvafiq guşədə asılması məqsədəuyğundur.

Şagirdlərin hazırladıqları təqdimat aşağıdakı meyarlar üzrə qiymətləndirilməlidir.

Meyarlar	Hə	Yox
Təqdimatda bütün qrup üzvlərinin iştirak etməsi		
Təqdimatın düzgünlüyü		
Təqdimatçının fikirlərini aydın və dəqiq ifadə etməsi		
Mövzu ilə bağlı düzgün məlumatın əks olunması		
Təqdimatın hazırlanmasında sistemliliyin gözlənilməsi		

5. MÜASİR DÖVRÜN QLOBAL EKOLOJİ PROBLEMLƏRİ

Alt standart:

1.2.1. Qlobal ekoloji problemlərin həllinə dair təqdimat və layihələr hazırlayır.

Məqsəd:

Müasir dövrün qlobal ekoloji problemlərinə dair mülahizələrini şərh edir və təqdimat hazırlayır.

Bu standartın reallaşdırılmasına 3 saat vaxt ayrılmışdır. I dərəcə saatında nəzəri material müzakirə olunmalı, təqdimat və layihənin hazırlanacağı barədə məlumat verilməlidir. Hazırlanacaq layihə tədqiqedici xarakter daşıyır. Ona görə də artıq I dərəcə saatından bu haqda onlara istiqamət verilməli və planlaşdırma aparmalarına yardım edilməlidir.

Mövzunun əvvəlində verilmiş materiala istinad edərək **motivasiyanı** qura bilərsiniz. Bunun üçün müasir dövrün ekoloji problemləri və bu problemlərin canlılara təsirini aşağıdakı üsullardan birindən istifadə etməklə də araşdırmaq olar:

- Beyin həmləsi üsulundan istifadə etməklə şagirdlərin fikirlərinin lövhədə qeyd olunması.
- Şaxələndirmə, BİBÖ, anlayışın çıxarılması üsullarından istifadə edilməsi.

Tədqiqat “Müasir dövrdə hansı qlobal problemlər var? Onlar öz həllini necə tapa bilər?” sualları ətrafında aparılmalıdır. Şagirdlərin cavablarının lövhədə və yaxud flipçartda qeyd olunması məqsəduyğundur.

Şagirdlərin fikirləri dinlənildikdən sonra C blokundakı mətnin fasiləli oxu üsulundan istifadə olunmaqla oxunması və müzakirəsi təşkil olunmalıdır. Müzakirə zamanı əyani vəsaitlərə, şəkillərə, elektron təqdimatlara (“Yaşıl paket” CD disk) istinad oluna bilər.

<https://www.youtube.com/watch?v=jhiejbJZH2Y>

<https://www.youtube.com/watch?v=ekso09TdXjl>

Tədqiqat məqsədilə B1 blokundakı tapşırıq ayrı-ayrı cütlərdə və yaxud kollektivdə müzakirə oluna bilər. Bu fikir aşağı sınıfdən onlara tanışdır. Şagirdlər öz fikirlərini faktlar əsasında izah edə bilərlər.

“Parnik effekti” ilə bağlı verilmiş materialla tanış olmazdan əvvəl şagirdlərin havanın tərkibinin hansı qazların qarışığından ibarət olduğunu və bu qazların nisbəti haqqında bildiklərini xatırlamalarına imkan yaradır.

Təqdimatın hazırlanmasına da bu dərstdə başlanılmalıdır. Belə ki şagirdlər bu dərs saatında mövzunu müəyyən etməli, növbəti dərs saatında hazırlanmış təqdimatı təqdim etməlidirlər.

Təqdimatların hazırlanması məqsədilə şagirdlər aşağıdakı ədəbiyyatlardan istifadə edə bilərlər.

1. Rəfiqə Əliyeva, Qara Mustafayev, Sevinc Hacıyeva. Ümumi ekologiya. Bakı, 2004
2. Telman Xəlilov, Maya Zeynalova. Qlobal ekoloji problemlər. Bakı, “MBM”, 2013, 212 səh.
3. Винокурова Н.Ф., Трушин В.В. Глобальная экология. М.: Просвещение, 1998
4. Новиков Ю.В. Природа и человек. М.: Просвещение, 1991
5. Коробкин В.И., Передельский Л.В. Экология. – Ростов н/Д: Феникс, 2000

LAYİHƏ: Qlobal ekoloji problemlərin həlli

Alt standart:

1.2.1. Qlobal ekoloji problemlərin həllinə dair təqdimat və layihələr hazırlayır.

Məqsəd:

Qlobal ekoloji problemlərin həllinə dair layihələr hazırlayır.

Bu dərs saati qlobal ekoloji problemlərin həllinə dair layihələrin təqdimatına ayrılmışdır. Şagirdlərin sayını, eyni zamanda layihənin daha çox tədqiqedicili xarakter daşdığını nəzərə alaraq işin daha çox qrup tərəfindən

icra olunması məqsədəuyğundur. Şagirdlərə aşağıdakı bəndlər üzrə istiqamət verilməlidir:

- *İş formasının müəyyənləşdirilməsi;*
- *İstifadə olunacaq resursların müəyyənləşdirilməsi;*
- *Tədqiqatın nəticəsinin təqdim edilmə formasının müəyyənləşdirilməsi;*
- *Qrupun nəticələri təqdim etməsinə ayrılacaq zaman.*

Layihələri aşağıdakı meyarlar üzrə qiymətləndirə bilərsiniz.

Meyarlar	Hə	Yox
Təqdimatda bütün qrup üzvlərinin iştirak etməsi		
Təqdimatın düzgünlüyü		
Təqdimatçının fikirlərini aydın və dəqiq ifadə etməsi		
Mövzu ilə bağlı düzgün məlumatın əks olunması		
Təqdimatın hazırlanmasında sistemliliyin gözlənilməsi		

**I t dريس vahidi üzrə summativ qiymətləndirmə vasitələrinə dair
NÜMUNƏLƏR**

1. Yol mədəniyyəti nədir?

---

2. Yollarda təhlükəsizlik qaydalarına əməl edilməsi  c n hansı tədbirlər həyata keçirilir?

---

3.  ctimai nəqliyyat vasitələrinin dayanacaqdan kənar yerlərdə sərnişin götürməsinə münasibətinizi bildirin. Bunu yol mədəniyyətinin pozulması kimi adlandırmaq olarmı? Fikrinizi  saslandırın.

---

4. Qan qohumları arasında ba lanan nikahlar n   c n arzu edilməzdir?

---

5. Sağlam ailənin qurulmasına mənfi təsir edən amilləri seçin.

-  rsi xəstəliklər;
- Qan qohumluğu;
- Ali təhsil almamaq;
- Erkən nikahlar;
- Müxtəlif millətlərin nümayəndələri ilə evlilik;
- Müxtəlif regionlarda yaşamaq;
- Sınir sistemi pozğunluqları.

6. Ev şəraitində rastlaşa biləcəyiniz təhlükələr hansılardır?

---

7. Uyğunluğu müəyyən edin.

- 1) pestisidlər
- 2) neft tullantıları
- 3) karbon qazı
- 4) avtomobillərin tüstüsü
- 5) istixana qazları
- 6) qurğuşun

Havanı çirkləndirənlər: _____

Torpağı çirkləndirənlər: _____

8. Düzgün fikirlərin altından xətt çəkin.

- a) Ozon təbəqəsinin **qalınlaşması** / **nazikləşməsi** qlobal ekoloji problemdir.
- b) İstixana effekti havada **oksigenin** / **dioksid qazlarının** artmasından yarana bilər.
- c) **İldırım çaxması** / **torpaqların şoranlaşması** qlobal ekoloji problemdir.

9. Nikaha daxil olmaq istəyən şəxslərin icbari tibbi müayinədən keçirilmələrinin əhəmiyyəti nədir?

---

10. Zərərli vərdişlərə aludəçilik nə üçün təhlükəli hesab olunur? Bu nələrə səbəb ola bilər?

---

11. Beynəlxalq ekoloji problemlər nəyə əsasən tənzimlənilir?

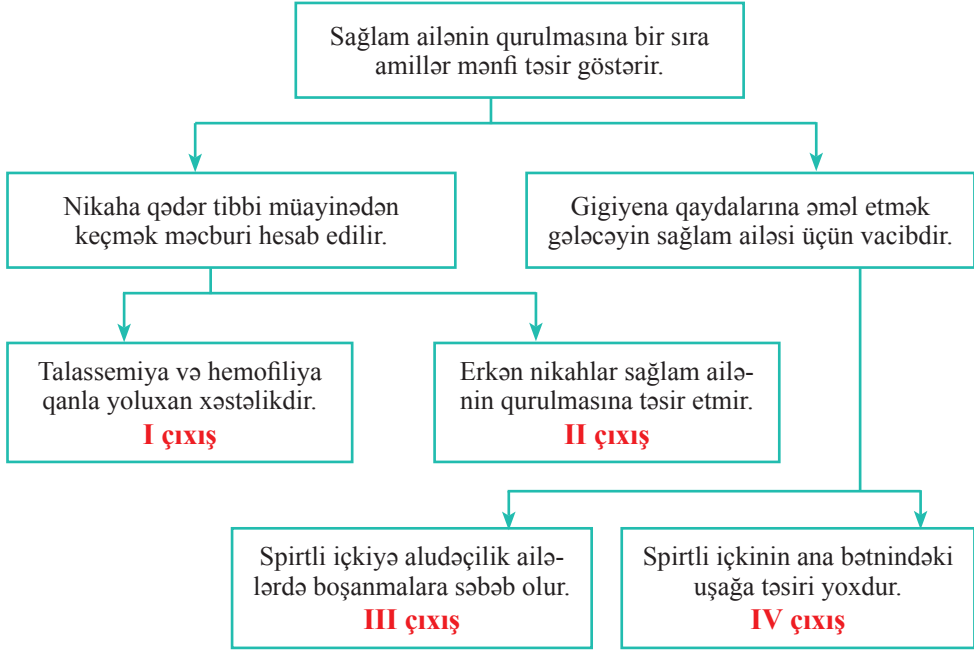
12. Qlobal ekoloji problemlər hansılardır?

---

13. Atmosferin çirklənməsinin qarşısının alınma yolları hansılardır?

14. Düzgün çıxışı tapın.

15. Cümlələri oxuyub düzgün (D) və səhv (S) olanları dairələrdə yazın.

- Uşaq əyləncə mərkəzlərindəki bir sıra attraksionlar ictimai yerlərdə baş verə biləcək təhlükələrdəndir.
- Narkotik maddələr və alkoqol yalnız ağ ciyərlərə zərər vurur.
- Küçədəki sahibsiz itlər təhlükə mənbəyidir.
- İcməli su ehtiyatının azalması yalnız Azərbaycan üçün ekoloji problem hesab olunur.

II TƏDRİS VAHİDİ

Cəmiyyət və onun rifahı

TƏDRİS VAHİDİ ÜZRƏ REALLAŞDIRILMIŞ MƏZMUN STANDARTLARI

- 2.1.1. İnsanın sosial proseslərdə iştirakını dəyərləndirir.
- 2.1.2. Vətəndaş cəmiyyətinin formalaşması və inkişafında demokratik dəyərlərin rolunu qiymətləndirir.
- 2.2.1. Əsas insan hüquqlarının beynəlxalq hüquq normalarında təsbit olunduğunu əsaslandırır.
- 2.2.2. Beynəlxalq və milli hüquqi sənədlərin əlaqəsinə dair təqdimatlar hazırlayır.
- 2.3.1. İqtisadi səmərəliliyə dair kiçik layihələr hazırlayır və təqdim edir.

Alt standart:

2.1.1. *İnsanın sosial proseslərdə iştirakını dəyərləndirir.*

Məqsəd:

İnsanın fəaliyyətindəki sosiallaşmanı dəyərləndirir.

Mövzunun tədrisi zamanı müxtəlif sualların köməyi ilə şagirdlərin diqqəti insanın sosial proseslərdəki iştirakına yönləndirilir. **Motivasiya** zamanı A blokundan istifadə etməklə suallar verilir. Şagirdlərin diqqəti problemin araşdırılmasına istiqamətləndirilir.

Açar sözlərdən istifadə etməklə də şagirdlərə suallar vermək, sualları cavablandırmaqları üçün onlara bir neçə dəqiqə vaxt ayırmaq daha düzgün olar.

Şagirdlərin verdiyi cavabların lövhədə, yaxud da flipçartda qeyd olunması daha məqsəduyğundur. Cavablar alındıqdan sonra fasiləli oxu üsullundan istifadə edərək mətni şagirdlərə oxutdura bilərsiniz.

Hər oxunan abzasın müzakirə olunması şagirdlərə daha səmərəli nəticələr əldə etməyə imkan yaradar.

Tədqiqat isə “*İnsanın sosial proseslərdəki rolu nədən ibarətdir?*” sualı ətrafında aparılmalıdır.

Bunun üçün də şagirdləri tədqiqata cəlb etməklə müəyyən tapşırıqlar verilməlidir. Tədqiqat sualı qoyulduqdan sonra şagirdləri qruplara bölmək lazımdır. Bölgü apararkən daha çevik və maraqlı vasitələrdən istifadə şagirdlərin marağına səbəb olar ki, bununla da siz vaxta qənaət etmiş olarsınız.

Bu işdə rəngli stikerlər köməyinizə çata bilər. Şagirdlərə rəngli kartlardan birini seçməyi təklif edin. Qrupu 4 yerə bölün və onların adlarını mətnədə olan ifadələrlə adlandırın.

Tədqiqatın aparılması üçün B blokundakı və yaxud da F blokundakı tapşırıqlardan istifadə edin. Çalışmaq lazımdır ki, seçdiyiniz tapşırıqlar qruplara qoyduğunuz adlarla bağlılıq yaratsın. Əslində, sonda hər bir qrup öz qrup adına xidmət edərək onun haqqında tapşırığı həll etməklə fikirlər söyləmiş olur.

Bu tapşırıqların reallaşdırılması şagirdlər üçün bir o qədər də çətin olmayacaq. Belə ki qoyulan suallar haqqında şagirdlər əvvəlki illərdə keçdikləri Həyat bilgisi fənnindən, eləcə də tarix və ədəbiyyat dərslərindən müəyyən qədər məlumatlıdır. Hazırlanmış cavablar təqdim olunduqdan sonra hər bir qrupun işi müzakirə edilməli və qiymətləndirmələr aparılmalıdır. Nəticələrin çıxarılmasında şagirdin iştirakı vacibdir.

F blokundakı 3-cü tapşırıq, “*Müasir sosial şəbəkənin insanı nə qədər və necə dəyişdirə biləcəyi barədə araşdırma aparın*” mövzusunda təqdimat hazırla ev tapşırığı kimi verilə bilər.

Yaxud da sinifdə icra olunmayan tapşırıqlardan biri şagirdlərə **ev tapşırığı** kimi verilə bilər. Lakin veriləcək tapşırıq yarımçıq qalmış problemi həll etmək üçün deyil, şagirdlərin bilik və bacarıqlarının inkişafı üçün şərait yaratmalıdır.

Bu mövzunun tədrisi zamanı aşağıdakı linklərə istinad edib əlavə materiallar toplaya bilərsiniz.

http://anl.az/el/a/ae_iebvsa.pdf,

<http://kayzen.az/blog/1164/%C5%9F%C9%99xsiyy%C9%99tin-inki%-C5%9Faf%C4%B1nda-bioloji-v%C9%99-sosial-amill%C9%99rin-rolu.html>,

<https://az.wikipedia.org/wiki/C%C9%99miyy%C9%99t>

Formativ qiymətləndirmənin məqsədəuyğun meyar əsasında reallaşdırılması, əslində, bütün dərslər boyu aparılmalıdır.

Qiymətləndirmə meyarı: *dəyərləndirmə*

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
İnsanın sosial proseslərdə iştirakını dəyərləndirməkdə çətinlik çəkir.	İnsanın sosial proseslərdə iştirakını dəyərləndirərkən müəllimin köməyindən istifadə edir.	İnsanın sosial proseslərdə iştirakını dəyərləndirir, fikrini ifadə etməkdə çətinlik çəkir.	İnsanın sosial proseslərdə iştirakını sərbəst şəkildə dəyərləndirir.

Alt standart:

2.1.2. *Vətəndaş cəmiyyətinin formalaşması və inkişafında demokratik dəyərlərin rolunu qiymətləndirir.*

Məqsəd:

Vətəndaş cəmiyyətinin formalaşması və inkişafında demokratik dəyərlərin rolunu qiymətləndirir.

A blokunda verilmiş hissə **motivasiya** yaradılmasına kömək edəcəkdir. Yaxud müxtəlif suallardan, ya da mətndə öz əksini tapmış şəkillərdən istifadə etməklə motivasiya qura bilərsiniz. Əgər şəkillərdən istifadə edirsinizsə, təbii ki, bu zaman yönləndirici suallardan istifadə etmək zəruridir. Bu suallara cavab almaq üçün şagirdlərə imkan yaradın. Onların fikirlərini lövhədə qeyd edərək şəxələndirə bilərsiniz. Digər bir sualınız isə belə ola bilər:

Vətəndaş cəmiyyəti nədir? Vətəndaş cəmiyyətinin mahiyyəti nədən ibarətdir?

Şagirdlər bu sual ətrafında müzakirəyə cəlb olunurlar. Şagirdlərin fərziyyələrinin dinlənilməsi, lövhədə və yaxud flipçartda qeyd olunması məqsəduyğundur.

Tədqiqat “*Vətəndaş cəmiyyətinin formalaşması və inkişafında demokratik dəyərlərin rolu nədən ibarətdir?*” sualı ətrafında aparılmalıdır.

Bu mövzunu reallaşdırarkən fərdi və kollektiv iş formalarından istifadə etmək də olar. Şagirdlərə mətnlə tanış olmaq üçün vaxt verilir.

Sonra onlara B blokunda verilmiş suallar üzərində müzakirələr aparmaq tapşırığı verilir. F blokunda olan “*Cəmiyyətin sosial həyatında rol oynaya biləcək bir təşkilat yarada bilərsinizmi? Fəaliyyət planını hazırlayın*” tapşırığı fərdi olaraq reallaşdırılmalı və ortaq cəhətlər müəyyən edilib ümumiləşmə aparılmalıdır. Digər bir tapşırığı – “*Nə üçün dövlət vətəndaş cəmiyyətinin formalaşmasında maraqlı olmalıdır?*” sualını – şagirdlərlə birgə müzakirə edə bilərsiniz. Bu zaman şagirdlərin dedikləri fikirləri lövhədə qeyd edin. Bu, işin daha səmərəli olması üçün yaxşı vasitə ola bilər.

F blokunda verilmiş “*Vətəndaş cəmiyyətinin demokratiyaya əsaslanan cəmiyyət olduğunu faktlarla şərh edin*” tapşırığını yaradıcı tətbiqetmə mərhələsində verə bilərsiniz. Yaxud da **ev tapşırığı** kimi “Mən vətəndaş cəmiyyətinin bir parçasıyam” adlı esse yazın” verilə bilər. Sinfin və şagirdlərin səviyyəsindən asılı olaraq, digər sual və tapşırıqları fərdi, yaxud da qrup şəklində vermək olar.

Bu mövzunun tədrisi zamanı əgər əlavə materiallara ehtiyac duyularsa, aşağıdakı internet ünvanlarına müraciət edə bilərsiniz.

[https://az.wikipedia.org/](https://az.wikipedia.org/wiki/V%C9%99t%C9%99nda%C5%9F_c%C9%99miyy%C9%99ti)

[wiki/V%C9%99t%C9%99nda%C5%9F_c%C9%99miyy%C9%99ti](https://az.wikipedia.org/wiki/V%C9%99t%C9%99nda%C5%9F_c%C9%99miyy%C9%99ti)

<https://az.wikipedia.org/wiki/C%C9%99miyy%C9%99ti>

<http://www.adb.org/sites/default/files/publication/29519/csb-aze-az.pdf>

Qiymətləndirməni apararkən məqsədəuyğun olaraq şagirdlərin *qiymətləndirmə* bacarığını əsas götürmək lazımdır. Qiymətləndirməni dərsin istədiyiniz mərhələsində apara bilərsiniz. Şagirdlər aşağıdakı meyar əsasında qiymətləndirilə bilər.

Qiymətləndirmə meyarı: *qiymətləndirmə*

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Vətəndaş cəmiyyətinin formalaşması və inkişafını qiymətləndirməkdə çətinlik çəkir.	Vətəndaş cəmiyyətinin formalaşması və inkişafını qiymətləndirərkən səhvlərə yol verir.	Vətəndaş cəmiyyətinin formalaşması və inkişafını qiymətləndirərkən bəzi səhvlərə yol verir.	Vətəndaş cəmiyyətinin formalaşması və inkişafını asanlıqla qiymətləndirir.

Alt standart:

2.1.2. Vətəndaş cəmiyyətinin formalaşması və inkişafında demokratik dəyərlərin rolunu qiymətləndirir.

Məqsəd:

Vətəndaş cəmiyyətində demokratik dəyərlərin və prinsiplərin rolunu qiymətləndirir.

D blokunda verilmiş “Amerikanın tanınmış prezidentlərindən biri olan Abraam Linkoln demokratiya haqqında deyirdi: “Demokratiya – xalq üçün yaradılan xalqın hakimiyyətidir” hissəsi sizin üçün **motivasiya** qurmaq üçün vasitə ola bilər. Deyilmiş bu fikrə şagirdlərin münasibətini bilmək üçün yönləndirici suallar verin.

Məsələn, *A.Linkoln bu fikri söyləməklə nə demək istəyirdi? Onun bu fikirlərində həqiqət varmı?* və s. bu kimi suallar vermək olar.

Bu mövzu üçün daha fərqli bir motivasiyadan da istifadə edə bilərsiniz. Təbii ki, bu məktəbinizin şəraiti və şagirdlərinizin potensial imkanından asılıdır.

“Xalqın və ya cəmiyyətin demokratik şəkildə idarə olunmasının əhəmiyyəti nədir?” sualını verməklə şagirdlərin fərziyyələrini dinləyərək flip-çartda və ya lövhədə yazı bilərsiniz. Yaxud da söylənmiş fərziyyələri dinləyib bunları əsaslandırmaq üçün dərslikdəki mətnlə şagirdləri tanış etmək daha düzgün seçim olar.

Tədqiqatın aparılması üçün aşağıdakı tədqiqat sualını verin:

Vətəndaşların fikirlərinin əsas götürüldüyü bir cəmiyyətdə hansı demokratik prinsiplər mövcuddur?

Tədqiqatın aparılması üçün qrup işi formasını seçmək mümkündür. Bu zaman F blokunda verilmiş aşağıdakı sualları qrupa təqdim etmək olar.

I qrup:

Demokratik prinsiplərlə vətəndaş cəmiyyətinə xas olan prinsipləri müqayisə edin. Oxşar və fərqli tərəfləri müəyyənləşdirin.

II qrup:

“Vətəndaş cəmiyyəti müasirliyin daha mütərəqqi idarəetmə üsulu hesab olunur” fikrini əsaslandırın.

III qrup:

“Vətəndaş cəmiyyətinin formalaşması” fikrini izah edin.

IV qrup:

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasından insan azadlığını təsdiq edən maddələri seçin. Seçdiyiniz maddələrin ölkəmizdə reallaşdırıldığını faktlar əsasında sübut edin.

Qrup işinin verilməsinə mütləq konkret vaxt ayrılır. Vaxt bitdikdən sonra şagirdlər arasından seçilmiş qrup liderlərinin vasitəsilə iş vərəqlərinin mübadiləsi mərhələsi reallaşdırılır.

Mübadilədən sonra müzakirə mərhələsini təşkil etməklə qrupların işlərindəki səhvlər qeyd edilir, düzgün cavablar vurğulanır və müzakirə edilir.

Əgər siz kollektiv işi də reallaşdırmağa zaman ayırmaq imkanına malik olsanız, bu zaman dərslərdə verilən “Vətəndaş cəmiyyətinin prinsipləri”nin müzakirəsini təşkil edin.

Vətəndaş cəmiyyəti aşağıdakı prinsiplərə əsaslanır:

1. İqtisadi azadlıq, bazar münasibətlərinin bərqərar olması, mülkiyyətin müxtəlif formalarının mövcudluğu;
2. İnsan hüquqlarının və vətəndaş azadlıqlarının qeyd-şərtsiz müdafiəsi və təmin olunması;
3. Qanunun aliliyi və bütün vətəndaşların qanun və məhkəmə qarşısında bərabərliyi;
4. Demokratik hakimiyyətin mövcudluğu, hakimiyyətin bölünməsi prinsipi;
5. Demokratik, sosial, sivil institutların mövcud olduğu dövlətin formalaşması;
6. Siyasi, ideoloji və mədəni plüralizm;
7. Fikir və söz azadlığının mövcudluğu, müstəqil kütləvi informasiya vasitələri, mətbuatın sərbəst fəaliyyəti;

8. Dövlətin insanların şəxsi və ictimai həyatına müdaxilə etməməsi, vətəndaşla dövlət arasında qarşılıqlı vəzifələrin, məsuliyyət və öhdəliklərin olması;
9. Milli barışıq, kompromis, qarşılıqlı əməkdaşlıq;
10. Şəxsiyyətin ləyaqətli həyatını təmin edən səmərəli sosial siyasət.

Hər bir prinsipin müzakirəsini təşkil etdikdən sonra **ümumiləşdirmə və nəticə çıxarma** mərhələsini reallaşdırın.

Ev tapşırığı kimi şagirdlərə F blokundakı 5-ci tapşırığı – “*Qədim yunan demokratiyasını müasir demokratiya ilə müqayisəli şəkildə təhlil edin, oxşar və fərqli xüsusiyyətləri göstərin*” – verə bilərsiniz.

Bu mövzunun tədrisi zamanı əgər əlavə materiallara ehtiyac duyarsınızsa, aşağıdakı internet ünvanlarına müraciət edə bilərsiniz.

https://az.wikipedia.org/wiki/V%C9%99t%C9%99nda%C5%9F_c%C9%99miyy%C9%99ti

<http://sesqazeti.az/az/news/kivdf/432622>

<http://www.anl.az/down/meqale/zaman/2014/avqust/386033.htm>

Qiymətləndirmə meyarı: dəyərləndirmə

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Vətəndaş cəmiyyətində demokratik prinsiplərin rolunu qiymətləndirməkdə çətinlik çəkir.	Vətəndaş cəmiyyətində demokratik prinsiplərin rolunu qiymətləndirərkən səhvlərə yol verir.	Vətəndaş cəmiyyətində demokratik prinsiplərin rolunu qiymətləndirərkən bəzi səhvlərə yol verir.	Vətəndaş cəmiyyətində demokratik prinsiplərin rolunu asanlıqla qiymətləndirir.

9. İNSAN HÜQUQLARI

Alt standart:

2.2.1. Əsas insan hüquqlarının beynəlxalq hüquq normalarında təsbit olunduğunu əsaslandırır.

Məqsəd:

Əsas insan hüquqlarını beynəlxalq hüquq normaları çərçivəsində əsaslandırır.

Sözügədən mövzu üçün bu standartın reallaşdırılması bir qədər asan ola bilər. Çünki şagirdlər əsas insan hüquqları haqqında artıq məlumatlıdır. Bunun üçün şagirdin əvvəlki bilik və bacarıqlarını üzə çıxarmaq baxımından düzgün yönləndirici suallardan istifadə etməyiniz tövsiyə olunur.

Motivasiya zamanı şagirdlərin diqqətini “Ulu öndər Heydər Əliyev söyləmişdir: “İnsan hüququ hər bir insanın hüququdur, eyni zamanda hər bir xalqın hüququdur” fikrinə yönəldə və şagirdlərin bununla bağlı fərziyyələrini ala bilərsiniz. Sonra onları C blokundakı materialla tanış edin.

“İnsan hüquqları dövlətlə qarşılıqlı münasibətdə hər bir insana məxsus olan başlıca əxlaqi və hüquqi haqlardır. İnsanların hüquqları daim qorunur və pozulmuş hüquqların müdafiəsi üçün mübarizə aparılır. İnsan hüquqları insanın əsas tələbatları ilə bağlıdır. Bu tələbatlar isə yalnız sağ qalıb yaşamaq ehtiyacı ilə məhdudlaşmır. Hüquq anlayışı daha genişdir və o, insanın həm maddi, həm də mənəvi cəhətdən ləyaqətlə yaşamasını təmin edir. Bütün insanlar bərabərhüquqlu olmalı, onlar arasında ayrı-seçkilik qoyulmamalıdır”.

Bu hissə ilə şagirdlər tanış olduqdan sonra onlara “Hansı insan hüquq və azadlıqlarını qoruyan sənədləri tanıyırsınız?” sualını verməklə onların əvvəlki biliklərini üzə çıxara bilərsiniz.

Şagirdlərin tanıdığı sənədlərin adlarını lövhədə qeyd edərək işin səmərəli şəkildə təşkilinə şərait yaradın. Yaxud da bu işdə şagirdlərin özünü də köməyə, yəni deyilən adları lövhədə yazmağa cəlb edə bilərsiniz. Onların diqqətini C blokundakı suala cəlb edin.

“Əsas insan hüquqlarının qəbul edilməsinin insanların həyatındakı rolu nədən ibarətdir? İnsan hüquqları nə üçün meydana gəldi və əsas amilə çevrildi?” suallarını verməklə şagirdlərin fəallaşmasına imkan yaradın.

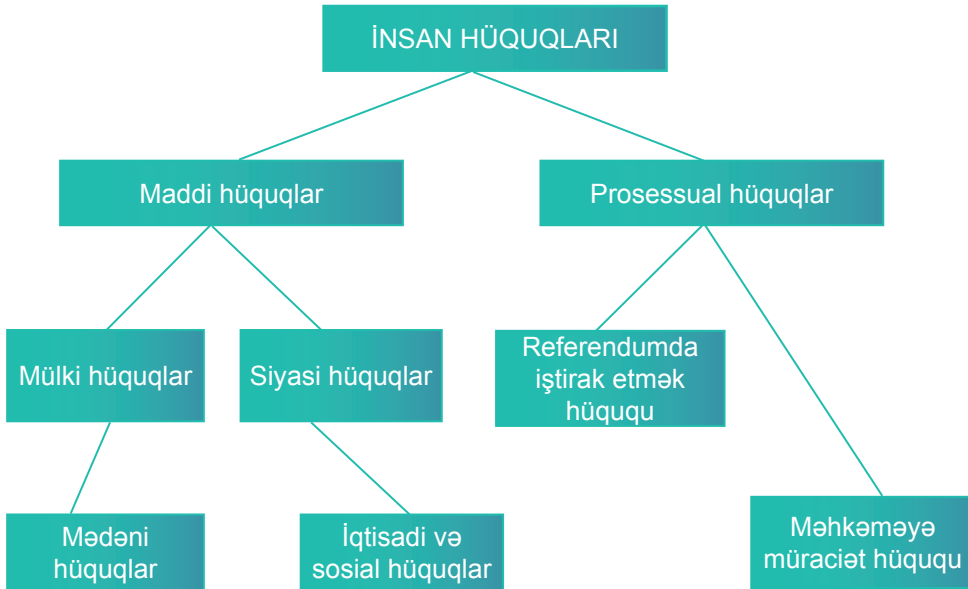
B blokuna aid olan hissələrlə, yəni mətnlə tanış olan şagirdləri müzakirələrə cəlb etmək dərsi daha da fəal edər. Onlara dərslərindən məlum olan qərar və qanunlar haqqında fikirlər söyləməyə imkan yaradın. Sınıfın səviyyəsinə görə müxtəlif suallar verməklə şagirdlərin fəal iştirakını təmin edin. Onların diqqətini ölkəmizin konstitusiyasına, eləcə də mövzu ilə bağlı hazırladığınız slaydlara cəlb edə bilərsiniz.

Bu, şagirdlərin insan hüquqlarının qorunması haqqındakı təsəvvürlərini daha da formalaşdırmağa yardımçı olacaqdır.

Tədqiqatı aparmaq üçün “Əsas insan hüquqlarının beynəlxalq hüquq normalarında təsbit olunmasının əhəmiyyəti nədən ibarətdir?” sualını vermək olar.

Tədqiqatın aparılmasında ziqzaq üsulundan istifadə etmək olar. Yaxud da F blokunda verilmiş tapşırıqlar əsasında qrup və ya cütlərlə işi reallaşdırmaq mümkündür.

Verilmiş sxemə görə şagirdləri müzakirəyə cəlb edin. Onların bu sahə haqqında bildiklərini sxemə əlavə edin.

Mətdəki müəyyən sənədlər haqqında şagirdlərlə müzakirələr aparın.

Bu müzakirələrin nəticəsi olaraq şagirdlərə onlarda maraqlı yaradan istiqamətlər barədə **ev tapşırığı** vermək olar.

Məsələn: *İnsan hüquqlarını müdafiə edən milli hüquqi sənədlərə istinad etməklə təqdimat hazırlayın, yaxud da Azərbaycan və Beynəlxalq əsas insan hüquqlarını müqayisə edərək sxem qurun.*

Bu tapşırıqları verərkən siz sinfinizin bilik və bacarıq səviyyəsini də nəzərə almalısınız.

Əgər sizin elektron resurslardan istifadə etmək imkanınız varsa və ya əlavə məlumat əldə etmək istəyirsinizsə, göstərilən internet ünvanlarından istifadə edə bilərsiniz.

<http://www.migration.gov.az/images/pdf/62ebf1c9cde2f7dbc040988e97fbc511.pdf>

<http://www.constcourt.gov.az/laws/31>

http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_AZE.pdf

https://az.wikipedia.org/wiki/%C4%B0nsan_haqlar%C4%B1

Şagirdlərin fərdi qiymətləndirilməsi məqsədəuyğun şəkildə müəyyən-
ləşdirilmiş meyar əsasında aparılır.

Qiymətləndirmə meyarları: əsaslandırma

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Əsas insan hüquqlarını beynəlxalq hüquq normaları çərçivəsində əsaslandırmaqda çətinlik çəkir.	Əsas insan hüquqlarını beynəlxalq hüquq normaları çərçivəsində əsaslandırarkən bəzi səhvlər edir.	Əsas insan hüquqlarını beynəlxalq hüquq normaları çərçivəsində əsaslandırır.	Faktlara istinad edərək sərbəst şəkildə əsas insan hüquqlarını beynəlxalq hüquq normaları çərçivəsində əsaslandırır.

10. HÜQUQLARIMIZ BEYNƏLXALQ SƏVİYYƏDƏ QORUNUR

Alt standart:

2.2.2. *Beynəlxalq və milli hüquqi sənədlərin əlaqəsinə dair təqdimatlar hazırlayır.*

Məqsəd:

Beynəlxalq və milli hüquqi sənədlərin əlaqəsinə dair təqdimat hazırlayır.

Bu mövzunun tədrisi üçün iki saat vaxt nəzərdə tutulub. Standartın tələbinə uyğun olaraq, şagirdlərdə təqdimat etmə bacarığını formalaşdırmaq üçün ikinci dərsi bilavasitə hazırlanmış təqdimatların müzakirəsinə sərf etmək məqsədmüvafiq hesab edilir. Birinci dərstdə şagirdləri dərslərdə verilmiş mövzu ilə İnsert üsulu vasitəsilə tanış etmək tövsiyə olunur.

Şagirdlərə A blokunda verilmiş hissə oxudulur. Bu hissə şagirdlər üçün motivasiya ola bilər. Yaxud da müəyyən açar sözlərdən istifadə etməklə də **motivasiya** yarada bilərsiniz. Bu mövzunun tədrisi üçün müxtəlif fotolar və ya insan hüquqları ilə bağlı videoçarxlar köməyinizə çata bilər. Sizin belə bir imkanınız yoxdursa, baş verməmiş hər hansı bir situasiyanı şagirdlərə nəql edə bilərsiniz.

Məsələn, *Azərbaycanın igid oğlu Ramil Səfərovun Budapeştdə təhsil aldığı ingilis dili kursunda erməni zabiti ilə münaqişəsi və onun həbs olunması haqqında danışa bilərsiniz. Sonra şagirdlərə Ramil Səfərovun hüquqlarının pozulması barədə suallar verə bilərsiniz. Yaxud da "Hüquqlarımız beynəlxalq səviyyədə qorunurmu?" sualı ilə şagirdləri müzakirəyə cəlb edə bilərsiniz.*

Tədqiqat sualı: *Beynəlxalq və milli hüquqi sənədlərin əhəmiyyəti nədən ibarətdir?*

Əgər siz şagirdlər üçün daha başqa material təqdim etmək istəyirsinizsə, o zaman tarixdən öyrəndikləri bir çox hadisələri insan hüququnun pozulması faktı kimi özünüz hekayə şəklində də nəql edə bilərsiniz. Uğurlu motivasiyanın ardınca şagirdləri mövzu ilə tanış edə bilərsiniz. Mövzunun

müəyyən hissəsini oxuduqdan sonra onlara həmin hissələri müzakirə etmələrinin tapşırmaq olar. Şagirdlərə müxtəlif suallar verərək onlardan cavablar almağa çalışın. Onların söylədiyi fikirləri, təklifləri, yaxud da adları lövhədə və ya flipçartda qeyd edərək insan hüquqlarının qorunmasını faktlara əsasən dəqiqləşdirin.

Mətnin müzakirəsi zamanı şagirdlərin diqqətini 1965-ci ildə BMT Baş Məclisinin qəbul etdiyi “İrqi ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğvi haqqında Beynəlxalq Konvensiya”, 1966-cı ildə qəbul edilmiş “İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt” kimi sənədlərə yönəldib onların əhəmiyyətinin nədən ibarət olduğunu soruşun.

Vaxtdan asılı olaraq, F blokundakı tapşırıqların sinifdə reallaşdırılmasına şərait yarada bilərsiniz. Yaxud da onları ev tapşırığı kimi vermək olar.

Bu mövzunun 2 saat müddətində reallaşdırılmasını nəzərə alsaq, **ev tapşırığı** bu şəkildə: “*Sizcə, insan və vətəndaş hüquqlarını və azadlıqlarını müdafiə edən bu qədər sənədlər olduğu halda, niyə hələ də hüquqları pozulan insanlar var? Səbəbini əsaslandıraraq təqdimat hazırlayın*” və “*Hüquqlarımız və azadlıqlarımız beynəlxalq səviyyədə qorunur*” mövzusunda *esse hazırlayın*” olsa, daha münasib olar.

Növbəti dərsi şagirdlərin hazırladıqları təqdimata həsr etmək daha yaxşı olar. Bu zaman şagirdlərə Beynəlxalq və milli hüquqi sənədlərin əlaqəsinə dair tapşırıqlar vermək olar.

Təqdimatın hazırlanması zamanı siz şagirdləri cütlərlə, yaxud da qrupla işləməyə sövq edə bilərsiniz. Bununla da təqdimatın reallaşdırılması üçün həm zaman baxımından vaxta qənaət edər, həm də şagirdlərdə birgə iş bacarıqlarını formalaşdırmış olarsınız.

Bu standartın reallaşması üçün aşağıdakı internet ünvanlarından əlavə məlumat əldə edə bilərsiniz.

<http://anl.az/el/a/ariobkmqt.pdf>

<http://www.president.az/articles/4017>

<http://www.migration.gov.az/images/pdf/d0db2e1d578b69d439a-dc03317c08784.pdf>

Əgər siz də bu mövzunun reallaşdırılmasını iki dərs üçün nəzərdə tutmusunuzsa, o zaman, yəqin ki, ikinci saat üçün meyarınız, əsasən, təqdimathazırlama ilə bağlı olacaqdır. Siz hansı standartı reallaşdıracağınızı öncədən müəyyən edib, sonra ona müvafiq məqsəd, məqsədəuyğun olaraq meyar çıxarmağı unutmayın.

Qiymətləndirmə meyarı: təqdimathazırlama

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Beynəlxalq və milli hüquqi sənədlərin əlaqəsinə dair təqdimat hazırlamaqda çətinlik çəkir.	Beynəlxalq və milli hüquqi sənədlərin əlaqəsinə dair təqdimat hazırlayarkən köməkdən istifadə edir.	Beynəlxalq və milli hüquqi sənədlərin əlaqəsinə dair təqdimat hazırlayır.	Beynəlxalq və milli hüquqi sənədlərin əlaqəsinə dair sistemli şəkildə təqdimat hazırlayır.

11. İQTİSADİ SƏMƏRƏLİLİK RİFAHIMIZDIR

Alt standart:

2.3.1. *İqtisadi səmərəliliyə dair kiçik layihələr hazırlayır və təqdim edir.*

Məqsəd:

İqtisadi səmərəliliyin mahiyyətini şərh edən kiçik layihələr hazırlayaraq təqdim edir.

Bu mövzunun tədrisi üçün iki saat nəzərdə tutulub. Birinci saat iqtisadi səmərəlilik anlayışının və iqtisadi səmərəliliyin nə olduğunu aydınlaşdırmağa, onun mahiyyətini şərh etməyə həsr edildiyi üçün, əsasən, mətn və onun sual-tapşırıqları əsasında işi təşkil etmək məqsədeuyğun olar. Təqdimatların hazırlanmasını tapşırıb, ikinci saati layihələrin təqdim olunmasına həsr edə bilərsiniz.

Motivasiyanın reallaşdırılması üçün A blokunda verilmiş hissəyə müraciət edə bilərsiniz. Yaxud da sualların köməyi ilə motivasiya yaratmaq olar. Bu, şagirdlərin araşdıracaqları problemə fəal şəkildə cəlb olunmaları üçün də maraqlı ola bilər. Mətnə verilmiş Uğur və Banu haqqındakı situasiya, demək olar ki, bütün şagirdlərin həyatında bu və ya digər formada baş verədiyi üçün şagirdlərin fəallaşmasına səbəb ola bilər.

Motivasiyadan sonra “Siz öz pullarınızı xərcləyərkən səmərəli istifadə yollarına üstünlük verirsinizmi?” sualı ilə şagirdlərə müraciət edin.

Bu sualı verməkdə məqsəd şagirdlərin hesablama aparmaqla maliyyə hesablarını bilməsinin zəruriliyini dərk etməsidir.

Tədqiqat aparmaq üçün “İqtisadi səmərəlilik nədir? və ya İqtisadi səmərəliliyin əsasını nə təşkil edir?” suallarından istifadə edə bilərsiniz.

Fasiləli oxu üsulundan istifadə etməklə şagirdlər mövzu ilə tanış edilir. Mətnə verilmiş sualların cavablandırılmasında şagirdlərin iştirakı təmin olunur.

Aşağıdakı sualları cavablandırmaq üçün şagirdlərə fərdi iş verə bilərsiniz.

Almamışdan əvvəl düşün:
Bu mənə, həqiqətən, lazımdır mı?
Nə almaq istərdin?
Mən nə üçün bunu istəyirəm?
Onu almağa, saxlamağa sərf olunan pula və vaxta dəyərmi?
Onu almaq üçün mən neçə həftəlik cibxərcliyinə qənaət etməliyəm?
Onun əvəzində istifadə edə biləcəyim və artıq malik olduğum başqa nəşə varmı?
Mən əşyanı icarəyə götürə və ya yenisinin əvəzinə istifadə olunmuşunu ala bilərəmmi?
Bu əşya maliyyə məqsədlərimə çatmaqda mənə kömək edəcəkmi, yoxsa gələcəkdə lazım ola biləcək başqa bir şey almaq üçün bu gün pula qənaət etməyim daha yaxşı olardı?

Bu tədqiqatı **fərdi** və ya **qrup işi** şəklində aparmaq olar. Əvvəlcədən şagirdləri mətndə verilmiş aşağıdakı hissə ilə tanış edin. Sonra onlara cədvəli doldurmağı tapşırı bilərsiniz.

Təsəvvür edin ki, kimsəsiz uşaqlar evində şənlik keçirirsiniz. Bu şənlik sizin hər birinizin həm qonaq, həm də aşpaz qismində çıxış edəcəyiniz fərqli bir ziyafət olacaq. Şənlikdə müxtəlif yeməklərin hazırlanması üçün pula ehtiyac yaranacaq. Amma bütün uşaqların büdcəsini nəzərə alsaq, böyük məbləğdə vəsaitin toplanması qeyri-mümkündür. Siz az pulla müxtəlif yeməklər hazırlamaq üçün mütləq səmərəli addımlar atmalısınız.

Siz daha çox vəsait toplamaq istəyirsinizsə, aşağıdakı cədvəldən istifadə edə bilərsiniz.

Alış-veriş tarixi	Depozit	Çıxarma	Yekun balans

Hansı səmərəli təklifləriniz ola bilər? Şənliyin təşkili üçün hansı planlar həyata keçirərdiniz? suallarını kollektivə verməklə söylədikləri fərziyyələri qeydə alın. Ümumi nəticəyə gəlmək üçün bu, səmərəli ola bilər.

Dərsin yaradıcı tətbiqetmə mərhələsində F blokunda verilmiş 5-ci tapşırığı tapşırıra bilərsiniz.

Həftəlik xərclərinizi hesablayın və cədvəldəki xanaları doldurun.

Tarix	Gəlirin mənbəyi və miqdarı	Mən nə aldım? (məsarif)	Neçəyə idi?	Bu, istək, yaxud ehtiyac idi?

F blokundakı “Ailədə səmərəli iqtisadiyyat” mövzusunda təqdimat, “Məktəb şənliyə hazırlaşır” mövzusunda səmərəli xərclərin təşkil olunması ilə bağlı layihə hazırlayın. Tapşırıqları **evə vermək** olar.

Şagirdlərin sayını, eyni zamanda layihənin daha çox tədqiqedici xarakter daşdığına nəzərə alaraq, işin daha çox qruplar tərəfindən icra olunması məqsədəuyğundur. Şagirdlərə aşağıdakı bəndlər üzrə istiqamət verilməlidir:

- *İş formasının müəyyənləşdirilməsi;*
- *İstifadə olunacaq resursların müəyyənləşdirilməsi;*
- *Tədqiqatın nəticəsinin təqdim olunma formasının müəyyənləşdirilməsi;*
- *Qrup təqdimatlarına ayrılacaq vaxtın dəqiqləşdirilməsi.*

Qiymətləndirmə: Layihələri aşağıdakı meyarlar üzrə qiymətləndirə bilərsiniz.

Meyarlar	Hə	Yox
Təqdimatda bütün qrup üzvlərinin iştirak etməsi		
Təqdimatın düzgünlüyü		
Təqdimatçının fikirlərini aydın və dəqiq ifadə etməsi		
Mövzu ilə bağlı düzgün məlumatın əks olunması		
Təqdimatın hazırlanmasında sistemliliyin gözlənilməsi		

Bu mövzu və standartın reallaşdırılması üçün əlavə materiallar əldə etmək məqsədilə internet materiallarından da istifadə edə bilərsiniz.

http://anl.az/el/i/ia_mifgt.pdf

<http://files.preslib.az/projects/azerbaijan/gl4.pdf>

<http://maliyye149.blogspot.com/2015/03/iqtisadi-smrlilik-ndir.html>

<http://banker.az/menecmentin-keyfiyy%C9%99ti-n%C9%99tic%C9%99lilyi-v%C9%99-s%C9%99m%C9%99r-%C9%99lilyi/>

Qiymətləndirmə apararkən qrup qiymətləndirmə meyarları ilə yanaşı, standartda uyğun qiymətləndirmə meyarı əsasında formativ qiymətləndirmə aparmaq olar. Bu zaman özünüqiymətləndirmə vərəqləri də tətbiq etmək olar.

Qiymətləndirmə meyarları: şərhətmə, təqdimat hazırlama

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
İqtisadi səmərəliliyin mahiyyətini şərh etməkdə çətinlik çəkir.	İqtisadi səmərəliliyin mahiyyətini şərh edərkən ciddi səhvlərə yol verir.	İqtisadi səmərəliliyin mahiyyətini şərh edərkən müəllimin köməyindən istifadə edir.	İqtisadi səmərəliliyin mahiyyətini asanlıqla şərh edir.
İqtisadi səmərəliliyə dair kiçik layihələr hazırlayıb təqdim etməkdə çətinlik çəkir.	İqtisadi səmərəliliyə dair kiçik layihələr hazırlayıb təqdim edərkən müəllimin köməyindən istifadə edir.	İqtisadi səmərəliliyə dair kiçik layihələr hazırlayıb, lakin systemsiz təqdim edir.	İqtisadi səmərəliliyə dair kiçik layihələr hazırlayıb sərbəst şəkildə təqdim edir.

II tədris vahidi üzrə summativ qiymətləndirmə vasitələrinə dair NÜMUNƏLƏR

1. İnsanın sosial proseslərdəki roluna aid tarixi faktlara istinad etməklə nümunələr yazın.

---

2. İqtisadi səmərəlilik nə vaxt yüksəlir?

- A) Standartlarda nəzərdə tutulmuş məmulatların keyfiyyəti, texniki səviyyəsi qiymətlərlə xarakterizə olunduqda
- B) Elmi-texniki tərəqqinin sürətlə inkişaf edib qiymətləri də tənzimləndikdə
- C) Resurslardan səmərəli istifadə, iqtisadi artım üçün əhali daim işlədikdə

3. İnsan hüquqları hansı əsas qruplara bölünür?

- A) Mülki və siyasi hüquqlara
- B) Maddi və prosesual hüquqlara
- C) İqtisadi və sosial hüquqlara

4. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 3-cü fəslə hansı məsələlərə həsr olunmuşdur?

- A) Azad sahibkarlıq hüququna
- B) Seçki hüququna
- C) Əsas insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqlarına

5. Azərbaycanda insan hüquqlarının qorunmasına dair faktlar göstərin.

---

6. 1948-ci il dekabrın 10-da BMT-nin Baş Məclisi “İnsan hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamə” qəbul etdi. Bu Bəyannamənin qəbul edilməsində əsas məqsəd nə idi?

- A) İnsan hüquqlarını və bütün dövlətlərin əməl etməli olduğu normaları müəyyənləşdirmək
- B) BMT-nin güc tətbiq etməmək və ya güclə hədələnmək prinsipinə əməl etmək
- C) BMT-nin Nizamnaməsinə uyğun olaraq dövlətlərin öz üzərlərinə götürdükləri öhdəlikləri vicdanla yerinə yetirmək

7. Avropada Təhlükəsizlik və əməkdaşlıq üzrə Helsinki Müşavirəsinin 1 avqust 1975-ci il tarixli Yekun aktında on prinsip göstərilmişdir. Yuxarıda sadalanmış prinsiplərə burada daha üçü əlavə olunmuşdur:

- 1) Sərhədlərin toxunulmazlığı prinsipi;
- 2) Dövlətlərin ərazi bütövlüyü prinsipi;
- 3) Əsas insan hüquq və azadlıqlarına hörmət edilməsi prinsipi.

Verilmiş bu prinsiplərin mahiyyətini öz fikirlərinizlə açıqlayıb yazın.

---

8. Verilmiş abzasda səhv olan fikri müəyyən edin.

Vətəndaş cəmiyyəti vətəndaşın suverenliyinə, hüquqi, demokratik dövlət quruluşuna, azad sahibkarlığa, yerli özünüidarəçiliyə, insanların könüllü birləşməsi birliklərinə, qeyri-dövlət, qeyri-siyasi münasibətlərə, azad rəqabətə, əməkdaşlığa, müxtəlif mülkiyyət formalarına, tolerantlığa, humanizmə, fərdlərin uyğunlaşdırılmış fəaliyyətinə, qarşılıqlı yardıma, azadlığa, demokratiyaya əsaslanan, şəxsi gəliri və büdcəsi olan insanların bir araya gələrək fəaliyyətinə əsaslanan, yüksək inkişaf etmiş, xüsusi tipli açıq cəmiyyətdir.

---

9. Amerikanın tanınmış prezidentlərindən biri olan Abraam Linkoln demokratiya haqqında deyirdi: “Demokratiya xalq üçün yaradılan xalqın hakimiyyətidir”.

A.Linkolnun bu kəlamına uyğun siz hansı fikri söyləyərdiniz? Fikrinizi yazın.

---

10. Vətəndaş cəmiyyətinin aşağıdakı prinsiplərinə müvafiq olaraq cədvəli öz sözlərinizlə doldurun.

Prinsiplər	Açıqlaması
1. İqtisadi azadlıq, bazar münasibətlərinin bərabər olması, mülkiyyətin müxtəlif formalarının mövcudluğu	
2. İnsan hüquqlarının və vətəndaş azadlıqlarının qeyd-şərtsiz müdafiəsi və təmin olunması	
3. Qanunun aliliyi və bütün vətəndaşların qanun və məhkəmə qarşısında bərabərliyi	
4. Demokratik hakimiyyətin mövcudluğu, hakimiyyətin bölünməsi prinsipi	
5. Demokratik, sosial, sivil institutların mövcud olduğu dövlətin formalaşması	
6. Siyasi, ideoloji və mədəni plüralizm	
7. Fikir və söz azadlığının mövcudluğu, müstəqil kütləvi informasiya vasitələrinin, mətbuatın sərbəst fəaliyyəti	
8. Dövlətin insanların şəxsi və ictimai həyatına müdaxilə etməməsi, vətəndaşla dövlət arasında qarşılıqlı vəzifələrin, məsuliyyət və öhdəliklərin olması	
9. Milli barışıq, kompromis, qarşılıqlı əməkdaşlıq	
10. Şəxsiyyətin ləyaqətli həyatını təmin edən səmərəli sosial siyasət	

III TƏDRİS VAHİDİ

Mədəniyyət və tolerantlıq

TƏDRİS VAHİDİ ÜZRƏ REALLAŞDIRILMIŞ MƏZMUN STANDARTLARI

- 1.1.1. Dünyanın dərk olunmasında elmi və dini dünyagörüşləri şərh edir.
- 3.1.1. Mədəniyyətlərarası münasibətlərdə tolerantlıq nümayiş etdirir.
- 3.2.1. Mədəniyyətlərarası münasibətlərdə əxlaq və davranış normalarının ümumbəşəri əhəmiyyətini dəyərləndirir.
- 3.2.2. Bəşəriyyət qarşısında mənəvi borcunu dərk etdiyini nümayiş etdirir.
- 3.3.1. Müxtəlif dinlərə münasibətdə tolerantlıq nümayiş etdirir.

Alt standart:

3.1.1. Mədəniyyətlərə münasibətlərdə tolerantlıq nümayiş etdirir.

Məqsəd:

Tolerantlığın mahiyyəti haqqında bildiklərini nümayiş etdirir.

Şagirdlərdə idraki fəallığı A blokunda verilmiş hadisədən istifadə etməklə yarada bilərsiniz. Əslində, şagirdlər İkinci Dünya müharibəsində baş verən “Holokost” hadisəsi haqqında məlumatlıdır. Ola bilsin ki, onlar dərhal hadisəni sizə rahatlıqla danışa bilərlər. Siz bu situasiyanı qabaqlamaq üçün əvvəlcədən deyiniz ki, oxuduğunuz hadisənin sizə məlum olmasına baxmayaraq, onu bir az da diqqətlə izləyək.

Diqqətli olmalarını istədiyiniz üçün əksər şagirdlərdə mütləq suallar və ya fərziyyələr yaranacaqdır: *“Görəsən, bu mətni diqqətlə oxumaqda məqsəd nədir? Yəqin, müəllim hər hansı bir hadisəni onunla əlaqəndirməyi soruşacaq”* və s.

Bu məqsədlə A blokundakı hissəni şagirdlərə oxudun. A bloku ilə tanışlıqdan sonra dərslərdə verilmiş *“Belə hadisələr nə üçün baş verdi?”* sualını onlara ünvanlayın.

Fərziyyələr alınır. Siz məktəbdə baş vermiş hər hansı bir hadisəni nəql edə bilərsiniz. Əsas məqsəd dözümsüzlük və dözümlülük kimi anlayışları almaq və tolerantlıqla bağlı araşdırma aparmağa şagirdləri fəallaşdırmaqdır.

Şagirdlərin əvvəlki siniflərdən tolerantlıqla bağlı bəzi məlumatları vardır. Artıq 9-cu sinfə çatmış şagird həyatı dərk edir və hadisələri təhlil edə bilir. Onun üçün bu mövzunun dərinəndən araşdırılması, zəruri bacarıqların formalaşdırılması üçün imkanlar açılmış olacaqdır.

Mövzunun tədrisi zamanı əlavə olaraq internet ünvanlarından istifadə etmək imkanınız varsa, aşağıdakı ünvanlara müraciət edə bilərsiniz:

<https://az.wikipedia.org/wiki/Tolerantlıq>

<http://deyerler.org/52379-tolerantliq-nedir.html>

<http://www.bizim Yol.info/news/39650.html>

Fasiləli oxu üsulundan istifadə edərək dərslikdəki mətni oxutmaqla müzakirə təşkil oluna bilər.

Tədqiqat isə “*Tolerantlığın mahiyyəti nədən ibarətdir?*” sualı ətrafında aparılmalıdır. Tədqiqata başlamazdan əvvəl sınıfdəki şagirdləri qruplara ayırmaq, onların sayına müvafiq olaraq şagirdlərə 1-dən 5-ə kimi (az da ola bilər) saymaq tapşırılır. Eyni rəqəmli şagirdlər, yəni bütün “birlər”, bütün “ikilər” və s. bir qrupda birləşdirilir. Tədqiqatın aparılması üçün aşağıdakı tapşırıqlardan istifadə etmək olar.

I qrup:

Tolerantlığa xas olan əlamətləri sadalayıb fikirlərinizi bildirin.

II qrup:

Tolerant münasibətləri demokratik prinsiplərlə müqayisə edin. Nə üçün tolerantlıq məhz demokratik cəmiyyətlə şərtlənir? Cavablarınızı iş vərəqində yazın.

III qrup:

Tolerant cəmiyyət necə bir cəmiyyətdir? Onu təsvir edin.

IV qrup:

Münaqişə və tolerantlığın təzadlı anlayışlar olduğunu sübut edin. Onların fərqli tərəflərini müəyyənəldirin.

Qrup işinin mübadilə və müzakirə mərhələsi bitdikdən sonra işin sonunda gələn nəticə tədqiqat sualına cavab olmalıdır. Tədqiqat sualına verilən cavab isə, təbii ki, məqsədimizə xidmət edir. Qrupların işini mütləq öncədən hazırladığınız qrup meyar cədvəlinə uyğun qiymətləndirin.

Sonra siz yaradıcı tətbiq etmə mərhələsini reallaşıdır bilərsiniz.

F blokundakı “Tolerantlıq” adlı esse yazın” tapşırığının icrası ev tapşırığı kimi verilə bilər.

Ev tapşırığı kimi “Əlavə informasiya mənbələrindən istifadə etməklə multikultural mühitin nə olduğunu araşdırın” və ya “Azərbaycan tolerant ölkədir” başlığı altında təqdimat hazırlayın” ola bilər.

Qiymətləndirməni dərsin istənilən mərhələsində apara bilərsiniz. Şagirdlər aşağıdakı meyar əsasında qiymətləndirilə bilərlər.

Qiymətləndirmə meyarı: nümayişetmə

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Tolerantlığın mahiyyəti haqqında bildiklərini nümayiş etməkdə çətinlik çəkir.	Tolerantlığın mahiyyəti haqqında bildiklərini müəllimin köməyindən istifadə etməklə nümayiş etdirir.	Tolerantlığın mahiyyəti haqqında bildiklərini nümayiş etdirərkən bəzi səhvlərə yol verir.	Tolerantlığın mahiyyəti haqqında bildiklərini sərbəst nümayiş etdirir.

13. MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI TOLERANTLIQ

Alt standart:

3.1.1. Mədəniyyətlərarası münasibətlərdə tolerantlıq nümayiş etdirir.

Məqsəd:

Mədəniyyətlərarası münasibətlərdə adət-ənənələrimizi unutmadan tolerantlıq nümayiş etdirir.

Motivasiyanı A blokunda yerləşən: “Siz heç düşünmüşünüzü, nə üçün insanlar fərqli tərzdə geyinir, fərqli həyat təzi keçirir, başqalarından fərqli davranır, fərqli mahnıları dinləyir, kitablar oxuyur və s.? Biz insanların bu cür olmalarını çox vaxt normal qarşılayır və hörmətlə yanaşmağa çalışırıq. Kiminsə hər hansı bir xüsusiyyəti olubmu ki, xoşunuza gəlməyib? Bu halda nə etmişiniz?” fikir və suallarla başlamaq olar.

Əgər bu hissə sizi qane etmirsə, o zaman şagirdlərə hər hansı musiqidən bir parça (muğam və ya rok) dinlədib onların musiqiyə münasibətini soruşa bilərsiniz: bu onların zövqüncədir, ya yox? Təbii ki, şagirdlərin hamısı dinlədiyi parçanın onların zövqünə uyğun olmadığını söyləyə bilməzlər. Bəziləri yaxşı, bəziləri isə pis olduğunu mütləq söyləyəcəklər. Sonra onlardan bunun səbəbini soruşun.

Yəqin ki, sizin də sinfinizdə səbəblər sadalanarkən bəyənen və bəyənməyən tərəflərin arasında mübahisə yaranma ehtimalı olacaqdır. Bu zaman siz onları sakitləşdirməyə çalışın. Onları mədəni olmağa səsleyib müxtəlif suallarla mədəni tolerantlığa gətirib çıxara bilərsiniz.

Bu mövzunun araşdırılması üçün, təbii ki, mövzu ilə tanışlıq zəruridir. İnsert üsulundan istifadə etməklə mətnlə şagirdləri tanış edin. İnsert üsulunun reallaşdırılması zamanı mütləq şagirdlərə qaranlıq qalan məqamlar aydınlaşdırılmalı, müzakirələr aparılmalıdır.

Bu mövzunun reallaşdırılması üçün **tədqiqat sualı** “Mədəniyyətlərarası münasibətlərdə tolerantlığın əhəmiyyəti nədən ibarətdir?” ola bilər.

Tədqiqat cütlər vasitəsilə aparıla bilər. Şagirdlərinizin sayını nəzərə almaqla cütlərə tapşırıqları dərslərdə öz əksini tapmış tapşırıqlardan vermək olar.

I cüt

Xalqımızın hansı maddi və mənəvi mədəniyyət nümunələrini tanıyırsınız? Sistemləşdirilmiş cədvəldə qeydlərinizi aparın.

II cüt

“Mədəni müxtəliflik” anlayışını necə başa düşürsünüz? Fikrinizi əsaslandırın.

III cüt

Həyatımıza digər xalqların hansı mədəni nümunələri daxil olmuşdur? Onlardan milli-mənəvi keyfiyyətlərimizə xələl gətirməyənləri seçə bilərsinizmi?

IV cüt

I Avropa Oyunlarının ölkəmizdə keçirilməsinin mədəniyyətlərəarası tolerantlığın nümunəsi olduğunu faktlarla sübut edin.

V cüt

Təşkil edilən müxtəlif yarışmaların, eləcə də “Avroviziya” musiqi yarışmasının ölkələr üçün əhəmiyyəti nədir? İzah edin.

VI cüt

Mədəniyyətlərə tolerant yanaşmanı dini tolerantlıqla müqayisə edin.

VII cüt

Mədəniyyətlərəarası münasibətlərin formalaşmasında müasir texnologiyalardan istifadə etməklə informasiyaların dünyanın hər yerinə eyni vaxtda ötürülməsinin nə kimi əhəmiyyəti var?

VIII cüt

Mədəniyyətlərəarası dialoqun əhəmiyyətini təhlil edin.

IX cüt

Nə üçün müasir dövrdə dilimizdə “Tolerantlıq” anlayışından daha çox istifadə edilir.

Cütlərə iş vərəqləri verildikdən sonra onlara tapşırığın icrası üçün zaman verin. Cütlərin işi mübadilə və müzakirə olunduqdan sonra onların qiymətləndirilməsini aşağıdakı formada apara bilərsiniz.

Cütlərdə işləyən şagirdlərin adı	Fəallıq səviyyəsi (zəif, orta, yüksək)	Əməkdaşlıq etmə	Qaydalara əməl olunması	Tapşırığın icrası zamanı müzakirə etmə	Ümumi rəyə gəlmə
Banu					
Hüseyn					

Mövzunun tədrisi zamanı əlavə olaraq internet ünvanlarından istifadə etmək imkanınız varsa, aşağıdakı ünvanlara müraciət edə bilərsiniz.

http://www.azerbaijan.az/_GeneralInfo/_TraditionReligion/traditionReligion_03_a.html

<http://a-r.az/node/188#.VfvgvNKqgko>

Əgər standartın reallaşdırılması zamanı vaxtınız qalarsa, yaradıcı təbiqetməni həyata keçirərkən internet və digər mənbələrdən istifadə etməklə araşdırma aparın və dünyanın bir çox ölkələrinin özünəməxsus mədəniyyətinə dair qısa məlumat toplayın. Əgər belə bir imkanınız yoxdursa, “Mədəniyyətlərarası tolerantlıq” mövzusunda rollu oyun tapşıra bilərsiniz. Bu zaman şagirdlər qısa bir epizodik rol hazırlayıb öz mədəni tolerantlıqlarını nümayiş etdirməlidirlər.

Ev tapşırığı F blokundakı 4-cü tapşırıq – “*Planetin mədəni xəritəsi*” adlı təqdimat hazırlayın” – ola bilər.

Qiymətləndirmə, hər zaman olduğu kimi, meyara uyğun aparılmalıdır.

Qiymətləndirmə meyarı: nümayişetdirmə

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Mədəniyyət-lərərası münasibət-lərdə tolerantlıq nümayiş etdirməkdə çətinlik çəkir.	Mədəniyyət-lərərası münasibət-lərdə müəllimin köməyindən istifadə etməklə tolerantlıq nümayiş etdirir.	Mədəniyyət-lərərası münasibət-lərdə tolerantlıq nümayiş etdirərkən bəzi səhvlərə yol verir.	Mədəniyyət-lərərası münasibət-lərdə tolerantlıq sərbəst nümayiş etdirir.

14. AZƏRBAYCANDA DİNİ TOLERANTLIQ

Alt standart:

3.3.1. Müxtəlif dinlərə münasibətdə tolerantlıq nümayiş etdirir.

Məqsəd:

Müxtəlif dinlərə qarşı tolerantlıq nümayiş etdirir.

Bu mövzunun tədrisi üçün 2 dərş saatının ayrılması nəzərdə tutulur. Birinci saat mövzu ilə tanışlıq, araşdırma ilə əlaqəli olsa da, digər dərş nümayişetməyə həsr oluna bilər. Nümayişetməni təqdimatların hazırlanması ilə də reallaşdırıla bilərsiniz.

Motivasiya zamanı A blokunda verilmiş: “Ümummilli lider Heydər Əliyev 2001-ci il yanvarın 5-də Rus pravoslav icmasının nümayəndələri ilə görüşündə demişdir: “Azərbaycan dünyanın bütün səmavi dinlərinin yüksək mənəvi dəyərlərini özündə əks etdirən zəngin mənəvi irsə malikdir. Məhz buna görə də dialoqa səsləyən çağırışlar, dini və etnik mənsubiyyətdən asılı olmayaraq, hər bir azərbaycanlı tərəfindən tam dəstəklənir. Dostluq və əməkdaşlıq ab-havasının həmişə hökm sürdüyü ölkəmizdə dini dözümlülük və tolerantlıq artıq xalqımızın ... həyat tərzinə çevrilməkdədir” cümlələrindən istifadə etmək olar.

Yaxşı olardı ki, bu hissəni özünüz söyləyəsiniz və yaxud da slayd şəklində təqdim edib şagirdlərdən birinə oxutdurasınız. Şagirdlərin diqqətini bu hissəyə cəlb etməklə onların din və dini tolerantlıqla bağlı münasibətlərini öyrənmək üçün suallardan istifadə edə bilərsiniz.

Paraqrafın nəzəri materialı ilə tanışlıq İnsert, debat və digər üsullarla aparıla bilər. Müzakirə zamanı ötən illərdə mənəviyyat, əxlaq və dini dəyərlərlə bağlı öyrəndikləri materialları şagirdlərə xatırlatmaq olar. Müzakirələrdə bədii əsərlərdən (Hüseyn Cavidin “Şeyx Sənan”, Qurban Səidin “Əli və Nino” və b. müəlliflərin əsərlərinə istinad etmək olar.) nümunələrə,

şəkillərə yer verməklə elektron təqdimatlar edin. Həmçinin filmlərdən fraqmentlər göstərərək, dini-əxlaqi dəyərlərin önə çəkildiyi məsələləri müzakirə etməklə istədiyiniz nəticəni əldə edə bilərsiniz.

“Cəmiyyətin həyatında dini tolerantlığın əhəmiyyəti nədən ibarətdir?” sualı ilə **tədqiqatı apara** bilərsiniz.

Müzakirələr zamanı şagirdlərə şifahi olaraq C blokunda olan “Nə üçün demokratik cəmiyyətdə tolerantlığın olması başlıca amil hesab edilir?” sualını vermək olar. Bu zaman şagirdləri kollektiv şəkildə müzakirəyə cəlb edin. Yaxud da karusel üsulundan istifadə edərək bu suala yazılı cavab alın.

Müzakirə zamanı müxtəlif dinlərdə olan əxlaqi dəyərlər haqqında suallar verməklə şagirdlərin münasibətini öyrənmək olar. Həmçinin mövzuda əksini tapmış “Azərbaycanın dinlərarası dialoq və əməkdaşlıq sahəsində nadir təcrübəsinin bariz nümunəsi kimi prezident H.Əliyevin 1996-cı il sentyabrın 26-da Vatikanda Roma Katolik Kilsəsinin başçısı II İohan Pavellə görüşünü göstərə bilərik. Azərbaycanda Katolik icma 1999-cu ildə təsis edilmişdir. İcmanın ilk toplantıları evlərdə keçirilirdi.

22–24 may 2002-ci ildə Roma Papasının ölkəmizə tarixi səfəri baş tutmuş və o, Bakıda olarkən Azərbaycandakı tarixi dözümlülük ənənələrini xüsusi qeyd etmişdir. Bu görüşdən sonra Bakıda katolik kilsəsi inşa edildi. Həmin kilsədə xidmət göstərən keşişlər Vatikan tərəfindən təyin olunur.

Bu siyasətin davamı olaraq 2010-cu ildə “Qloballaşma, din, ənənəvi dəyərlər” mövzusunda dünyanın dini liderlərinin Bakıda keçirilən Zirvə Görüşündə 33 ölkədən ənənəvi dinləri təmsil edən 200-dən çox nümayəndə iştirak etmişdir” hissəsini şagirdlərə oxutdurub, sonra bu mövzu ətrafında onlarla debat təşkil edin. Yaxud da F blokunda verilmiş tapşırıqları qrup və ya cütlərə vermək olar. Tapşırığın icrası bitdikdən sonra **ümumiləşdirmə aparmaq, eləcə də nəticələrin çıxarılması** üçün şagirdlərin iştirakı vacibdir.

Mövzunun tədrisi zamanı sizin köməyinizə aşağıdakı internet ünvanları da çata bilər.

http://www.zaman.az/az/newsDetail_getNewsById.action?newsId=67151

<http://www.anl.az/down/meqale/525/2013/iyun/312589.htm>

<http://www.buro247.az/culture/news/parisd-az-rbaycan-tolerantl-q-ik-si-fotos-rgisi-u-.html>

Yaradıcı tətbiqetmə zamanı şagirdlərə F blokundakı “Azərbaycanda keçirilmiş dini görüşlər və ya konfranslara aid araşdırma aparın. Ölkəmizin tolerant olduğuna dair esse yazın” tapşırığını vermək olar.

Ev tapşırığı kimi şagirdlərə “Azərbaycan dini tolerantlığının nümunəsidir” mövzusunda təqdimat hazırlayın” və yaxud da F blokundakı 5-ci tapşırığın icrası tapşırıla bilər.

Qiymətləndirmə dərsin istənilən mərhələsində meyarla uyğun aparılmalıdır.

Qiymətləndirmə meyarı: nümayişetmə

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Müxtəlif dinlərə münasibətdə tolerantlıq nümayiş etməkdə çətinlik çəkir.	Müxtəlif dinlərə münasibətdə müəllimin köməyindən istifadə etməklə tolerantlıq nümayiş etdirir.	Müxtəlif dinlərə münasibətdə tolerantlıq nümayiş etdirərkən bəzi səhvlərə yol verir.	Müxtəlif dinlərə münasibətdə sərbəst şəkildə tolerantlıq nümayiş etdirir.

15. DÜNYADA MÜXTƏLİF DİNLƏRƏ MÜNASİBƏT. MULTİKULTURALİZM

Alt standart:

3.3.1. Müxtəlif dinlərə münasibətdə tolerantlıq nümayiş etdirir.

Məqsəd:

Müxtəlif dinlərə qarşı tolerantlıq nümayiş etdirir.

Motivasiyanı A blokunda yerləşən – “İnsanların həyata baxışları və inancları müxtəlifdir. Bu müxtəliflik mədəniyyətlərdə və dini etiqadlarda da öz əksini tapmışdır. Qədim Çin mütəfəkkiri Konfutsi deyib: “Dünyada çox yollar var, lakin onların hamısı bir məqsədə doğru aparır. Yüz üsul var, lakin nəticə həmişə birdir”. Konfutsi bu fikri söyləyərkən nə demək istəmişdir? Müxtəlif dinlərə münasibətdə dözümlü olmağın əhəmiyyəti nədir?” – hissə ilə reallaşdırıla bilərsiniz.

Tədqiqat sualı: Müxtəlif dinlərə qarşı tolerantlıq nümayiş etdirməkdə məqsəd nədir?

Bu mövzunun tədrisi zamanı Sokrat debatından istifadə edə bilərsiniz. Şagirdlər mövzu ilə tanış olduqdan sonra debatı təşkil edin. Yaxud da tədqiqatın aparılması qruplarla reallaşdırıla bilər. Şagirdləri qruplara böldükdən sonra tapşırıqları aşağıdakı kimi vermək olar:

I qrup:

Səmavi dinlərin ümumi cəhətlərinə aid cədvəl tərtib edin.

II qrup:

Azərbaycanda tolerantlığın yüksək səviyyədə qorunmasını daha hansı faktlarla sübut edə bilərsiniz? (Nümunələr dərslərdə verilmişdir.)

III qrup:

Dini tolerantlığın əhəmiyyətini izah edin.

IV qrup:

Dini tolerantlığın mədəni tolerantlığa təsirini müəyyənləşdirin.

V qrup:

Dini tolerantlığın qorunmasını müəyyən etmək üçün sorğu vərəqi hazırlayın.

Qruplara iş vərəqləri verildikdən sonra onlara tapşırığın icrası üçün vaxt elan edin. Vaxt bitdikdən sonra qrup işlərinin mübadilə və müzakirəsini həyata keçirin. Mübadilə zamanı da vaxtın elan olunması zəruridir ki, hər qrup öz işini təqdim etməyə imkan tapsın. Müzakirə zamanı aydın olmayan hissələrin üzərində durmaq, səhvləri düzəltmək zəruridir. Şagirdlərin qrup işlərini qrup qiymətləndirmə meyarlarına uyğun qiymətləndirin. Verilmiş qiymətlərin cəmi hesablanmalı və qalib qrup elan edilməlidir. Belə dəyərləndirilmələr şagirdlərdə stimulaşdırır və növbəti qrup işlərinin səmərəli təşkilinə imkan açır. Qrupların qiymətləndirilməsi ilə yanaşı, özünüqiymətləndirmə vərəqlərinin istifadəsi tədrisin keyfiyyətini yüksəldən vasitələrdən biridir. Bu zaman şagirdlərdə inam və özünüqiymətləndirmə bacarığı formalaşır.

Özünüqiymətləndirmə

Bu qiymətləndirmə fərdi qiymətləndirmədir. Dərsin sonunda hər bir şagird öz fəaliyyətini bu cədvələ əsasən qiymətləndirə bilər.

Abdullayev Uğur

Tapşırığı tam və düzgün yerinə yetirdim.	Dərsdə diqqətli idim.	Məntiqli yanaşmam var idi.	Sual-cavabda aktiv idim.	Əməkdaşlıq etdim.	Etiket qaydalarına riayət etdim.

Mövzunun tədrisi zamanı əlavə olaraq aşağıdakı internet ünvanlarından istifadə etmək olar.

<http://www.bizimyol.info/news/39650.html>

http://www.zaman.az/az/newsDetail_openPrintPage.action?newsId=70142

<http://www.olaylar.az/news/social/118845>

<https://az.wikipedia.org/wiki/Tolerantl%C4%B1q>

http://musavat.com/news/gundem/dini-ve-milli-tolerantligin-azerbaycan-modeli_89870.html?welcome=1

Yaradıcı tətbiqetmə zamanı “Müxtəlif dinlərə münasibətdə tolerantlıq” mövzusunda rollu oyun, yaxud da bu mövzuda esse hazırlamaq tapşıra bilərsiniz.

Ev tapşırığı kimi “*Tolerantlıq dünyanın dini simasıdır*” adlı təqdimat hazırlayın” tapşırığını verin.

Qiymətləndirmə, hər zaman olduğu kimi, məqsədemüvafiq meyarla uyğun aparılmalıdır.

Qiymətləndirmə meyarı: nümayişetmə

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Müxtəlif dinlərə qarşı tolerantlıq nümayiş etməkdə çətinlik çəkir.	Müəllimin köməyindən istifadə etməklə müxtəlif dinlərə qarşı tolerantlıq nümayiş etdirir.	Müxtəlif dinlərə qarşı tolerantlıq nümayiş etdirərkən bəzi səhvlərə yol verir.	Müxtəlif dinlərə qarşı tolerantlıq nümayiş etdirir.

16. ƏXLAQ VƏ DAVRANIŞ NORMALARININ ÜMUMBƏŞƏRİ ƏHƏMİYYƏTİ

Alt standart:

3.2.1. Mədəniyyətlərarası münasibətlərdə əxlaq və davranış normalarının ümumbəşəri əhəmiyyətini dəyərləndirir.

Məqsəd:

Müxtəlif mədəniyyətlərə münasibətlərdə əxlaq və davranış normalarının ümumbəşəri əhəmiyyətini dəyərləndirir.

Şagirdlərdə idraki fəallığı A blokunda verilənləri təqdim etməklə yarada, digər vasitələrdən, əxlaqla bağlı müxtəlif aforizmlərdən də istifadə edə bilərsiniz. Yaxud da müxtəlif ölkələrin mədəniyyətinə aid şəkilləri özündə əks etdirən slaydı və ya hazırladığınız tablonu şagirdlərə nümayiş etdirin. Mədəniyyətlərarası münasibətlər, əxlaq və davranışlar haqqında şagirdlərin müəyyən bilik və bacarıqları artıq vardır. Bu baxımdan şagirdlərin fəaliyyətini elə istiqamətləndirməlisiniz ki, qoyduğunuz məqsədə çata bilərsiniz. Şagirdlərin bəşəri dəyərlərə münasibətini öyrənmək üçün, təbii ki, tədqiqatın aparılması zəruridir.

Tədqiqatın aparılması üçün tədqiqat sualı verməyi unutmayın. Bu problemin araşdırılması üçün **tədqiqat sualı** F blokundakı 1-ci tapşırıq – “Əxlaq və davranış normalarının ümumbəşəri əhəmiyyəti nədən ibarətdir?” ola bilər.

Mövzunun tədrisi zamanı əlavə olaraq aşağıdakı internet ünvanlarından istifadə edə bilərsiniz.

<http://kayzen.az/blog/f%C9%99ls%C9%99f%C9%99/9770/%C9%99x-laq%C4%B1n-mahiyy%C9%99ti.html>

<http://kayzen.az/blog/4213/etik-m%C9%99d%C9%99niyy%C9%99t.html>

<http://www.muallim.edu.az/arxiv/2014/35/25.htm>

http://www.lawreform.az/upload/5_book.pdf

Şagirdlərin tədqiqat işlərindən biri dərslikdəki sadalanan insani keyfiyyətlərin adına uyğun da ola bilər. Şagirdləri bu adlara görə qrupa bölün. Tapşırıq ondan ibarət ola bilər ki, hər qrup bu xüsusiyyətlər haqqında fikirlərini yazsın, bu keyfiyyətlərin münasibətlərdə əhəmiyyətini vurğulasınlar.

- 1) İnsanpərvərlik;
- 2) Həmrəylik;
- 3) Bərabərlik və dözümlülük;
- 4) Əməkdaşlıq və dostluq;
- 5) Sadəlik və təvazökarlıq;
- 6) Etibar və inam;
- 7) Ədalətlik.

Digər qrup işi isə F blokundakı tapşırıqlar ola bilər.

I qrup:

Əxlaq və davranış normalarının ümumbəşəri əhəmiyyəti nədən ibarətdir? Müzakirə aparın.

II qrup:

Milli dəyərlərlə ümumbəşəri dəyərləri müqayisə edin. Hansı milli dəyərlər ümumbəşəri hesab oluna bilər?

III qrup:

“Dinin əsas məqsədi əxlaqdır” deyən M.F.Axundzadənin fikri ilə razısınız mı? Müzakirə aparın.

IV qrup:

Əxlaq normalarının pozulmasına aid müxtəlif faktlar toplayıb təqdim edin.

Qrup işinin mübadilə və müzakirə mərhələsi bitdikdən sonra şagirdləri qiymətləndirməyi unutmayın. Qrup işlərini rəqəmlərlə, ballarla və ya müxtəlif simvolik işarələrlə qiymətləndirə bilərsiniz. Tədqiqat sualına verilən cavab isə, təbii ki, məqsədimizə xidmət edir. Qrup meyar cədvəlini öncədən divara asmağı unutmayın.

Mövzuda verilmiş nəzəri məsələləri İnsert və ya fasiləli oxu üsulları ilə şagirdlərə ötürə bilərsiniz.

Ev tapşırığı kimi F blokundakı 5-ci və 6-cı tapşırıqları – “*Məktəb əxlaqın qoruyucusudur*” devizi altında təqdimat hazırlayın” və ya “*Ümumbəşəri əxlaqi dəyərlərin qorunması naminə hansı tədbirlər planını hazırlayırdınız? Tədbirlər planını elektron şəkildə hazırlayıb təqdim edin*” vermək olar.

Qiymətləndirməni dərsin istənilən mərhələsində apara bilərsiniz. Şagirdlər aşağıdakı meyar əsasında qiymətləndirilir.

Qiymətləndirmə meyarı: dəyərləndirmə

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Əxlaq və davranış normalarının ümumbəşəri əhəmiyyətini dəyərləndirməkdə çətinlik çəkir.	Əxlaq və davranış normalarının ümumbəşəri əhəmiyyətini müəllimin köməyindən istifadə etməklə dəyərləndirir.	Əxlaq və davranış normalarının ümumbəşəri əhəmiyyətini dəyərləndirərkən bəzi səhvlərə yol verir.	Əxlaq və davranış normalarının ümumbəşəri əhəmiyyətini sərbəst dəyərləndirir.

17. BƏŞƏRİYYƏT QARŞISINDA MƏNƏVİ BORC

Alt standart:

3.2.2. Bəşəriyyət qarşısında mənəvi borcunu dərk etdiyini nümayiş etdirir.

Məqsəd:

Bəşəriyyət qarşısında mənəvi borcun əhəmiyyətini dərk etdiyini nümayiş etdirir.

Motivasiyanı A blokundan istifadə etməklə reallaşdırma bilərsiniz. Bu zaman şagirdlərin fərziyyələrini alın. “Rus filosofu Nikolay Çernişevski demişdir. “Millətin ən mühüm kapitalı xalqın mənəvi keyfiyyətləridir” sözlərini müzakirəyə qoyun.

Onun fikirlərinin nə dərəcədə həqiqət olduğunu müəyyən etmək üçün tədqiqat işi təşkil etmək zəruridir. Siz bu mövzunun tədrisi zamanı BİBÖ üsulunu tətbiq edə bilərsiniz. BİBÖ cədvəlini sinifdən asın. Şagirdlər BİLİRƏM sütununu özləri doldurarsa, daha yaxşı olar. İSTƏYİRƏM BİLİM sütununda onları maraqlandıran suallar və ya bilmək istədikləri məqamları yerləşdirin. ÖYRƏNDİM sütununu isə şagirdlərlə birgə dərslərin sonunda doldurun. İnsert üsulundan istifadə etməklə mətnlə şagirdləri tanış edin. İnsert üsulunun reallaşdırılması zamanı mütləq şagirdlərə qaranlıq qalan məqamlar aydınlaşdırılmalı, müzakirələr aparılmalıdır.

Tədqiqat sualı: Mənəvi borcun əhəmiyyəti nədən ibarətdir?

Tədqiqatın aparılması üçün cütlərə iş verə bilərsiniz. Cütlərə tapşırığı mətnə və F blokunda verilmiş sual və tapşırıqlardan istifadə etməklə aşağıdakı kimi təqdim etmək olar:

I cüt

Ramazan və Qurban bayramlarının mənəviyyətə təsirini izah edin.

II cüt

Heydər Əliyev Fondunun prezidenti Mehriban Əliyevanın fəaliyyətini Azərbaycan xalqının milli-mənəvi dəyərləri ilə əlaqələndirin.

III cüt

M.Ə.Sabirin dərslikdə verilmiş misralarını həyatla əlaqəli təhlil edin.

IV cüt

“Mənəvi borc” anlayışını izah edin.

V cüt

Mənəviyyatın formalaşmasında dinlərin rolunu əsaslandırın.

VI cüt

Bəşəriyyət qarşısında mənəvi borcumuz nədən ibarətdir? Sadalayın.

Cütlərin işi mübadilə və müzakirə olunduqdan sonra qiymətləndirilməni aşağıdakı kimi apara bilərsiniz.

Cütlərdə işləyən şagirdlərin adı	Fəallıq səviyyəsi (zəif, orta, yüksək)	Əməkdaşlıq-etmə	Qaydalara əməl olunması	Tapşırığın icrası zamanı müzakirə etmə	Ümumi rəyə gəlmə
Rauf					
Çiçək					

Mövzunun tədrisi zamanı əlavə olaraq aşağıdakı internet ünvanlarından istifadə edə bilərsiniz.

http://anl.az/el/alf7/ex_mb.pdf

<http://kayzen.az/blog/f%C9%99ls%C9%99f%C9%99/9774/etikanin-%C9%99sas-kateqoriyalar%C4%B1.html>

Bu mövzunun tədrisi və standartın reallaşdırılması zamanı şagirdlərə paylaşma materialları verməklə dərsin gedişini daha maraqlı edə bilərsiniz. Yaxud da bu mövzunu əvvəlcədən qabaqlayıcı tapşırıq kimi şagirdlərə verib araşdırma aparmalarını tapşırıq. Dərsin gedişi zamanı şagirdlərə müxtəlif tapşırıqlar vermək, həmçinin F blokundakı tapşırıqlardan istifadə etmək olar.

1. *Mənəviyyata aid gözəl kəlamlar demiş dahilərin fikirlərindən ibarət təqdimat hazırlayın.*

2. “Ulu öndər H.Əliyev bəşəriyyət qarşısında mənəvi borcunu reallaşdırən şəxsiyyətlərdəndir” adlı esse yazın.

3. Müxtəlif xeyriyyə cəmiyyətlərinin fəaliyyətinə aid araşdırma aparın və bununla bağlı buklet hazırlayın.

Ev tapşırığı kimi F blokundakı “Bəşəriyyət qarşısında olan mənəvi borclarımızın könüllülük prinsipi ilə davamlı şəkildə həyata keçirilməsi üçün hansı təklifləri irəli sürərdiniz?” sualını vermək olar. Şagirdlərə bu barədə təkliflərini yazmağı tapşıra bilərsiniz.

Qiymətləndirmə meyarına uyğun aparılmalıdır.

Qiymətləndirmə meyarı: nümayişetmə

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Mənəvi borcun əhəmiyyətini dərk etdiyini nümayiş etməkdə çətinlik çəkir.	Mənəvi borcun əhəmiyyətini dərk etdiyini müəllimin köməyindən istifadə etməklə nümayiş etdirir.	Mənəvi borcun əhəmiyyətini dərk etdiyini nümayiş etdirərkən bəzi səhvlərə yol verir.	Mənəvi borcun əhəmiyyətini dərk etdiyini asanlıqla nümayiş etdirir.

Bu mövzunun tədrisi üçün 2 saat nəzərdə tutulduğuna görə 2-ci saati mövzu ilə bağlı təqdimatların hazırlanıb nümayiş etdirilməsinə həsr olunarsa, məqsədemüvafiq olar.

18. DÜNYANIN DƏRK OLUNMASI

Alt standart:

1.1.1. Dünyanın dərk olunmasında elmi və dini dünyagörüşləri şərh edir.

Məqsəd:

Elmi və dini dünyagörüşlərin dünyanın dərk olunmasında rolunu şərh edir.

Motivasiya üçün “Dünyanın dərk olunması elmi və dini baxışlarda necə təzahür edir? Dünyanın dərk olunması sahəsi ilə hər hansı bir elm məşğul olurmu? Dünyada baş verənlər zərurət, yoxsa təsadüflərdir?” suallarından istifadə etmək məqsədə uyğundur. Yaxud da müxtəlif açar sözlərdən istifadə etməklə dünya və onun dərk olunması haqqında fərziyyələri şagirdlərdən almaq olar. Fərziyyələr alındıqdan sonra şagirdlər tədqiqat işinə cəlb edilir.

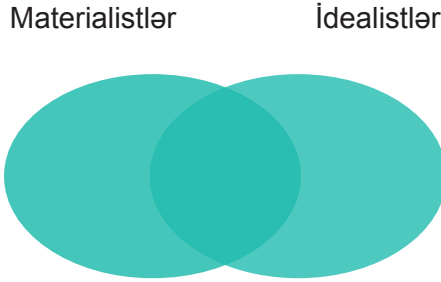
Tədqiqat sualı: Elmi və dini dünyagörüşləri arasındakı fərq nədən ibarətdir?

Paraqrafın nəzəri materialı ilə tanışlıq mühazirə, fasiləli oxu və s. üsullarla aparıla bilər. Dünyanın dərk olunması ilə bağlı ən qədim düşüncələrin mifologiya olduğunu şagirdlərin diqqətinə çatdırdıqdan sonra “*Tarix və ədəbiyyat dərslərindən sizə məlum olan rəvayət və mifləri sadalayın. Onları birləşdirən ortaq cəhətləri müəyyən edin*” tapşırığı şagirdlərə verilə bilər. Şagirdlər bildikləri miflərin adlarını sadalayarkən onları lövhədə və ya flipçartda qeyd edin. Sonra bu miflərin ortaq cəhətlərini şagirdlərin müəyyən etməsi üçün fikir mübadiləsi aparılmasına şərait yaradın.

B blokunda Konfutsinin fikirlərini müzakirəyə qoyun. Bu hissəni şagirdlərə oxudun: “*Filosof Konfutsinin davamçılarından olan Men-Tszı belə bir nəzəriyyə irəli sürürdü ki, insanın həyatı ilahi iradəyə tabedir, bilik isə ana-dangəlmədir. İnsan anadan olanda bilik ona ilahi, “hüduzsuz ruh” tərəfindən verilir. İnsan həmin biliklərin köməyi ilə həyatın bütün suallarına cavab verməlidir. Men-Tszı insanları bütün uğursuzluqların və bədbəxtliklərin səbəbini müəyyənləşdirməyə, dözümlü və mərhəmətli olmağa çağırırdı*”.

Daha sonra şagirdlərə Konfutsinin bu fikrə gəlmə səbəbini araşdırma-
larına vaxt verin. Şagirdlərin münasibətləri mütləq nəzərə alınmalı, materi-
alin davamı ilə tanışlıq fasiləli oxunun köməyi ilə də reallaşdırıla bilər.

Dərsin gedişində materialistlərlə idealistlərin baxışlarını Venn diaqra-
mında şagirdlərlə birgə müqayisə etmək olar.

Digər bir müqayisə isə aşağıdakı tapşırıqın icrası ilə mümkün ola bilər.

*İslam və xristianlıqdan başqa, daha hansı dində hər şeyin Allah tərəfin-
dən yaradılması öz əksini tapmışdır? Hər şeyin Allah tərəfindən yaradıl-
ması nəzəriyyəsini dünyanın atomlardan ibarət olması nəzəriyyəsi ilə
müqayisə edin.*

Qrup işinin təşkilini nəzərdə tutursunuzsa, bu zaman C və F blokun-
dakı tapşırıqlardan istifadə edə bilərsiniz.

I qrup:

Materializmi idealizmlə müqayisə edin.

II qrup:

Ateist dünyagörüşünün materialist dünyagörüşündən fərqli cəhəti nə-
dir?

III qrup:

Nikolay Kopernikin kəşf etdiyi Heliosentrik nəzəriyyə nə üçün dini dün-
yagörüşə zərbə vurdu?

IV qrup:

Dünyanın dərk olunması və ya dünyagörüş arasındakı əlaqəni şərh edin.

Qrup işlərinin mübadiləsi və müzakirəsini mütləq təşkil edin. Müzakirələr zamanı şagirdlərə müxtəlif suallar vermək olar.

Əgər siz qrup işi yox, kollektiv iş verməyi nəzərdə tutmusunuzsa, bu zaman debatdan istifadə edə bilərsiniz.

Tapşırığın icrası bitdikdən sonra **ümumiləşdirmə aparmaq, eləcə də nəticələrin çıxarılması** üçün şagirdlərin iştirakı vacibdir.

Mövzunun tədrisi zamanı aşağıdakı internet ünvanları köməyinizə çata bilər:

https://az.wikipedia.org/wiki/%C4%B0drak_n%C9%99z%C9%99riyy%C9%99si

<http://1001kitab.az/pdf/kitab8cd97125e4844c3.pdf>

<http://tefrkkuretm.com/tef/1641.pdf>

Yaradıcı tətbiqetmə zamanı şagirdlərə “Dünyanın dərk olunması” adlı esse yazmaq tapşırığı verilə bilər.

Ev tapşırığı kimi şagirdlərə F blokundakı “Materialist dünyagörüşü haqqında fərziyələrə əsasən materiallar toplayıb təqdim edin” tapşırığının icrası tapşırıla bilər.

Qiymətləndirmə dərsin istənilən mərhələsində meyar uyğun aparılmalıdır.

Qiymətləndirmə meyarı: *şərhetmə*

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Elmi və dini dünyagörüşləri arasındakı fərqi şərh etməkdə çətinlik çəkir.	Elmi və dini dünyagörüşləri arasındakı fərqi müəllimin köməyindən istifadə etməklə şərh edir.	Elmi və dini dünyagörüşləri arasındakı fərqi şərh edir, bəzi səhvlərə yol verir.	Elmi və dini dünyagörüşləri arasındakı fərqi sərbəst şərh edir.

**III tədris vahidi üzrə summativ qiymətləndirmə vasitələrinə dair
NÜMUNƏLƏR**

1. Tolerantlıq nə deməkdir?

- A) Tolerantlıq sözü latın dilində olan “tolerantia” sözündən götürülüb, mənası “mübarizə” deməkdir.
- B) Tolerantlıq sözü latın dilində olan “tolerantia” sözündən götürülüb, mənası “dözüm” deməkdir.
- C) Tolerantlıq sözü latın dilində olan “tolerantia” sözündən götürülüb, mənası “dönməmək” deməkdir.

2. *“Ölkəmizin başçısı İlham Əliyev və onun xanımı Mehriban Əliyeva da Azərbaycanın global dünyada çoxmədəniyyətliyi və mədəni tolerantlığın nümunəsinə çevrilməsi üçün əllərindən gələni edirlər” fikrini faktlarla əsaslandırın.*
-
-
-
-

3. Dini dözümlülükə bağlı ilk sənəd hansı hesab olunur?

- A) 1995-ci ildə isə UNESCO Baş Konfransının öz sessiyasında dözümlülük prinsiplərinə dair qəbul etdiyi bəyannamə
- B) 1948-ci ildə qəbul edilmiş İnsan Hüquqlarına dair Ümumi Bəyannamə
- C) 1648-ci ildə imzalanmış Vestfal sülhü

4. *Qədim Çin mütəfəkkiri Konfutsi deyir: “Dünyada çox yollar var, lakin onların hamısı bir məqsədə doğru aparır. Yüz üsul var, lakin nəticə həmişə birdir”.*

Bu fikri daha hansı sözlərlə əvəz edərdiniz? Aşağıda qeyd edin.

---

5. Dini ədavətin baş verməsi səbəblərini qeyd edin.

---

6. Səməvi dinlər hansı cərgədə verilmişdir?

- A) İudaizm, xristianlıq, islam
- B) İslam, atəşpərəstlik, şiəlik
- C) Xristianlıq, islam, büt-pərəstlik

7. Onun bu kəşfi dünyanın dərk olunmasında, təbiətə olan baxışlarda böyük bir çevriliş etdi və dini dünyagörüşə sarsıdıcı zərbə endirdi. Söhbət kimdən gedir?

- A) Nikolay Kopernik
- B) Nizami Gəncəvi
- C) Əbu Reyhan əl-Biruni

8. Verilmiş bu fikrin müəllifi kimdir?

“Tolerantlıq, dözümlülük çox geniş anlayışdır. O həm insani münasibətlərin, həm də dövlətlərarası, millətlərarası, dinlərarası münasibətlərin bir çox cəhətlərinə aiddir... O tək-cə dinlərin bir-birinə dözümlülüyünü deyil, həm də bir-birinin adətlərinə, mənəviyyatına dözümlülük, mədəniyyətlərə dözümlülük deməkdir”.

- A) İlham Əliyev
- B) Heydər Əliyev
- C) Mehriban Əliyeva

9. Cədvələ əsasən əxlaqla mənəvi keyfiyyəti fərqləndirin. Onlar arasında hansı oxşarlıqlar vardır? Müəyyən edib yazın.

Əxlaq	Mənəvi keyfiyyət
Oxşar cəhətlər	

10. Verilmiş hissəni öz fikirlərinizlə davam etdirin.

26 aprel 1986-cı ildə Ukraynada yerləşən Çernobil Atom Elektrik Stansiyasının nüvə reaktorunda güclü partlayış baş verdi. Bu hadisə insanların mənəvi dəyərlərini bəşəri dəyərlərlə birləşdirdi. Partlayışdan zərər çəkənlərə yardım etmək, dəstək olmaq üçün minlərlə insan hadisə yerinə köməyə tələsdi. Yardım edənlərin içində azərbaycanlılarında sayı az deyildi.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

Azərbaycan dilində

1. Abbasov Ə. Kurikulum islahatının əsas istiqamətləri. "Azərbaycan məktəbi" jurnalı, №4, 2011.
2. Atakişiyev M.C. Qazmada istehsalın iqtisadi səmərəliliyinin yüksəldilməsi problemləri. Bakı, 1998.
3. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı, 2009.
4. Bağirov D., Həsənlı M. "Mailiyyə". Bakı, 2011.
5. Ekoloji siyasət. Bakı, 2008.
6. Əkbərov N. Ailə və cəmiyyətdə əxlaq və davranış qaydaları. Bakı, "Bərəkət", 2010.
7. Əkbərov N. Ailədə və cəmiyyətdə əxlaq və davranış qaydaları (Ümum-təhsil məktəbləri şagird və müəllimləri üçün vəsait). Bakı, "Bərəkət", 2009.
8. Əliyev R. İqtisadi təhlilin nəzəriyyəsi. Bakı, 2002.
9. Əliyev S.C., Hacıyeva H.M., Mikayılızadə N.C. Tibbi biliklərin əsasları. Bakı, 2004.
10. Əliyeva R., Mustafayev Q., Hacıyeva S. Ümumi ekologiya. Bakı, 2004.
11. Əlizadə Ə. Psixologiya. Bakı, 1989.
12. Əmirov M. İnsan və cəmiyyət. Ali məktəblər üçün dərs vəsaiti. Bakı, 2010.
13. Fövqəladə hadisələrin təsnifatı (məlumat kitabı). Bakı, 2001.
14. Xankişiyyev B. Sığorta. Bakı, 2005.
15. Xankişiyyev B. Sığorta fəaliyyətinin əsasları. Bakı, 2006.
16. Xəlilov T., Zeynalova M. Qlobal ekoloji problemlər. Bakı, "MBM", 2013, 212 səh.
17. Xodov L.Q. Vergilər və iqtisadiyyatın vergi tənzimlənməsi. Bakı, 1997.

18. İnsan hüquqlarının tədrisi. Müəllimlər üçün proqram. Bakı, 2003.
19. İnsan və cəmiyyət. 10-cu siniflər üçün dərslik. Bakı, 2011.
20. İsmixanov M.A. Pedaqogikanın əsasları. Bakı, Nafta-Press, 2002, 134 s.
21. Kazımov N.M. Məktəb pedaqogikası. Bakı, "Çaşıoğlu", 2002.
22. Kərimov E., Osmanov B. İqtisadi nəzəriyyə. Bakı, 2004.
23. Qasımov M. Sağlam həyat təzi uğrunda. Bakı, 2005.
24. Qurani-Kərim (Tərcüməçilər: akad. Ziya Bünyadov və prof. Vasim Məmmədliyev).
25. Mahmudova K.F. Şagird nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi məsələləri. "Azərbaycan məktəbi" jurnalı, №4, 2015.
26. Məktəbdə vətəndaş təhsili. Metodik vəsait. Norveç Qaçqınlar Şurası. 2002.
27. Mərdanov M., Şahbazlı F. Azərbaycanın təhsil siyasəti (1998–2005). I, II kitab. Bakı, "Təhsil", 2005.
28. Novruzov N., Hüseynov X. "Mailiyə". Bakı, 2007.
29. "Özünə və başqalarına kömək etməyi bacar" (Azərbaycan Respublikası Fövqəladə Hallar Nazirliyi). Bakı, 2004.
30. Rəsulov F., İbadoğlu Q. İqtisadiyyatın əsasları. Bakı, "Elm", 2004.
31. Sosial bilgiler dersi (5, 6, 7, 8-ci siniflər) ögretim proqramı. Ankara, 2005.
32. Təhsil haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 2009.
33. Tağıyeva S. və b. Həyati bacarıqlara əsaslanan təhsil. Müəllimlər üçün tədris vəsaiti (V–IX siniflər). Bakı, 2006.
34. Topçiyeva Ş.Ə., Qəndilov R.T., Tağıyeva S.Ş., Ş.Ə.Qocayev Ş.Ə., Hacıyeva G.N., Məmmədova N.Ə., Hacıyeva A.T. və b. Həyati bacarıqlara əsaslanan təhsil. "Çaşıoğlu", 2007.
35. Veysova Z. Fəal təlim metodları. Bakı, 2007.

Türk dilinde

36. Delius, Harald. Etik, Günümüz Felsefe Disiplinleri. D.Özlem, İstanbul.

Rus dilinde

37. Винокурова Н.Ф., Трушин В.В. Глобальная экология.

М.: Просвещение, 1998

38. Коробкин В.И., Передельский Л.В. Экология. – Ростов н/Д: Феникс 2000

39. Лихочев Б.Г. Педагогика: Курс лекций. Юрайт. 1999

40. Новиков Ю.В. Природа и человек. – М.: Просвещение, 1991

41. Подласый И.П. Педагогика. Кн. 1. М.;1999

42. Пометун Е. Энциклопедия интерактивного обучения. Киев, 2007

43. Щепанская Т.Б. Культура дороги в русской мифоритуальной традиции XIX–XX вв. М.: Индрик, 2003

Buraxılış məlumatı

HƏYAT BİLGİSİ 9

*Ümumtəhsil məktəblərinin 9-cu sinfi üçün
Həyat bilgisi fənni üzrə dərsliyin (qrif nömrəsi: 2020-054)*

METODİK VƏSAİTİ

Tərtibçi heyət:

Müəlliflər: **Nüşabə Məmmədova**
Könül Mahmudova
Sevil Bəhrəmov

Buraxılışa məsul	Rafiq Kazımov
Dizayner	Nurlan Nəhmətov
Dizayner və səhifələyici	Bəxtiyar Ələkbərov
Redaktor	Ülkər Məmmədova
Korrektor	Nübar Qarayeva
Texniki redaktor	Sevinc Yusifova
Baş redaktor	Nərgiz Cabbarlı
Texniki direktor	Xəqani Fərzaliyev
Nəşriyyat direktoru	Sevil İsmayılova

© Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi

Müəlliflik hüquqları qorunur. Xüsusi icazə olmadan bu nəşri və yaxud onun hər hansı hissəsini yenidən çap etdirmək, surətini çıxarmaq, elektron informasiya vasitələri ilə yaymaq qanuna ziddir.

Hesab-nəşriyyat həcmi 7. Fiziki çap vərəqi 8,5. Formatı 70x100^{1/16}.
Kəsimdən sonra ölçüsü: 165x240. Səhifə sayı 136.
Şriftin adı və ölçüsü: məktəb qarnituru 10-12. Ofset kağızı. Ofset çapı.
Sifariş_____. Tiraj 7281. Pulsuz. Bakı – 2020

Əlyazmanın yığıma verildiyi və çapa imzalandığı tarix: 14.09.2020

Nəşriyyat:
“Şərq-Qərb” ASC
(Bakı, AZ1143, Hüseyn Cavid küç., 111)

Çap məhsulunu istehsal edən:
“Radius MMC” mətbəəsi
(Bakı şəhəri, Binəqədi şossesi, 53)

Pulsuz